

منتدی اقرأ الثقافی

www.iqra.ahlamontada.com

پزیشکی تاوانناسی

دانانی:

دکتور فیصل عرب بلباس

پسپور له پزیشکی تاوانناسی له پهمانگه پزیشکی دادوهری - ههولیر.
وانه بیژ له کولجی یاسا و رامیاری (پیشتر).
وانه بیژ له کولجی پزیشکی - زانکوی ههولیر
به کالوریوس له پزیشکی ههناو و نهشته رگهری - بهغداد.
ماستر له پزیشکی تاوانناسی و ژههرناسی - زانکوی ههولیر.
به کالوریوس له یاسا - زانکوی سهلاهدین.
به کالوریوس له زمان و نهدهبی نینگیزی - زانکوی سهلاهدین.

چاپی دووهم

فراوانتر و ههله بئیری کراوه

ههولیر . 2013

منتدای اِقرأ الثقافی

للكتب (كوردی - عربی - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

پزیشکی تاوانناسی

د. فیصل عارهب بلباس

پسپور له پزیشکی تاوانناسی له په یمانگه ی پزیشکی دادوهری - هه ولتر.
وانه بیژ له کولجی یاسا و رامیاری (پیشتر). وانه بیژ له کولجی پزیشکی - زانکوی هه ولتر
به کالورپوس له پزیشکی هه ناو و نه شته رگه ری - به غداد. ماسته رله پزیشکی
تاوانناسی و ژه هرناسی - زانکوی هه ولتر. به کالورپوس له یاسا- زانکوی سه لاهه دین.
به کالورپوس له زمان و نه ده بی ینگلیری - زانکوی سه لاهه دین.

چاپی دووهم

فراوانترو هه له بزتری کراوه

هه ولتر ۲۰۱۳

ناوی کتیب:
پزیشکی تاوانناسی
دانانی:
د. فیصل عاره ب بلباس
تایپ و دیزاین:
سؤران عه بدولپرهمان رهشید

چاپی دووهم
۲۰۱۳

له به پرتوه به رایه تی گشتی کتیبخانه گشتیبیه کان
ژماره سپاردنی (۲۵۷۶) سالی ۲۰۱۳ ی دراوه تن و له چاپخانه ی شه هابیش چاپکراوه

پيشه كى چاپى دووهم

ئەوا بەپىشتىوانى خوداى گەورە توانىمان ئەم نامىلكەيە چاپى دووهمىشى لى دەرىكەين پاش ئەوھى لەلایەن قوتابى و خوتىندكارانى كۆلىجەكانى پزىشكى و پۆلىس و ياسا و پەرسىتارى وەكوسەرچاويەك بەكارھات و ھەرزوو لەبازاردا ئەما. وەكولەپيشەكى چاپى يەكەمدا روونم كىردبۆوھە كە ئەم نامىلكەيە پرەپىستى بابەتەكە نىھ و لەدەرفەتەكدا ئەگەر چاپم كىردەوھە گۆرانكارى تىدا دەكەم، ئەوھتە لەو چاپەي دووھەمدا ھەولمداوھە ئەبۆتېرى بىكەم و ھەندىك لە بابەتەكانى فراوانترو بابەتى تازەشى، كە لەچاپى پيشتردا نەبوو، بىخەمە سەربۆ ئەوھى لەگەل پيشكەوتنى زانستەكە و پىويستى قۇناغەكە بگونجى. زانستى پزىشكى تاوانناسى وەكوسەموو لەقەكانى دىكەي زانستى پزىشكى لەپيشوھەچوون و نوپوونەوھە داىھ و روژنىھ زانىارىھەك، تىستىك يان مىكانىزمىكى نوئ ئەيەتە مەيدانەوھە، ھەمووشى لەپىناو باشتىكردى رەووتى لىكۆلىنەوھە و سەلماندى روودان يان روونەدانى تاوانان داىھ.

بۆ ئەم چاپە پىمان باشبوو قەبارەكەشى بگۆرىن و بىپىننە ئاست تىكستبوو كەكانى جىھان، لەلایەك بۆ ئەوھى بابەت و نووسىنى پتر لەخۆبگىرئ و لەلایەكى دىكەشەوھە بەرچاوبن، ھەرچەندە ئەمە ئەركى چاپكردنەكەي گرانتركرد، بەلام بۆ زانست و زانىارى ھەرچىھەكى بىكەين لىي بەشىمان نابىنەوھە. خوداى گەورەش لەپشت مەبەست و نامانجەكانمان داىھ

د. فەيسەل عارەب بلباس

ئۆكتۆبەرى ۲۰۱۳

پیشہ کی چابی یہ کہ م

بہ داخوہ، وا خہرکہ سال دوی سال نہوانہی لہ کوردستان
دہخوینن و بیجگہ لہ زمانی کوردی زمانی دیکہش دہزانی، لہ کہ مہوونہوہ
دایہ. کار گہ یشتوتہ نہوہی کہ نہ مرؤ قوتابیانی کولجہ کانیش بہ کوردی نہ بن
ناتوانن بخوینن و بخویننہوہ، بؤہ بہ کوردیکردنی زانستہ کان بؤتہ کارنکی
پیوست. لہ کاتی وانہ گوتنہوہم بہ قوتابیانی کولجہ کانی (ماف و یاسا و
پامیاری)ی بہ یانیان و ئیوارانی زانکوی سہ لاحہ دین، بؤم دہرکہوت کہ
بہ کوردیکردنی زانستی (پزیشکی تاوانناسی) زور پیوستہ، بؤہ نہوہی
لہ توانامدا ہہوو و بہ پیوستم زانی، بہ پلہ پلہ نووسیمہوہ. پاش
پیدا چوونہوہ و تہ تہ لہ و ہہ نگیر و وہرگیرکردن، ئەم نامیلکہ یہی لہ کہ وتہوہ،
کہ دہزانی پربہ پیستی بابہ تہ کہ نیہ، بہ لام دوی نہوہی خویننہران سہرنج
و تیبنیی خوینی لہ سہر دہدن و ہوار دہرہ خستی جارنکی دیکہ چاپ
بکرتتہوہ، ئەو کاتہ دلنیام دہولہ مہندتر دہبن و کہ موکورتیہ کانیشی کہ متر
دہبن. لہ بہر نہوہ ہیوادارم. وہ داواکاریشم لہ خویننہران، کہ لہ سہرنج و
تیبنیہ کانی خوینان ناگادارم بکہ نہوہ زور سوپاسیان دہ کہ م.

ہەر لیرہ شدا دہمہوئی ئەوہ دووبارہ بکہ مہوہ کہ کاتی خوئی
لہرؤژنامہ شدا پیشنیازم کردبوو، کہ پیوستہ ماموستایانی زانکوکانی
کوردستان ہہرکہ سہ و لہ پسپورتیہ کہی خویدا کتیب بہ کوردی دابنن،
چونکہ ناشکرایہ کہ کتیبخانہی کوردی ئەورؤ لہ سہرچاوہ زانستیہ کان زور
ہہژارہ و خویندکار، ئەگہر زمانیکی دیکہی وہک عارہبی یان ئینگلیزی نہزانی،

ئەوا ناتوانى بىگاتە بىنج و بىنەوانى زانستەكان و بەتەنيا وانەى مامۇستاش بەس نىيە بۇ دەرىچىۋاندىنى زانا و شارەزا لەبوارە جىياجىياكانى زانست و زانىارىدا.

ئاشكرايە ئەوۋەى دەست بۇ بەكوردىكىردن و نووسىنى زانستەكان بىيا، يەكەمجار توۋشى گرفتى زاراۋە زانستىيەكان دەبىن، بەلام نابى ئەوۋە بىيىتە ئاستەنگ لەبەردەم بەكوردىكىردنى زانستەكان، چونكە ھەربەنووسىن ئەو گرفتەش چارە دەكرى و ئەوۋەى ئەمىرۇ من بەھەلە بەكارى دىنم، رەنگە بەيانى بىيىتە ھاندەر بۇ زانا و شارەزايەك بۇ ئەوۋەى راستى بىگاتەۋە و ھى بەجى و دروستى لەجى دابىن.

ئەم نامىلكەيەى نىمە ھەۋلىكى سەرەتايىيە و ھىوادارم بەكەلكى ئەو كەسانە بىن كە لەبوارەكانى ياسا و دادوۋەرى و پۇلىس و پىزىشكىدا كار دەكەن و پىۋىستىيان بەراۋىتركىردنى پىزىشكى پىسپۇرى تاوانناسى دەبىن، بىگە لەوۋەى قوتابىيانى ئەو بوارانە بۇ خوتىندى ئەم بابەتە سوۋدى لىن دەبىن.

د. فىصل عارەب بىلباس

ھەۋلىر- دىسىمبەرى ۲۰۱۰

سەرەتايەك

پزىشكى دادوهرى يان "تاوانناسى" لقيكى گرنگى زانسته پزىشكيه كانه كه له لايه نى پزىشكي نه و تاوانانه ده كوئيتته وه كه ده درينه دادگا. له زمانى نينگليزدا وشه ي (فؤرينسيك (Forensic به كار دههينري و نه و وشه يه ش نيسا له زوربه ي زمانه نه و روپى و نه مريكاييه كان وه كو خوى به بن گورين به كار دههينري. ده لپن نه و وشه يه له وشه يه كي لاتيني كو نه وه هاتووه كه (Forensis) ه. نه و هه ش به و كو بوونه وه يه ده گوترا كه تيدا پارزهرانى رومانى نه وكات ده يانبه ست بو گفتوگو كردن له سهره نديك كارى ياساي و بپاردان له سهرى. بيجه كه له وه وشه و زاراوه ي ديكه ش هه نه وه ك:

(Legal Medicine . Medical Jurisprudence . Criminal Medicine . Forensic Pathology . Forensic Medicine...)

له زمانى عاره بيدا وشه و دهسته واژه ي وه ك: (الطب العدلي، الطب الشرعي، الطب القضائي، الطب الجنائي، الطب القانوني) و له زمانى فارسى (پزىشكى قانونى) به كار دههينرين و له توركياش به (Adli Tip) ناسراوه. له زمانى كورديدا هه رچه نده تا نيسا شتيكى نه و تۆمان نه بووه تا ناوتيكى لى بنپين، ته نيا نه وه نه بن كه له نه خو شخانه گشته كانى پارزگاكاندا شو تنيك هه بووه كه بو ه لگرتنى لاشه ي نه و مردووانه ته رخا ن كرابوو كه هو كاري مردنه كه يان ديار نه بووه يان گومان له هو كاري مردنيان كراوه. نه و شو تنه ش به زوري كارمه نديكى ته ندروستى به رتوه ي بردووه و پزىشكيك، كه به زوري

پسپۆری نهشتهرگه‌ری بووه، بروانامه‌ی مردنه‌که‌ی بۆروواندووه (واژۆ کردووه).

باش دامه‌زراندنی کۆلیجی پزشکی له‌شاره‌کانی کوردستان، بابه‌تی پزشکی تاوانناسی له‌قۆناغی چواره‌م، وه‌کو کۆلیجه‌کانی دیکه‌ی عێراق و ولاتانی دیکه‌ش، خوێندرا و له‌به‌ر نه‌بوونی پسپۆر له‌م بابه‌ته‌دا، پزشکیکی راهیئراوی (ممارس) نه‌شتهرگه‌ری وانه‌که‌ی ده‌گوته‌وه. نه‌مرۆ بابه‌ته‌کانی پزشکی دادوه‌ری له‌زۆریه‌ی ولاتانی جه‌هان له‌کۆلیجه‌کانی پزشکی ددان و یاسا و په‌رستیاری و پۆلیسیشدا ده‌خوێندری. له‌م دوایه‌شدا به‌پێی یاسایه‌ک که له‌په‌رله‌مانی کوردستانه‌وه ده‌رچوو (په‌یمانگه‌ی پزشکی دادگوزاری) له‌هه‌ولێتری پایته‌خت دامه‌زراوه و هه‌ولندراوه چهند پزشکیک له‌وباره‌دا راهیئترین. له‌سالی ۲۰۰۵ دا خوێندنی بال‌ا له‌کۆلیجی پزشکی سه‌ربه‌زانکۆی هه‌ولێتری پزشکی (سه‌لاحه‌ددینی پێشوو) کرایه‌وه و یه‌که‌م بروانامه‌ی "ماسته‌ر" له‌پزشکی دادوه‌ری له‌هه‌رێمی کوردستان له‌کۆتایی سالی ۲۰۰۶ دا به‌نووسه‌ری نه‌م کتیبه‌ به‌خه‌شرا. له‌به‌ر نه‌وه‌ی خوێندنی پزشکی تاوانناسی له‌هه‌موو ولاتێک پێویسته به‌زمانه‌ بێ که یاسای تیدا بێ ده‌نووسرته‌وه، له‌کوردستانیشدا خه‌ریکه یاسا ده‌کرێته کوردی، بۆیه پێویسته پزشکی دادوه‌ریش به‌زمانی کوردی بێ. نه‌و ناوه‌ی که له‌عه‌اره‌بی عێراقیشه‌وه گۆردراوته سه‌رزمانی کوردی، (پزشکی دادوه‌ری)، خه‌ریکه ده‌چه‌سه‌پێ، به‌لام له‌پراستیدا هه‌له‌یه و عاره‌به‌کان خۆشیا‌ن خه‌ریکه نه‌و ناوه‌ی (عدلی) واز لێدین. له‌به‌ر نه‌وه‌ی له‌کوردیش نه‌م ناوه‌ گوزارشت له‌وزانسته‌ نا‌کا، بۆیه پێم راسته‌ره ناوی بنیین (پزشکی تاوانناسی) چونکه به‌پراستی نه‌ولقه‌ی

زانستە پزىشكىە كانە كە لەلايەنە پزىشكىە كەى تاوانان دەكۆلپتەو و يارمەتى و ھاوکارى دادگا دەكا بۆگە يشتن بەراستى رووداوه كە.

پزىشكى و ياسا:

پزىشكى و ياسا دوو پيشەى زۆر لىك نزيكن. دەستە خوشكى بەكترن. ھەردوو كيان پەيوەستن بەچارە كردنى نەخۆشيان. نەويان نەخۆشە جەستە ييەكان و نەميان نەخۆشە كۆمە لاىە تىەكان. بۆيە ھەردوو كيان لەگۆران و بەرەو پيشەو و چووندان لەرنگەى تىگە يشتنى باشتى پىكھانەى جەستە و رىكخستى كۆمە لگا. ھەميشە پىوستيشيان بە يەكترى ھەيە و بوونى ھاوكارى و ھەماھەنگى لەنوياناندا زۆر گرنگە. ياسا پىوستى بەھەندىك راستى زانستى دەبى بۆ بىراردان لەسەربارىكى ياسايى و پزىشكىش ناچارى ياسا دەبى بۆ رىكخستى و سنووردانان بۆكارو لىكۆلپتەو و زانستىەكانى خۆى.

نەمړۆكە زانستى پزىشكى بەجۆرىكى نەوتۆ فراوان بوو و پەلى ھاويشتووو كە ناكړئ پەى بەھەموو لاىەنەكانى بېریت لەلايەن تاكە كەسكەو، بۆيە چەندان لق و پىسپۆرپتى جياجياى لىبۆتەو. پزىشكى تاوانناسيش (دادوهرى) لقىكە لەزانستى پزىشكى گشتى كە بايەخ بەو بارە تەندروستيانە دەدا كە مشتومرى ياسايان لەسەرە.

پزىشكى دادوهرى (تاوانناسى) بېریتە لەپىادە كردنى زانستى پزىشكى لەناو ياسادا. يان دەتوانين بەو پىناسەى بكەين كە: نەولقەى زانستى پزىشكىە كە لەلايەنە ياسايەكانى حالەتە پزىشكىەكان دەكۆلپتەو. ھەردوو كيشيان

بەدوای دۆزىنەوھى راستىيەكاندا دەگەرتىن. ياسا بەدوای ھۆكار و پائىنھى
تاواناندا دەگەرئى و پزىشكى تاوانناسىش لە چۆنىيەتى روودان و رتپەرھى
رووداو و دەرئەنجامەكەى دەكۆلتەوھ.

رەنگە دەستىنشانكردن و دۆزىنەوھى ئەنجامدەرى تاوان، چەكى
بەكارھاتوو لەتاوانەكە، چۆنىيەتى ئەنجامدانى و دەرئەنجامى كارەكەش، چ
لەسەر تاوانلىكرابىن تاوانكار، بىكەوتتە ئەستۆى پزىشكى تاوانناس.

ھۆكارى مردن و چۆنىيەتى روودانى بىرنەكان و كارىگەرەكانىيان لەسەر
ژيان و تەندروستى مرۆفەكە و خەملىاندنى تەمەن و تاوانە سىكسىيەكان
(جنسىيەكان) و بارى دەروونىيەكەسەكان و ناسىنەوھى پاشماوھى لاشە و
ئامپىر و جلوپەرگ و خوئىن و دىيارىكردن ناسنامەى مردوو تاوان پاشماوھى
مردوووان لەئىسك و پرووسك و بەشەكانى دىكەى لەش... لەكارەكانى
پزىشكى تاوانناسى دا دەبن.

سەلماندى باوكايەتى تاوان دايكايەتى منداال و لەبارچووواندى
تاوانكارانەى زگ و گەلىك بارى دىكەى لەم جورانە دەكەونە ناو جغزى
زانستى پزىشكى تاوانناسىيەوھ.

بۆچى پزىشكى تاوانناسى دەخوئىنن..؟

ئەمرۆ پزىشكى تاوانناسى تاوانناسىيان دادوھرى ھەر بەتەنيا پەيوەست نىيە
بەدەستىنشانكردن ھۆكارى مردن، بەلكو ئەم زانستە پزىشكىيە بووئەتە
لقىكى سەربەخۆ و فراوان و پەيوەندىيەكى راستەوخۆى ھەيە لەگەل پۇلىس و
دادگا. لەبەرئەوھى مەبەست و ئامانجى دادوھر (حاکم) گەيشتنە بەراستى

رووداوه که، بۆ ئه وهی برپاری راست و عادیلانه بدا، بۆیه دادگا هه میسه به گومانه له وزانیاری و به لگانهی که پیشکەشی ده کرتن. بۆ سه لماندنی راستی و دروستی به لگه کانیش دادگا پیوستی به زانا و شارهزا (خبیر) ههیه که هه ربه که و له بواری پیشه یی خۆیدا ده توانن له به لگه کان بکوژینه وه و راستی و ناراستیان ده ستنیشان بکا. له بهر نه وه ئه م زانسته به گشتی پتر به زانستی "فۆرینسیک" (Forensic Science) ناوده بری، که گه لیک لقی ئی ده بیته وه، له وانه ش پزیشکی تاوانناسی که هه موو لقه کانی زانستی پزیشکی ده گرتته خۆی، وه ک: توپکاری و ددانسازی و زانستی ئیسک و شیکردنه وهی خوین و شانەکانی جهسته و... تد. به شه کانی دیکه ی ئه م زانسته، وه کو: نه دازاری، کشتوکاڵ، چه ک و ته قه مه نی، ده رمانسازی، زه هرناسی و... تد، ده گرتته وه که هه ربه که و به پتی لایه نه زانسته که ی خۆی هاوکاری ده کا له گه یشتن به راستیه کان.

له بهر نه وهی دادوهر و لیکۆله ری دادی (المحقق العدلی) راپۆرت و به لگه نامه کان ده خویننه وه و هه ئیان ده سه نگین، بۆیه ده بی به لای که م زانیاره کی سه ره تاییان هه بی له سه ر رپوشوینی په یوه ندیکردن به زانیانی پزیشکی تاوانناسی و ناردنی نموونه کان بۆیان، نه و جا نه و نموونه چ که سی زیندوو بن یان شتی دیکه ی وه ک: به لگه نامه و جلوه رگی گومانای و خوین و هه رچه کی که له شوینی رووداو هه لده گیرته وه، بۆ لایه نی په یوه ندیدار و داواکردنی لیکۆلینه وه له و لایه نانه ی که په یوه ندیان به تاوانه که وه هه یه. بۆ نمونه: نه گه ر دادوهر جلکیکی به خوینی بینی یان چه کیکی به خوینی نیشاندرای که داواکار ده ئی ئه مه به لگه ی تاوانه که یه، نه وا دادوهر ده بی له وه دنیای بی

که نهوهی بهو جلکه یان نهو چه که وهیه خوئنه یان شتیکی دیکه یه. نه گهر خوئنه، نایا هی مرؤفه یان هی گیاندارانه..؟ پاشان که دهرکهوت هی مرؤفه، نایا دهرکری بزانی هی چ که سیکه..؟ بو نه م جوړه پرسیارکردنانهش، دهبی لیکوئلهری دادی و دادوهر زانیاربه کی (ههرنه بی) سه ره تایبان هه بی له سه ره چوئنه تی ناردنی نهو به لگه و نموونانه و نهو پرسیارانه ی که له پزیشکی تاوانناسی ده که ن چین و بو کوئیان دهنیرن.

به هه مان شیوهش له کاتی مردنی به کیک که گومانی کاری تاوانی لیده کری، دهبی دادوهر یان لیکوئلهر بزانی نهو مردووه بو کوئ دهنیری و چ پرسیارنکی ناراسته ده کا و چ وه لامیکیشی گهره که. یان له کاتی نه نجامدانی کار و تاوانی سیکسیدا (اعتداء جنسی) دهبی لیکوئلهر بزانی نهو که سه ی که تاوانه که ی به رامبه ر کراوه به چ جوړنک و بو چ شتیک دهبی پیشکری و چ وه لامیکی ده وی.

دهرنه نجام: پزیشکی تاوانناسی به به شتیکی چوست و جالاکي سیسته می یاسای هه رولاتیک دادهنری. نه مرؤ هیچ دادگایه ک که له بارنکی یان رهوشیکی تاوانکاری یان سیفیل (مدنی) ده کوئیته وه، ناتوانی به ته واوی بگاته راستیه کان و برپارنکی پرپه پیستی باره که بدا، به بی نهوهی داوا ی هاریکاری له پسپوړنکی پزیشکی تاوانناسی بکا. خه ملاندنی ترسناکی برینه کان و رنژهی له کارکه وتنی بریندار (به ککه وته بوونی = درجه العجز) پاش چاکبوونه وهی برینه که ی، ناسینه وهی خاوهنی نامپرنکی به کارهاتوو له تاوانیکدا له رنګه ی پیشکینی تاقیگه بی یان به راوردکردنی به و برینه ی که له سه ره جهسته ی تاوانلیکراودا هه یه، ده ستییشان کردنی هوکاری راسته قینه ی مردن،

ناسینه وهی لاشه و که لوپارچهی جهسته و ئیسک و پرووسک و گه لئیکی دیکه ی له و جورانه... له رنگه ی زانسته جوراوجوره کانی پزشکی تاوانناسیه وه نه انجام ده درین.

سیسته می یاسایی

له بهر نه وهی په یوه ندیبه کی راسته و خو هیه له نیوان پزشکی تاوانناسی و دادگادا، بویه پیوسته پزشکی تاوانناسیش شاره زاییه کی هه بن له سیسته می یاسایی نه و ولاته ی که تئیدا کار ده کا. هه موو ولاتیک سیسته میکی یاسایی تایبهت به خو ی هیه که له رنگه یه وه هه لئسوکه وت و رهفتارکردنی ها ولاتیانی پی رنکده خرئ. نه و رنسا و یاسایانه له کۆنه وه هه ره هه بوونه و ماوه ماوه ش نوئ کراونه ته وه و رنسا و یاسای تازه تر ها توونه ته جئیا نه وه و گۆپرانکاری له هی کۆنه که کراوه. یاساکان له ولاتیکه وه بو ولاتیکه دیکه ده گۆپرن و جیاوازیسیان هیه، چونکه له زۆریه ی ولاتاندا نه وانیه کی که نه و یاسایانه داده پرتن پیای هه لئبژدراون و خه لک دهنگی پئداون و په پرهوی نه و رنسا و یاسایانه ش ده کهن، چونکه نه گه رلئی لابدهن نه وانیش تووشی سزا ده بن.

نه ندامانی پیشه پزشکیه کان به پزشکیه کانیشه وه، وه کو هه ها ولاتییه کی دیکه، نه وانیش ده بن پابه ندی نه و یاسایانه بن، به لام بیجگه له و یاسا گشتیانه. یاسای تایبهتیش به کاری پزشکیه وه هیه. له وانه یاساکانی رنکخستی راهینان و پروانامه و هرگرتن و دامه زراندن و به کارهینانی داووده رمان و تۆمارکردنی له دایکبووان و مردووان و له باربردنی زگ له کاتی نه خو شکه وتن و پیتاندنی دهره کی و گواستنه وهی نه ندامه کانی جهسته و... تد.

نه وانه به شینکن له و یاسا گشتیانهی که کاری خزمه تگوزاری ته ندروستی له ولایتیکدا رنک ده خه ن.

بیجگه له و یاسا دارپنژراوانه، دابونه ریتی نه خلاقیش هه ن که به پرستی ده خه نه نه ستوی پزیشک و کارمندی ته ندروستیه وه، هه رچه نده نه ورئسا نه خلاقیانه (Ethics) له لایه ن خودی که سه که وه پهیره و ده کرتن و به یاسا ناسه پیترتن.

به گشتی سیستمی یاسایی ده کرتنه دوو جوړ:

۱- یاسای تاوانکاری (القانون الجنائی).

۲- یاسای سیفیل (القانون المدنی).

یاسای تاوانکاری نه و گرفت و ناکوکیانه چاره سهر ده کا که له نیوان ده ولت و تاکه که سدا پهیدا ده بن. واته له داواکاریه که دا ده ولت لایه نیکه. یاسای تاوانکاری نه و تاوانانه ده کرتنه وه که دزی به رزه وه ندی گشتی نه انجام ده درتن، وهک: تاوانه کانی دژبه تاکه که س، سامان، ناسایشی گشتی، ناسایشی ولت. تد. له و دادگایی کردنانه دا ده ولت له جیاتی ها ولاتی به رگری ده کا. له ولتانی نه و رووپاییدا شیوه یاسایه ک پهیره و ده کری که له جیبه جیکردنه کانی سهرده می ناپولیونه وه وه رگیراوه. یاسای ناپولیونی به یاسای لیبیچینه وه (Inquisitorial) ناوده بری. له م شیوه یاسایه دا هه ردوو تاواندراوه پال (المتهم) و به رگریکار (الدفاع) ده چنه دادگا و هه ردوولا له پیش دادوه رپاکانه ی خوړان ده که ن و دادگاش کامه ی پی راسترتبی نه و هه لده بترتی. له شیوه یاسای نه نگلوساکسونیدا که له نینگلستان و زوربه ی ولاته ژرده سته کانی نیمپراتوریه تی نینگلیزیدا پهیره و ده کری، به یاسای

سه‌مینه‌ر (Adversarial) ناسراوه، له‌سه‌ر داواکار (مدعی) پتویسته تاوانه‌که بسه‌مینه‌ئ و له‌سه‌ر تاوانبارکراو پتویست نیه بیتاوانی خوی بسه‌مینه‌ئ، چونکه له‌م شیوه یاسایه‌دا "تۆمه‌تبارکراو بئ تاوانه تا ده‌سه‌مینه‌ئ که تاوانی نه‌نجام داوه"، به‌لام به‌رگریکار مافی خۆبه‌تی که وه‌لامی نه‌و خالّه لاوازانهی داواکار بداته‌وه و پووچه‌ئیان کاته‌وه.

پیکهاته‌ی دادگاگان له‌کوردستان و عێراق:

بۆ پتر شاره‌زابوون له‌جۆر و کاری دادگاگانی لای خۆمان لێره‌دا پیکهاته‌ی سه‌ره‌کی (هه‌یکه‌له‌ی) دادگاگانی کوردستان و عێراق نیشان ده‌ده‌ین. له‌سه‌ره‌تا‌دا له‌کاتی روودانی هه‌ر تاوانێک نزیکترین بنکه‌ی پۆلیس ئاگادار ده‌کرتته‌وه و له‌وئ که لیکۆله‌ری دادی هه‌یه، له‌گه‌ل نه‌فسه‌ر و پۆلیسه‌گانی بنکه‌که، دوا‌ی ئاگادارکردنه‌وه‌ی دادوه‌ری ئیشکگر، سه‌ردانی شوێنی رووداوه‌که ده‌که‌ن و زانیاره‌کان کۆده‌که‌نه‌وه و هه‌رچه‌کیان ده‌ست بکه‌وئ هه‌لیده‌گرن. نه‌گه‌ر ته‌رم هه‌بئ ده‌ینرته‌ به‌شی پزیشکی تاوانناسی له‌شاره‌که‌یان. نه‌وجا په‌راوی لیکۆلینه‌وه ده‌کرتته‌وه و هه‌رچی به‌نگه و گه‌واهی هه‌یه له‌گه‌ل راپۆرتی پزیشکی تاوانناس ره‌وانه‌ی دادوه‌ر ده‌کری. له‌وانه‌یه دادوه‌ر له‌کاتی پرۆسه‌ی دادگاییکردنه‌که‌دا بانگی پزیشکی تاوانناس بکا بۆ پتر روونکردنه‌وه یان به‌نووسراو داوا‌ی زانیاری زۆتیر بکا تا ده‌گاته نه‌نجامیکی راست و بریاری له‌سه‌ر ده‌دا.

دادگاکانی هه رنمی کوردستان بریتین له:

۱- دادگای به رای که تایبه تن به لیکۆلینه وه له که یسه مه ده نیه کان.
۲- دادگای تاوانه کان که تایبه تن به لیکۆلینه وه له که یسه کانی کوشتن و لیدان...تد.

۳- دادگای که تن که تایبه ته به تاوانه کانی نه وجه وانان.

۴- دادگای باری که سی که تایبه ته به کیشه کانی ژن و میرد و مندالان.
هه ریه ک له و دادگایانه به پتی پسپۆریتی خۆی ده توانی که یسه کانی بۆ پشکنینی پزشکی دادوه ری بنیئرئ. بۆ نموونه دادگای باری که سی، ژن یان میرد ده نیئرئ بۆ وه رگرتنی رای پزشکی تاوانناسی له باره ی هه ر تۆمه تیکی که ده درتته پال لایه نیکیان، وه ک نه وه ی دادوه ر بیه وئ بزانی ئایا پیاوه که توانای سیکسی هه یه، مندالی ده بی یان نا له و کاتانه ی که ژنه که به وه تۆمه تباری ده کا یان هیدیکه ی له و جورانه... له که یسه مه ده نی و نه وانه ی داوای قه ره بوو ده که ن دادوه ر ده توانی رای پزشکی تاوانناس یان هه ر پزشکیکی دیکه ی پسپۆر وه ر بگرئ له باره ی که یسیک که لایه نی ته ندروستی و نه خۆشکه وتنی تیدابن.

پزشکی تاوانناس و دادگا:

کارکردنی پزشکی، هه ر پزشکیکیک، له گه ل دادگا و تیکه ل بوونی له گه ل یاسا به دوو شیوه ده بن:

۱- وه کو پیشه کار: که بۆ ده ستنیشانکردنی بارنکی ته ندروستی پرسى پئ ده کرئ. بۆ نموونه: یه کیک که دادگا ده یینیرتته لای پزشکی پسپۆری پئست،

بۆ ئەو ھەيە بزانى ئەو ھەي كە بەسەر پىستىدا ھاتو ھە چىيە. پىزىشكىش بارە كە دەستىنىشان دەكا كە ئايا نەخۆشىيە، بىرنە يان ھەر شتىكى دىكەيە.

۲- ھەكو شارەزايەك: لىرەدا پىزىشك لە لايەن دادگا ھە پىرسى پىدەكرى بۆ بارىكى تەندروستى كە ئايا لەئەنجامى بەركەوتەن، لىدان يان ھەر شتىكى دىكە ھە پەيدا بو ھە يان نا. لىرەدا پىزىشك بۆ دادگا روون دەكاتە ھە كە ئەو ھەي بەسەر ئەو كەسە ھاتو ھە لەئەنجامى چ ھۆكارىكە ھە بو ھە، كە لەمەدا دادگا لەسەر بىچىنەي ئەو راپۆرتەي پىزىشك بىرپار دەدا.

لەوانەيە پىزىشك لەيەك كاتدا ھەر دوو كار ئەنجام بەدا، ھەك ئەو ھەي داواي لى بكرى كە ئەو بارە تەندروستىيەي ئەو كەسە تووشى ھاتو ھە چىيە و ئايا پەي ھەندى ھەيە بەكارىكى تاوانكارىانە ھە..؟ ھەر ھەكو لەنموونە كەي سەر ھەي پىستىدا كە پىزىشك بە راپۆرت ھە لایى دادگا دەداتە ھە كە بىرنە كەي پىست نەخۆشى نىيە بەلكو لەئەنجامى بەكار ھەتەننى ئامىزىكى تىزىيان گوللەيەك پەيدا بو ھە و رىزەي مەترسى ئەو ھەش بۆ سەر گىيانى ئەو كەسە دىيارى دەكا.

لەوانەشە پىزىشك ھەكو ھەر ھاولاتىيەكى ئاسايى دىكە بانگى دادگا بكرى بۆ گەواھىدان (شاھەد) لەسەر كارىك كە خۆي ئاگادارى بو ھە. بانگكرەدى پىزىشك بۆ دادگا لەلایەن دادو ھەر ھە بەنووسراوى فەرمى دەبىن و ئەگەر پىزىشك ئامادە نەبىن ئەوا ئاگادار دەكرىتە ھە و بەرپىرسىتى و لىپىچىنە ھەي دەكەوتتە سەر.

راپۆرتى پىزىشك بۆ دادگا دەبىن: راست و رەوان بىن و بەزمانىكى روون و ئاشە ۱ نەوسراپىتە ھە، بەشپو ھەك كە دادگا تى بگا و پىچ و پەناي تىدا

نەبىن و درىژدادار نەبىن و تەنيا راستىيە زانستىيەكان روون بىكاتهو. نەو راپۆرتەى پزىشك دەينووسى دەبىن مېژوو و كات و شوپنى ئەنجامدانى پشكىنەكەى تىدا روون كرابىتەو و رەگەزى كەسە پشكىنراو كە ديار كرابىن. دەبىن كەسى زىندوو بەرەزامەندى خۆى بپشكىنرى و نابىن زۆرى لىبكرى و ئەگەر نەيوست ئەوا وەلامى دادگا دەدرتەو كە ناردراو قايل نىيە بپشكىنرى. بۆ مردووانىش دەبىن رەزامەندى كەسى نىزىكى وەرگىبرى و رەزامەندىيەكان بەنووسىن بىن و مۆرى پەنجەى دەست يان واژۆى كەسەكەى لەسەرىن و لەلايەن پزىشك بپاريزرى. لەوانەش گرنگتر ناوەرۆكى راپۆرتەكەيە كە دەبىن نەپنى و پاريزراو بىن و نابىن بگەوتتە دەست و دەمى خەلكى لايدە و ناپەيوەست.

مېژووى پزىشكى تاوانناسى:

هەموو زانستىك مېژووى خۆى هەيە و زانستى پزىشكى تاوانناسىش بەهەمان شىو مېژووى تايبەت بەخۆى هەيە. مېژووى پزىشكى تاوانناسى بەشيكە لەمېژووى مرۆفايەتى و دامەزراوەكانى. دەكرى ئەو مېژوو بەكرتتە دوو بەش، لەرپووى كاتەو: سەردەمە سەرهتايبەكانى ئەو زانستە كە بەهەزاران سأل دەخەملىنرى كە زانستى پزىشكى تاوانناسى وەكو پسپۆرپىتەكى سەربەخۆ هېشتا سەرى هەئەدابوو. سەردەمى دووهم لەسەدەى شازدەمەو دەست پىدەكا كە يەكەمجار لەئىتاليا سەرى هەئدا و لەولاتانى دىكەش، لە هەندىكيان خىرا و لەهەندىكى دىكەدا هېواش و تاوئىك خىرا دەبوو و پاشان هېور دەبوو...

سەردەمە سەرەتاپبەگان:

ھەر لە كۆنەو پزىشكى و ياسا پەيوەندىيان بە يەكەو ھەبوو. سەرەتا لە پزىشكى ئاين و ئەفسانە و سىجرەو بە يەكەو بە سترابوونەو. كارى پزىشكى و دادوەر لە پياوى ئايىنى دا بە كيان دەگرتەو كە وەك پىناوتىك (وسىط) بوو لە ئىوان خودا و مرقۇدا. نەخۆشى بە سزايەكى خوداى دادەنرا بۆ ئەوانەى فەرمانى خويان بە جىن نەدەگەيانىد و چاكبوونەو ھەش لە پزىشكى پياوى ئايىنىو دەبوو. بۆ ھىور كەردنەو ھى ئەو سزايە دەبوایە لە پزى قايلىكردنى پياوى ئايىنىو بووایە. جارى واش بوو پياوى ئايىنى دەرمانىشى بە كار ھىتاو، بۆ پياوى ئايىنى ھەر وەك ياسادانەرى ... ھەر كارى نە كەردو، بە ئكو وەكو پزىشكىكىش ھەئسوكەوتى نوواندو.

سەردەمە كۆنەگان:

لە مېژوودا (ئەمحووتەب) ى وەزىرى دەستەپراستى شا زۆزەرى ميسرى كۆن بە يەكەم شارەزى بوارى پزىشكى تاوانناسى دادەنرى، كە ۳۰۰۰ سأل پىش زايىن ژساو، بە لام كۆنترىن تۆمارىك كە پەيوەندى بە پزىشكى تاوانناسىو ھەبى، ياساگانى (حاموورابى) ى پاشاى بابلە كە ۲۲۰۰ سأل پىش زايىن نووسراو تەو. ئەو ياسايە بە درىژى باس لە رىكخستنى كارى پزىشكى دەكا و سزا بۆ ھەئەى پزىشكى و تاوانى كوشتن و برىندار كەردن و تاوانى سىكىسى دادەنرى.

لە ناو كوردەوارى خۆشماندا خەلكى ناسراو و شارەزى وا ھەبوونە كە بە (شوون ھەئگر) ناسرابوون. كارەكەيان تا رادەيەك لە گەئ پزىشكى

تاوانناسیدا یەك دەگرتتەوہ. كاتیک كە شوین پئی دزو تاوانبارو ھەلاتووان كەوتوون و ریشوینی كەلوپەلە دزراو و خوشاردنەوہیان ئاشكرا كردووہ.

لە عیراق یەكەم پزیشکی پسیوری تاوانناسی دكتور (احمد عزت القیسی) بووہ كە لە سالی ۱۹۳۲ دا دیپلوما ی پسیوریتی وەدەست ھیناوە و ھەرئەویش بووہ كە پەیمانگە ی پزیشکی تاوانناسی (دادوہری) لەبەغداد دامەزراندووہ كە سەر بەوہزارەتی تەندروستی بووہ.

پزیشکی دادوہری لەھەندیک ولاتدا سەر بەپۆلیس و وەزارەتی ناوخرۆیە و لەھەندیک ولاتی دیکەشدا سەر بە وەزارەتی دادە و لەھەندیکی دیکە، وەكو لای خوومان، سەر بە وەزارەتی تەندروستیە.

ئێستا لەكوردستاندا "پەیمانگە ی پزیشکی دادوہری" ھە یە كە لەھەولێرەو لەھەردوو پارتزگای دەوك و سلیمانیش بەشی پزیشکی دادوہری ھە یە. ئەم زانستە لەكۆلیجەكانی پزیشکی و پزیشکی ددان و یاسا و ماف و پۆلیس و پەرستیار ی وەكو وانە یەکی سەر بە خو دەخویندری و لەبەر نەبوونی پسیور لەو بابەتەدا تا ئێستا ژمارە یەك لەپزیشکانی راھینراو (ممارس) وانەكە دەلینەوہ.

پشکینەر و پشکینراوه کان

(الفاحص والمفحوص)

پشکینەر:

پشکینهری دادوهری (الفاحص القضائي): هەر که سێکی که پشکینینکی تهکنیکی (فنی) نهجام بدا یان رایه ک دهبرێ که په یوهندی به پیشه که یه وه هه بێ له رووداویکی دادگاییکردندا به "پشکینهری دادی" داده نرێ. بۆ نموونه: پزشکی و کارمهندی شارهزا له چهک و تهقه مهنی و نهوانه ی چاپی په نجه مؤر (طبعة الاصابع) ده کهن و وینه گری تاوانباران... تد، هه موویان پشکینهری دادین.

پزشکی پشکینەر: هه موو نه و پزشکیانه ده گرتته وه که پشکینینکی پزشکی نهجام ده دهن و رایه کی زانستی ده رده برن، چ به قسه بێ یان به راپۆرت نووسین. مه رجیش نیه نه و پزشکیه پسپۆر بێ چونکه پزشکی گشتی و نهوانه ش که تازه ده رچوون و له نه خووشخانه کانی فریا که وتن، وه کو پزشکی نیشته جێ (مقیم) کار ده کهن و راده هینرین، که رووداوه دادوهریه کانی رۆژانه ده بینن و راپۆرتیان له سه ر ده نووسن به پشکینهر ده ژمێردرین. پسپۆری نه خووشیه کانی هه ناو و نه خووشیه کانی پیست و پزشکی نه شته رگه ری و نهوانه ی که پشکینینی رۆژانه ده کهن بۆ ژه هر خواردووان و نه و که مانه ی تووشی گرفتی پیست ده بن و نهوانه ی نه شته رگه ریان بۆ ده کړی یان هه ر

گرفتگی دیکه یان ههیه بهه مان شیوه به پشکینه ر دادهنرین. ته نانه ت
پزیشکی تیشک (اشعة) که راپورت له سهروینه یه کی تیشک دهنووسی نه ویش
پشکینه ره. به لام ده بن نه وه بزانی که نابن پزیشکی که خوی چاره سه ری
نه خوشیک ده کا له هه مان کاتدا بیته پشکینه ری دادوه ری بۆ نه و نه خوشه.
به لکو ده بن پزیشکی دیکه نه و پشکینه ی بۆ بکا.

پزیشکی پشکینه ری پسپۆر له پزیشکی دادوه ری: نه و که سه یه که
مامه له له گه ل نه و رووداوه دادوه ریانه دا ده کا که سیسته می یاسای
ولاته که ی ده ستیشانی کردوون. له عیراقدا پزیشکی پشکینه ری دادوه ری
توئیکاری (تشریح) لاشه ی مردووه کان ده کا، نه وانه ی که گومانی تاوان و
رووداویان لی ده کری، هه روه ها پشکینه ی کچینی (کچیتی = عذریه) ی کچان
ده کا و ته مه ن ده خه ملین و پشکینه ی سۆدۆمی (لواطه Sodomy) و سک
پرکردن و له بارچوونی کۆرپه و نه زۆکی و ده ست نیشانکردنی باوکایه تی ده کا و
پاشماوه ی لاشه ی مردووانیش ده پشکئی...

پشکینه راوه کان:

پشکینه راوه کانی پزیشکی دادوه ری یان نه وانه ی که به پیتی یاسا ده بن
له لایه ن پزیشکی پسپۆری تاوانناسیه وه بپشکینه ی، دابه ش ده کینه سه ره نه و
به شان ه (گرووپانه) ی خواره وه:

به که م: به شی زیندووان:

نه و که سانه ده گرتته وه که تووشی رووداویک بوون و نازاریان بِن
گه یشتوو به لام نه مردوون. وه کو نه وانهی که له خواره وه نایان دینین:

۱- نه و رووداوانهی که ده بنه هۆی پهیدا بوونی برین، وه ک: رووداوی هاتوچۆ
ولیدانی به بهرد و دار و به ربوونه وه و گه لیکدی که له و جوره. یان نه و
برینانهی که به نامیری تیمز دروست بوون یان برینی گولله و چه که
ناگرینه کان به گشتی که به هۆی کاری تاوانکاریه وه بِن یان به خۆی له خۆی
دابی و نه مردبِن.

۲- ده ست درتزی کردنه سینکسیه کان (اعتداءات جنسیه) و نه و برینانهی
له ده و روبه ری نه ندانه کانی زاوژیدا پهیدا ده بن و نه وانه ش که له نه نجامی
نه و ده ست درتزیانه وه پهیدا ده بن، وه ک: پچرانی په ردهی کچیتی و زگ
پریوون و مندال له بهرچوون و ... هیدکه.

۳- قوربانیه کانی رووداوه سرووشتی و پیشه سازه کانی وه ک: رۆژبردن و
سه رمابردن، سووتان، برووسک و کاره با لیدان و زبانه کانی تیشکه
زبانیه خشه کان.

۴- ژه هراوی بوونیک که نابیته هۆی مردنی کتوپر، چ به ده رمان و نه وت و
مادهی کیمیاوی دیکه وه بِن یان به خواردن و خواردنه وه گانه وه.

۵- خه ملاندنی پلهی سه رخوشی که سیک له کاتیکدا که ده بیته هۆی
ده مه قالی و شه ره چه قویان رووداوی هاتوچۆ.

۶- قوربانیاخی خنکاندنیک که ناگاته ناستی مردن.

۷- خه ملاندنی ته مه ن.

۸- سه لماندن و نه سه لماندنی باو کایه تی یان دایکایه تی.

دوووهم: بەشى مردووان:

نەمەش ئەو جۆرە مردووانە دەگرتتەو:

۱- ئەوانەى تازە مردوون: ئەوجا بەھەر ھۆكارىكى تاوانكارى بى، يان گومان لەھۆكارى مردنەكەيان بكرى، نەك ئەوانەى كە بەنەخۆشى سروسشى دەمرن و ھۆكارى مردنەكەيان روون و ئاشكرايە و پزىشكى خۆى دەردەكەى دەستنيشان كردوو. بەگشتى ھەركەسنىك كە كتوپر و بەبى ھۆكارىكى نەخۆشى دياركراو بمرى كە ۲۴ كاتزمىر پىش مردنەكەى ھىچ گرفتىكى ديار و ئاشكراى نەبووبى، ئەوا گومان لەمردنەكەى دەكرى و پىويستە لەلايەن پزىشكى پسپۆرى تاوانناسيەو ھۆكارى مردنەكەى ديارى بكرى، نەو ھۆكارىكى تاوانكارى لەپشت مردنەكەىو ھەبى.

۲- لاشە بۆگەنبووھەكان: ئەوانە گرفتىكى گەورە بۆ پزىشكى دادوھرى پەيدا دەكەن، چونكە ھەموو نيشانە و بەلگە جەستەيەكانيان لەنەنجامى بۆگەن بوون و رزىبوونى شانەكانى لەشەو ھەدەست دەدەن و ھەندىك جارتەنيا بەشىكى لاشەكە دەمىنتەو، يان ھەرنىسك و پرووسكيان دەدۆزرتتەو كە زۆر زەحمەتە ھۆى مردن و چۆنيەتى رووداوەكەيان بەتەواوى دەستنيشان بكرى.

۳- كۆمەئەى كەلوپارچەكانى لەشى مردووان: ھەك ئەو ھى تەنيا دەستنىك يان قاچىك يان كەللەسەرنىك بەتەنيا يان ھەربەشىكى دىكەى لەش بدۆزرتتەو ھەوانەى پزىشكى دادى بكرى. لىخەدا زانستى ناسينەو ھە (علم القيافة) رۆلئىكى گرنىگ دەبىننى بۆ دەستنيشان كردنى ئەو كەلوپارچانە كە نايان ھى مروفە يان گيانداران، ھى مئىينەيە يان نۆرينە، تەمەنى چەندە و بە چ شتووبەك مردووھە يان كوژراوھە...ھتد.

به شی سییه م:

ئەویش بریتیه لەسەردانی شوینی رووداوه که به ده گمەن پزشکی تاوانناسی لەوڵاتی ئیمه بەشداری تیدا دهکا. هەرچەندە یاسای عێراق بەسەر پزشکی تاوانناسیدا نەسەپاندووہ که بەشداری بکا لەپشکنینی شوینی رووداو، بەلام زۆر گرنگه پزشکی لەگەڵ تیمه که دا هەبێ و نامادەبوونی پزشکی دادوهری لەشوینی رووداو پێویستە. بۆ ئەم مەبەستەش دەبێ پزشکی که:

- ۱- نووسراوی فەرمی ناراسته بکری یان بەتەلهفۆن ئاگادار بکری و کات و شوینی رووداوه که ی بۆ روون بکرتتەوه.
- ۲- دەبێ پیشتر پزشکی دەرباره ی رووداوه که زانیاری هەبێ بۆ ئەوهی خۆی بۆ نامادە بکا و ئەو که لوبەلانی لەگەڵ خۆیدا بێنی که لەو جۆره رووداوه دا بۆ پشکنین پێویستن.

به شی چوارەم:

بەشداریکردنی پزشکی تاوانناسی لە کردنەوهی گۆردا: گرنگی بەشداریکردنی پزشکی تاوانناسی لە کردنەوهی گۆر لەبەشداریکردنی لەپشکنینی شوینی رووداو که مەتر نیه. دەبێ نموونه لەخۆی گۆره که و دەوروبەری بە دووری نیو مەتر وەرگیرێ، بەتایبەتی لەبەشی بنهوهی لاشه که، چونکه خوتن و شله ی لاشه که ی تیدا کۆدەبیتتەوه. ئەو نموونانە دەنێردرنه تاقیگه بۆ دیاریکردنی هەرژەهر و مادەیه کی نامۆ که لەلاشه که دا هەبووبێ و رزاییته ناو خاکی گۆره که. باشتر وایه نموونه یه ک لهو خاکه ش له دووری گۆره که وەرگیرێ بۆ بهراورد کردن.

به شی پینجه م:

به شی پینجه م له پشکینراوه کان بریتیه له نموننه کانی که بو تاقیگه ده نیردرین، وه ک: دهر دراو و شله کانی ناوه وهی له ش، له وانه: خوین، میز، تووی پیوا، رشانه وه، پیسای، لیکاو، شله ی ناو می شک و بو شاییه کانی دیکه ی له ش... تده هه ندیک جار ته نیا تیلکیک (مسحه = Swab) وه رده گیرئ له و که سه ی که ده پشکینرئ، وه ک: وه رگرتنی تیلک له کووم و دامه نی میینه بو دوزینه وهی تووی نیرینه له کاتی هه بوونی گومان له ده سترترتیه سیکسیه کاندا. هه ندیک جار په له خوین له سه ر جلک و رایه خ و دیوار و شوینی دیکه ده دوزرتته وه و گومانی ئن ده کرائ. بویه ره وانه ی تاقیگه ده کرائ بو ناسینه وهی جوور و سه رچاوه که ی. بویه له کاتی که یشتنه شوینی رووداو ده بن هه رچی که لوبه ل و پاشماوه هه یه زور به وردی بپارتزین و هه ل بگیرتته وه و به رگ بکرن، چونکه له وانه یه تاله موویک بیته به لگه بو دستنیشانکردنی تاوانباریان تاوانلیکراو، به تایبه تی که نه مرؤ سه رده می پشکینی ترشه ناوکیه کانه (DNA) که ده توانرئ له تاکه یه ک خانه دا وه ده ست به پینرئ و خاوه نه که ی بناسرتته وه.

برینه‌کان

(الجروح - Wounds)

ره‌نگه برینه‌کان زۆربه‌ی هه‌ره زۆری نه‌و رووداوانه پێک بێنن که لیکۆله‌ری دادی بۆ پزیشکی تاوانناسیان ده‌نێرێ، نه‌وه‌ش بۆ نه‌وه‌یه که جۆری برینه‌که و کاتی روودان و نه‌و نامێزه‌ی برینه‌که‌ی دروست کردووه، ده‌ستنیشان بکریڤن و نه‌گه‌ر بکریڤن میکانیزمی روودانی برینه‌که‌ش روون بکریڤته‌وه. بۆیه برین له‌په‌رپه‌وی لیکۆلینه‌وه‌ی تاواناندا رۆلێکی گرنگی هه‌یه و به‌شی زۆری تاوانه‌کانی لێدان و بریندارکردن و بگه‌ره کوشتنیش له‌په‌نگه‌ی بێنیی برینه‌کان و شیکردنه‌وه‌ی چۆنیه‌تی روودان و ناسینه‌وه‌ی نه‌و نامرازانه‌ی لێیان به‌کارهاتوون ناشکرا ده‌بن. بێجگه‌ له‌مه‌ رووداوه‌کانی هاتوچۆش برینی جۆراوجۆریان لێ ده‌که‌وتنه‌وه‌ که له‌په‌نگه‌ی نه‌وانه‌وه‌ ده‌توانرێ جۆری رووداوه‌که و هۆکاری هاتوچۆیه‌که (نه‌گه‌ر دیار نه‌بێ) و خێراپی لێدانه‌که و چۆنیه‌تی به‌رکه‌وتنه‌که‌شی ناشکرا بکریڤن.

باه‌خی برینه‌کان هه‌ر له‌زیندووواندا نیه، به‌ئکو له‌لاشه‌ی مردوووانیش گرنگی خۆیان هه‌یه بۆ دیارکردنی هۆکاری مردنه‌که و رۆلی برینه‌که له‌مردنیاندا.

هه‌ر پزیشکیک، نه‌ک هه‌ر پزیشکی پسه‌پۆری تاوانناسی، بگه‌ره نه‌وانه‌ش که تازه ده‌بنه‌ پزیشک و له‌بنکه و نه‌خۆشخانه‌کانی فریاکه‌وتن کار ده‌که‌ن، له‌وانه‌یه رۆژتک له‌رۆژان داویان لێ بکریڤن بریندارتک بپشکنن، چ به‌په‌نگه‌وت بریندار بووبن یان به‌ده‌ستی خۆی یان به‌کێکی دیکه برینداری کردبێ. زۆر

گرنگه پزیشک هه موو برینه کانی له ش به چاکی پېشکئی و به پاست و دروستی ناویان بئیی، چونکه پشکین و وه سفکردنی برینان کاربگه ره به کی دوور و درئزی گرنگیان ده بئ، چ له رووی دادگاییکردنی تاوانبار و تاوانلیکراوانه وه بئ یان له دادگای سیفیل (مدنی) دا بئ، که له وانیه دواي چهند مانگیک یان چهند سالیک ناشکرا بن. بویه پنیوسته پزیشک زور به وردی راپورتی خوئی پرپکاته وه، هه ره له کات و شوپن و میژووی پشکینه که وه تا ده گاته جوړی برینه کان و شوپنیاں له سه ره له ش و ماوه ی روودانیاں، نه وه ش به به کارهینانی زاراوه ی پزیشکی ورد، به جوړیک که دادوهر تیان بگا. نه گه رپزیشکیک ههستی کرد نه وه ی له توانادا نیه و نه و شاره زاییه ی نیه، باشتر وایه به بئ سیودوو کردن (تردد) داوای یارمه تی له پزیشکیکی له خوئی شاره زاتر بکا.

پیناسه: برین بریتیه له پچرانیک که له شانیه جیا جیاکانی له شدا (نه ک هه ریست به ته نیا) رووده دا که له نه نجامی به رکه وتنی هتیزیک یان زه برو توندیه کی فیزیکی دهره کی یان به به کاربردنی ماده یه کی کیمیاویه وه ده بئ. له وانیه برین ته نیا دووله تبوونی (که رتبوونی) شانیه کی له ش بئ، وه کو برینیک کی که به نامرازه ده متیژه کان دروست ده بئ یان ته نیا لیک دوورکه وتنه وه یه کی شانیه یی (تباعد نسجی) بئ، وه ک: برینه کونه کانی که نامرازی نووک باریکی وه کو دهرنا فیزو دهرزی و شتی نووک باریکی دیکه ی وه ک نه وانیه، دروستی ده که ن. یان له ناوچوونی به شیک له شانیه ک ده بئ، وه ک نه وانیه ی له سووتان و برینی هه ندیک نامیزی کول (الیه راضیه) یان به گولله په یدا ده بئ.

بو پوئین کردنی برینان، پیاوانی دادگا په نا ده به نه بهر ماوه ی برینداربوون و چاکبوونه وه و له ناوچوونی به شی دیار و دهره وه ی جهسته و له کارکه وتن و په ککه وته بوونی نه ندامه که. له سه ره روئشنا یی نه وانیه شه وه

ياسا سزاييه كانيان (القوانين العقابية) بياده دهكهن، به لام پزيشك به پشت بهستن به جوړى شانہ برينداربووه كه و سروشتى نه و شانہ يه و گرنگى بؤ له ش و فراوانى برينه كه و نه وهى كه له دواييدا لىي ده كه وپته وه... به بنچينه داده نى بؤ پولىن كردنى برينه كان كه نايا مه ترسيدارن يان سادهن.

پياوانى ياسا برينه كان بؤ: ساده و مه ترسيدار و بكوژ (مميت) دابه ش دهكهن. برينى ساده نه وه يه كه به بى نه وهى هيچ ناسه وار و په ككه و تنيكي لى بكه وپته وه، دواى ماوه يه كى كه م چاك ده بپته وه. برينى مه ترسيدار نه وه يه كه له بيست روژ پتري ده وى بؤ چاكبوونه وه يان له و ماوه يه دا چاك ده بپته وه، به لام ناسه وارنك يان په ككه و تنيكي لى به جى ده مينى يان شكاني نيسكى له گه لدا ده بى. برينى بكوژيش نه وه يه كه ده بپته هوى مردن، نه و جا چ راسته و خو بى يان به شيوه يه كى ناراسته و خو.

جوړى برين ده وه ستنه سه سروشتى ناميزى به كارها توو و برى بارستاى ناميزه كه و خيراى به ركه و تنى به له شه وه. له وانه يه هه مان ناميز به هه مان خيراى دوو برينى جياواز له دوو كه سدا په يدا بكا. پزيشك برينه كان بؤ: برينى رووكه ش يان دهره كى و برينى ناوه وه دابه ش ده كا. برينه رووكه شه كان نه وانه ن كه له سه رپستن و به چاو ده بينرئ، به لام برينى ناوه وه نه وانه ن كه له ناو له شدا په يدا ده بن، هه رله شانہ كانى ژير پيمته وه بگره تا ده گاته نه ندامه كانى ناوه وهى له ش. له وانه يه برينى رووكه ش بؤ ناوه وهى له شيش درتزه ي هه بى وه ك له برينه كونكه ره كاندا ده بينرئ.

له پزىشكى دادوهريدا برينهكان به پي جوري نهو ناميرهى دروستيان دهكا دابهش دهكرين بؤ:

۱- برينه كولهكان يان كورهكان (الجروح الرضية): نهو برينانهن كه ناميره كوله جوراوجورهكان پهيدا يان دهكهن. ناميره كولهكانيش برين لهو ناميرانهى كه سروشتى تاوانكار يان ههيه وهك بؤكسى ناسنين و تهور و قونداغهى تفهنگ و دهمانچه... يان نهو ناميرانهى كه بهسروشت بؤ تاوانكردن نين، بهلام لهكاتى پتويست بهكار دههينرين وهك مست و كهلهسهرو بپلاو و بهرد و كه رپووج و قاپوقاچاغ و..تد. هوكارهكانى هاتوچوي وهك نوتومبيل و شه مهندهفهرو مؤتورسيكل، برينى جوراوجور پهيدا دهكهن. نهو نامرازانهش كه سروشتى پاسيفيان (سلبي) ههيه وهك: زهوى و ديوار و قاندرمه و ليوارى شهقام..تد. نهوانه هه موويان برينى كول يان كور پهيدا دهكهن.

۲- برينه تيژهكان (الجروح الحادة): وهكوله ناوهكه يان دهردهكه وي، نهو برينانه برين لهه تبوون و ليك دووركه وتنه وهى پتست و شاننهكانى ديكه لهش بههوي ناميري دهميز. برينهكه ده مي پاك و ليوارهكانى خاوين و رتكه و شيوهى ده مي ناميره بهكارهاتوو كه وهرده گري و لهوانه به قووليش بن، به پي نهو ناميرهى كه لي بهكارهاتوو.

۳- برينه كونهكان يان كونكه رهكان (الجروح الواخزة).

۴- نهو برينانهى كه بهچه كه ناگرينهكان دروست ده بن.

ئەو بەرکەوتنانەى بەئامپره کولەکان

دروست دەبن

ئەوانە برىنى راستەقىنە نىن بەئکو بەرکەوتنى رووکەشن، ئەم بەرکەوتنانەش دەکرئنه چەند جورئک:

بەگەم: رووشان (السحجة - Abrasion): برىتیه لەدامالانى ئەو چىنە رەقبوو تەنکەى دەرەوہى پئست (چەرم - Epiderms) بەهەموو چىنەکانى يان بەشئکى بن ئەوہى بگاتە چىنى دووہمى پئست (Dermis) ئەوہش لەئەنجامى بەرکەوتنى زەبرئک کە هئزەکەى لەوہ کەمترە پئستەکە بچرئئ. لەهەموو برىنەکان سووک و سادەترە. کە چاکئش دەبئتەوہ هئچ شوئنه وارئک بەجئ نایەئ. لەرووى پزئشکى دادوہرەوہ ئەو رووشانانە گرنگن و سووديان ئ دەبئرئ لە:

أ- شئوہى رووشانەکە: جورى ئەو ئامپرهى کە رووشانەکەى دروست کردووہ لەگەئ چؤنئەتى روودانى برىنەکە لە شئوہى رووشانەکەدا دەدؤزئتەوہ. لەم رووہوہ رووشانەکان دەکرئنه چەند جورئک:

۱- رووشانى شئوہ چاپى (طبعى يا ختمى): کە برىتیه لەچاپوونى رووى ئەو ئامپرهى برىنەکەى دروست کردووہ لەسەر پئست. ئەوہش بەمە دەبن کاتئک کە ئامپرهکە بەشئوہیەکى ستوونى دەخريئتە سەر شوئنهکە، وەک شوئنى رووشانى نئنوؤکەکان لەسەر دەم و لئوو مل لەکاتى هەولئدان بوؤ خنکاندنى کەسئک بەدەست. يان شئوہى سوکانى (ستئرن) ئوتومبئل لەسەر سئگى

شوفېزه که چاپ دېن له کاتي بهرکه وټنیکي تونددا يان چاپووني
گرنېگرنېه کاني تايه ي ئوتومبيل له سهر له شي نه و که سه ي
که وټوته ژتريه وه..تد.

۲- رووشاني شيوه دامالراو (السحجة الكشطية): کاتېک که هېزه
بهرکه وټوه که به شيوه يه کي لار (به گوشه يه کي تيز) بهر له ش
ده که وئ له گه ل جولاندني يان خشاندي له سهر شوټنه که بو
ماوه يه ک، ده بېته هوي دامالني پيستي نه و شوټنه، وه کو نه وه ي
ئامپرتکي نووکتيز به سهر پيستا بخشي يان له ش له سهر
روونکي زير (دې) رابکيشري، به تايه تي کاتېک که ئوتومبيل
له يه کيک دها و بو ماوه يه ک له گه ل خويدا رايده کيشي له سهر
زهوي يان تي هه لده دات.

۳- رووشاني ناراسته و خو: به و رووشانانه ده گوتري که له شوټنیکي
نزيک له شوټني بهرکه وټنه که پهيدا دهن، نه وپش کاتېک که
هېزک ده خرته سهر ناوچه يه کي له ش و ده بېته هوي
ليکراکيشاني پيست و له شوټنیکي نزيک بهرکه وټني نه و هېزه دا
پيسته که ده پچري، له بهر نه وه ي هېزه که له تواناي لاستيکي
پيسته که پتره و ريشاله لاستيکيه کاني ده پسيئي. نه و جوړه
رووشانه به زوري له ناوچه ي بهرزه هاردا ده بيري (خواره وه ي زگ)
له و شوفيرانه ي که قايشي خو به ستنه وه له ناو ئوتومبيل به کار
دين و له کاتي پيکداداندا نه و قايشه ده بېته هوي ليک راکيشاني
پيستي زگ و له ژر شوټني قايشه که پيست داده مالي.

ب- شيوزي بلاو بوونه وه ي رووشانه کان: بووني رووشان له سهر شيوه ي
نينوک (شيوه که وانه) له سهر دم و لووت نيشانه ي نه وه يه که
به ده سته کان هه وئ خنکاندي و هه ناسه برپي دراوه. نه گهر
له پيشه وه و ته نيشته کاني مل هه بن ماناي وايه هه وئ خنکاندي

دراوه به گرتنى له قرتقرتۆكەوه. نه گەر له ده وروبه رى نه ندامه كانى زاوژى يان كۆمدا هه بن، واته هه وئى ده ست درنژى كردنى سىكسى دراوه..تد.

ج- قوئاغه كانى چاكبوونه وه: پزىشك ده توانن له پنگه ي ناسىنى قوئاغه كانى چاكبوونه وه ي رووشانه كان،كات و ماوه ي به سه رچوونى روودانى تاوانه كه به نزيك كراوه يى ديارى بكا، چونكه رووشان پاش چه ند كاتژمپرىك له په يدا بوونى، جوړ شله يه كى روونى سوورباو Serum ده ده ئىنئى و دواى ماوه يه كى كه م نه و شله يه له شوئى خۆى ده مەيى و پاش ٢٤ كاتژمپرىش وشك ده بىته وه. نه و جا له ژىريه وه ده ست به نو بى بوونه وه ده كا و پىستى نه و شوئنه (رووشانه كه) له ده وروپىشتى خۆى كه مىك به رزتر ده بى و رهنگى تىرت ده بى و له ماوه ي دووسئى رۆژى دىكه دا زۆر به روونى ده بىنرئى. له قوئاغى چاكبوونه وه شدا دواى هه فته يه ك لىواره كانى له پىست جودا ده بنه وه و هه ئده كه ئىن و پاشان قه تماغه دروست بووه كه له پىسته كه ده بىته وه و شوئنه كه ي سىپتر (كائىر) ده رده كه وئى و له ماوه ي هه فته يه كى دىكه شدا رهنگه كه ي وه كو پىستى جارانى لىد بىته وه. نه و جوړه رووشانانە ي له سه ره وه باس كران له زىندوو اندا ده بىنرئى، به لام له مردوو انىش رووشان هه يه كه له دواى مردن ده رده كه ون و رووشانى راسته قىنه و زىنده گى نىن، بو به پىيان ده گوترى رووشانى به درۆ يان نازىندوو (سحجات كاذبه او غير حيو به). نه و رووشانه نازىندوو انه له نه نجامى بوگه ن بوونى لاشه وه په يدا ده بن. نه وانه ش به وه له رووشانى زىندوو ان جيا ده كرىنه وه كه قوئاغه كانى چاكبوونه وه بيان نيه. هه ندىك جارپىش زۆرزه حمه ته نه و

رووشانانه‌ی که یه کسه‌ر پِیش مردن په‌یدا ده‌بن له‌رووشانی زیندوو
جودا بکرئنه‌وه، چونکه خانه‌کانی له‌ش هه‌موویان به‌یه‌ک کات
نامرن و هه‌ندیکیان تا ماوه‌ی چه‌ند کاتژمێرێکیش دوای گیان
ده‌رچوون هه‌ر به‌زیندوویتی ده‌مێنه‌وه و گه‌شه‌ش ده‌کن، بۆیه‌ ئه‌و
رووشانانه‌ وه‌کو ئه‌وانه‌ ده‌رده‌که‌ون که له‌ژاندا روویان دا‌بن.

دووهم: برینه‌ خوینتی‌زاوه‌کان یان گۆواوه‌کان (الکدمات - Bruises): ئه‌وانه
بریتین له‌کۆبوونه‌وه‌ی خوین له‌ناو‌شانه‌کان له‌ ناوچه‌یه‌کی له‌ش
(به‌زۆری له‌ژێر پِست ده‌بینرین). ئه‌وه‌ش له‌ئه‌نجامی ته‌قین و پچرانی
موولوو له‌کانی خوین له‌و شویننه‌ی که توندیه‌کی به‌رکه‌وتوو و ئه‌و
خویننه‌ی له‌و موولوو لانه‌وه‌ دینه‌ ده‌روه‌وه و به‌ناو‌شانه‌کانی ئه‌و
شویننه‌دا بلاو ده‌بنه‌وه یان له‌شویننێکدا کۆ ده‌بنه‌وه. ئه‌ویش به‌پیتی
توندی هێژه به‌رکه‌وته‌که و شویننه‌که‌ی له‌ش و خێرای سوو‌رانه‌وه‌ی
خوین له‌و شویننه‌دا و هێژی کێشکردنی زه‌وی ده‌گۆڕی. شویننه‌که
ده‌ئاوسئ و له‌سه‌ره‌تادا سوور و پاشان شین و مۆر هه‌لده‌گه‌رئ و
له‌کاتی چاکبوونه‌وه‌دا ورده‌ ورده‌ ره‌نگی کاتر ده‌بی و پاشان زه‌رد
هه‌لده‌گه‌رئ تا له‌دوا‌ییدا، پاش هه‌لمژینی خویننه‌که، نامێنێ.

برینه‌ گۆواوه‌کان (خوینتی‌زاوه‌کان) گرنگیه‌کی زۆریان هه‌یه‌ له‌ده‌ست
نیشان کردنی چۆنیه‌تی به‌رکه‌وته‌که و ئه‌و ئامێره‌ی لێ به‌کار هاتوو.

به‌گشتی ئه‌و برینانه‌ ده‌کرئنه‌ دوو به‌شی سه‌ره‌کیه‌وه:

۱- **خوینتی‌زانی نازینده‌گی (کدمه‌ غیر حیویه‌):** ئه‌وانه‌ له‌کاتی تونکاری

کردنی لاشه‌دا له‌و شوینانه‌ په‌یدا ده‌بن که په‌ستان و توندیان ده‌خرئنه‌ سه‌ر
و خوین له‌ لولو له‌کانی خوینی ئه‌و شویننه‌ ده‌رده‌په‌رئ وه‌ک له‌ناوچه‌ی مل دا
رووده‌دا، یان له‌ئه‌نجامی دروست بوونی ئاوێته‌ی گۆگرداتی (سولفه‌یت)

هەندىك مادە كە لە ناو مادە نۆرگانىە كانى ناو لە شدا هەيه، بە تايبەتى (هيمۆگلوبىن)، پاش بۆگەن بوون و رزى بوونى شانە كانى لەش پەيدا دەبن كە رەنگىكى سەوزى تارىكيان هەيه و شانە تەنكە كانى ناو جەستەى مردوو رەنگ دەكەن و لەسەر شىوہى خوین تيزان دەردەكەون كە لەوانەيه لەگەل ھى راستە قىنە دا تىكەل بكرتن.

۲- خوینتيزانى زىندەگى يان راستە قىنە (كدمات حيوية): كە لەكاتى

ژياندا دروست دەبن. ئەوانەش چەند جۆرىكن:

أ- خوینتيزانى برىنە كۆلەكان: كە لەئەنجامى بەركەوتنىكى فېزىكىه و پەيدا دەبن، كە توندىهكى بەھىزتر لە تواناي كشانى ديوارى مۆلۆلۆلە كانى خوین پەستانيان دەخەنە سەر، وەك ئەو خوینتيزانانەى كە بە ليدانى مست لەبەر چاوەكان پەيدا دەبن. مەرجيش نيه ئەو خوینتيزانانە تەنيا لە شوینى بەركەوتنى توندىهكە پەيدا بن، بۆ نموونە: لەكاتى شكانى ئىسكى ژىر مېشكدا خوینتيزان لە بەرچاوەكان دەردەكەوئ.

ئەو ھۆكارانەى كار لە قەبارە و شىوہ و خىرايى پەيدا بوونى ئەو جۆرە خوینتيزانانە دەكەن، ئەمانەن:

- زۆرى لۆلەكانى خوین لە شوینەكە.
- سروشى شانەكانى شوینەكە، چونكە تا شانەكان نەرم و ناسكتربن، وەك ژىر پىست، ئەوەندە خوینتيزانەكە گەورەتر و خىراتر دروست دەبن.
- جۆرى نامىرى بەكارھاتووش رۆلى گرنگى هەيه.
- تەمەن بايەخى خۆى هەيه، چونكە لە منداال و پيران خىراتر و زۆرتر پەيدا دەبن.
- رەگەز گرنگە و لەمىينەدا خىراتر و ناسانتر دەردەكەوئ، كە لەوانەيه لەبەر ناسكى و تەنكى پىست بن.

- باری تەندروستی كەسەكە، ئەوانەى نەخۆشيان ھەيە، ۋەك نەخۆشى شىپىبەنجەى خوین، بۇ نموونە، ئەوانە زووتر تووشى ئەو خوینتیزانانە دەبن.

ب- خوینتیزانى نەخۆشى (كدمات مرضية): ھەندىك نەخۆشى ھەن خوینتیزان دروست دەكەن، ۋەك ئەو نەخۆشىيەى كە دەبىتە ھۆى كەمبوونە ھۆى ژمارەى خەپلەكانى خوین (اقراص دموية) كە لەپروئەسى خوین مەيىندا ھاوكارى دەكەن بۇ نموونە نەخۆشى ھيموفيليا.

ج- ئەو خوینتیزانانەى كە بەھۆى چارەسەريە ۋە دروست دەبن (كدمات علاجية): ئەوانە بە ۋە دەناسرئە ۋە كە لە شوپىنى ناسراو بۇ چارەكردن پەيدا دەبن كە پزىشك بەئاسانى دەزانى ئەو شوپىنى دەرزى ليدانە يان خوین ۋەرگرتنە ۋەك لە لاران و پيشە ۋەى ئانىشك.

سېيەم: برىنە كۆلەكان يان ئەو برىنانەى كە بە ئامرازە كۆرەكان دروست دەبن (جروح الالات الراضة)

برىنى كۆل يان كۆر (الجرح الرضوي): ئەو برىنەيە كە لىك دووركەوتنە ۋە ۋە دووپارچە بوونى شانەيەك يان چەند شانەيەكى لەشى لى دەكە ۋە پىتە ۋە، بەھۆى بەركەوتنى ئامپىرىكى دەم كۆل يان كۆر، بەھىزىك كە توندترە ۋە پرەكەى پترە لە ۋە ھىزەى كە رووشان ۋە گۆوان (خوینتیزان) دروست دەكە. لە رووى پزىشكى دادوۋەريە ۋە دوو جۆرە برىنى كۆل ھەن:

۱- ئەو برىنە كۆلەى كە لە شوپىنى بەركەوتنى ھىزەكە يان ئامپىرەكەدا پەيدا دەبن، ئەو ھىش كاتىك روودەدا كە ئامپىرەكە يان ھىزە بەكارھاتوۋەكە بەگۆشەيەكى ۋە ستاۋ ۋە شىۋەيەكى ستوونى دەخىرتتە سەر ئەو شوتنە، بەمەش يان دەھپارپى (سحق) يان پانى دەكاتە ۋە ۋە دىكوتىن (جرشي او ھرسى).

۲- ئەو بىرىنە كولانەي كە لە شوئىنىكى كەمىك دوورتر لە چەقى بەرکەوتنە كە دروست دەبن، ھەر وەكو ئەو بىرىنانەي كە بەرکەوتنە كە تىياندا بەگۆشەيەكى تىز و بەشىوہەيەكى لاردەخرىتە سەر شوئىنىك و شانەكانى ئەو شوئىنە لەگەل خۆيدا رادەكىشىئ (الیه جازة) و لەئەنجامدا بىرىنىك لە شوئىنىكى دىكە دروست دەبن.

بەگشتى ئەو بىرىنانە لەدەرەوہى لەش و لەسەر پىست دەبىنرىن، يان شانەكانى ناوہوہى لەشىش دەگرنەوہ. بىرىنى كول لەسەر پىست لەو شوئىنانە ئاشكراتر دەرەكەوئى كە پىستەكە بەئاسانى لەسەر بەشەكانى بنەوہى خۆي دەخزئ و دەجووئى، بەتايبەتىش ئەگەر لەبن پىستەكە يەكسەر ئىسكىك ھەبن. ھەر لەبەر ئەوہشە بىرىنى پىستى كەللەي سەر (فروہ الراس) ئاسانتر دەپشكزئ و زبانهكانى ديار دەكرىن و نامىزە بەكارھاتووہكەش دەستنىشان دەكرئ. ھەر وەھا ئەو بىرىنانەش كە لەپرووى پىشەوہى لاقەكان (قاچەكان) دا پەيدا دەبن، چونكە پىستەكە يەكسەر كەوتۆتە سەر ئىسكى لاق.

ئەو بىرىنە كولانەي كە لەئەنجامى لىك راكىشانەوہ پەيدا بوون لەگەل ئەوانەي بەھۆي ھارپىن و كوتران و پانبوونەوہ و پلىشانەوہوہ دروست بوون، بەئاسانى لىك جودا دەكرىنەوہ، چونكە بەچاودەبىنرىئ كە ئەو شوئىنەي ھارپراوہ لە شوئىنىكى كەمىك بەرزى لەش داىە، وەك ئەو شوئىنانەي كە ئىسكەكانىان تەنيا بەپىست داپۆشراوہ.

سيفەتەكانى بىرىنى كۆر (كول)

ئەو بىرىنە كولانە لىوارەكانىان لىرلىپر و لۆچدار و نارپىك و دراوہ بەھۆي بەرکەوتنى نامىزە كولەكە، لەوانەشە پارچە تەنى دەرەكىشىان (تەنى نامۆ) تىدا بدۆزرىتەوہ، جا ئەو تەنانە چ ھى نامىزە بەكارھاتووہكە بن و لەناو بىرىنەكەدا بەجئ مابن، وەك: وردە بەرد و خۆئى كە لەكەرسوچ و بەردى بەكاربراو لەشەپدا، يان وردكە شووشەي شكاو و پارچە دارى ورد...تد. ئەوانە بۆ دەستنىشانكردى نامىزە بەكاربراوہكە زۆر گرنگ و بەسوودن. يان ھەر پارچە جلك و مووى لەشى شوئىنەكە خۆي لەناو ئەو بىرىنانەدا بەجئ دەمىن.

به لَام ئه و بَرينه كولانه ي كه به ميكانيزم يكي ليك راکيشانه وه (ذات طبيعة جازه) دروست ده بن، ئه وانه به زۆرى ليواره كانيان پاك و ريكوپيكن ئه گه رته نيا به چاو بيان پشكنين، به لَام له ژئروردبين و هاوئينه ي گه وره كردندا ده بينين وه كو ليوارى برينى تيز نين و سروشته كۆره كه يان لى دهرده كه وئى. ئه گه ربنه وه ي (قاعده) برينه كه ته ماشا بكه ين ده بينين هه نديك ناوچه ي به ته واوى ليك نه پچراوه و رايه لى ريشالى شانە كانى ئه و شوئنه ي هه ر پئوه ماوه و وه كو پرد هه ردوو لاي برينه كه به يه ك ده گه يه تنه وه. له وانه يه ئيسكى شكاو و پارچه ده م تيزه كانى ئه و ئيسكانه له و شوئنه بينه هوى په يدا بوونى برينى تيز، برينى كۆر خوئنى كه م لى ديت چونكه به ده گمه ن لووله يه كى گه وره ي خوئن ده پچرئ.

پشكنينى جل و به رگى سه ر ئه و شوئنه زۆر گرنگه، چونكه بۆ ليك جودا كردنه وه ي برينى تيز له هى كۆر سووديان لى وه رده گيرئ. به راورد كردنى شيوه ي برينه كه به و ئامپره ي كه گومانى به كار هئنانى لى ده كرى پترووداوه كه روون ده كاته وه و رهنگه ئامپره كه شى پى بنا سرتنه وه..

چاكبوونه وه و سارنژبوونى برينه كوله كان:

برينه كۆره كان به زۆرى له برينه تيزه كان درهنگتر سارنژ ده بن و چاك ده بنه وه، به تايبه تى برينه هاردراوه كان يان ئه وانه ي به ميكانيزمى پليشانه وه و پانبوونه وه دروست ده بن، چونكه ئه و هئيزه ي كه شوئنه كه ده هارپئ، ليوارى برينه كه پان ده كاته وه و شانە كانى ئه و شوئنه پچرچر ده كا، نه وه ش ده بيته هوى ئه گه رى پيسبوون به زۆر جوړه ميكرؤب كه پاش ماوه يه ك هه و كردن و سووتانه وه له ناو برينه كه دا دروست ده كهن. بۆيه ئه و برينانه كه چاكيش ده بنه وه شوئنه وار به جئ ديلن و قه تماغه ي گه وره يان لى دروست ده بن. يه كگرتنه وه ي ليوارى برينه كه ش ريك و راست ده رناجئ و وه كو برينى تيز به يه كه وه نانووسيننه وه.

برینه تیژهکان یان ئەو برینانەیی بە ئامپڕە

دەم تیژهکان دروست دەبن

(جروح الاالات القاطعة – Cutting Wounds)

برینی تیژ (جرح حاد او قطعی): ئەو برینەییە کە دوو کەرت بوونییکی شانەیی دەگرتتەو و بەهۆی ئامپڕیکی دەم تیژهو دروست دەبن، وەک هەر ئامپڕیکی برین، لەوانە موسی ریش تاشین و لیواری تەنکی کاغەز و شووشەیی شکاو و تەنەکە و ..تد. هەر وەها ئەو ئامپڕە کونکەرانیە کە نووکیان تیژه و دەمیکی پانیان هەبە، وەک چەقۆ و خەنجەر و قەلەمبڕ...

برینی تیژ بەو جیا دەگرتتەو و دەناسرتتەو کە دوو لیواری (حافە) رێک و راستی هەبە و خۆننیکیی زۆری لیدی و هەمیشە لە دەرەو پرا برینە کە گەورەترە وەک لەناو وە (قوولێهە کە ی). ئەگەر برینی تیژ لە شوونیک دروست بوو کە پێستە کە ی ئەو شوونە لۆجی تێدابوو، ئەوا برینە کە شیوێهە کە پێچاوپێچ (زیگزاگ) یان وەک پێبلکە وەردەگرت (متعرج)، وەک ئەو برینە کە لەناو لە پەدا دروست دەبن کاتیک کە یە کێک لە کاتی بەرگری کردن لە خۆی، دەمی چەقۆ یان خەنجەر رێک لەناو لە پی دەگرت و ئەو هە بەرامبەری رایدە کێشیتتەو و لە دەستی رادەپسکێنێ. بە زۆری ئەو برینە تیژانەیی کە لە نەکا و روودە دەن ئەو وەندە مەترسیدار نین، بەلام لەو شوونانەیی کە لولەیی خۆنپیان زۆر لێ نزیک پێستە، وەک پێشەو هەیی مل و دیوی ناو و هەیی ئانیشک و

پشته‌وهی جومگه‌ی ئەژنۆ (قۆرتە‌که‌ی)، دەبنه‌ هۆی خوین بە‌ربوونییکی زۆرو مەترسی دەخەنه‌ سەرگیانی بریندار. ئەگەر برین لەو شوێنانە هەبوو و بە‌کاری تاوانکاری ئە‌نجام درا‌بوو، ئە‌وا دە‌بێ‌ لە‌پێشە‌ی تاوانکار بکۆ‌ئێ‌تته‌وه‌ که‌ نایا شاره‌زاییه‌کی له‌ توێ‌کاری له‌شی مرقۆ‌فا هه‌یه‌ و به‌ئانقه‌ست ئە‌و شوێنه‌ی هه‌لبژاردوو، تا به‌خوین له‌به‌ررۆ‌یشتن، خۆی یان یه‌کیکی دیکه‌ بکۆ‌ژێ‌..؟ چونکه‌ به‌ده‌گمە‌ن ئە‌و جوړه‌ برینانه‌ به‌ رێ‌که‌وت و له‌ناکا‌و له‌و شوێنه‌ مە‌ترسیدارانە‌دا په‌یدا دە‌بن.

زۆر جار برینی تیژکه‌سه‌که‌ خۆی له‌ له‌شی خۆیدا دروستیان ده‌کا له‌وانه‌:

أ- ئە‌و برینانه‌ی پێ‌یان ده‌گوترێ‌ برینی دوودۆ‌ی یان دوا‌ی سی‌ودوو‌کردن (جروح ترددی‌ه): که‌ ئە‌و که‌سه‌ی ده‌یه‌وێ‌ خۆی بکۆ‌ژێ‌ پێ‌شتر چه‌ند جارنک هه‌وڵ ده‌دا ئە‌و برینانه‌ له‌ له‌شی خۆیدا دروست بکا، به‌لام هه‌رجاره‌ و په‌شیمان ده‌بێ‌تته‌وه‌ و ناو‌پێ‌رێ‌، تا له‌کۆ‌تاییدا خۆی ده‌کۆ‌ژێ‌. به‌زۆری برینی خۆ‌کوشتن (انتحار) له‌جۆری تیژن.

ب- ئە‌و برینانه‌ی که‌سێ‌ک به‌ ده‌ستی ئانقه‌ست له‌ له‌شی خۆیدا دروستیان ده‌کا بۆ‌ئوه‌ی خه‌لکی دیکه‌ تۆ‌مه‌تبار بکا یان له‌پێ‌ناو ده‌ستکه‌وتییکی مادی. به‌و برینانه‌ ده‌گوترێ‌ برینی هه‌لبه‌سترا‌و (جروح مفتعلة). ئە‌و برینانه‌ به‌وه‌ ده‌ناسرێ‌نه‌وه‌ که‌ رووکه‌شن و له‌شوێنی مە‌ترسیدارانین و جلو‌به‌رگیش ناگرنه‌وه‌، بۆ‌یه‌ زوو ئاشکرا دە‌بن.

برینی تیژ به‌ده‌گمە‌ن له‌کاری تاوانکاریدا ده‌بێ‌نرێ‌. ئە‌وه‌ش که‌ به‌زۆری له‌ وڵاتی ئێ‌مه‌دا ده‌بێ‌نرێ‌ له‌کاتی کوشتنی له‌سه‌ر نامووس (قتل غسل العار)، له‌وانه‌ به‌زۆری ئامێ‌ره‌که‌ کونکه‌ره‌ و ده‌مێ‌کی تیژی هه‌یه‌ و ئە‌و ئامێ‌ره‌ ده‌گوترێ‌ته‌

(دهخړته) ناو شوښنېکې له شه وه (طعنيۀ) تا که سه برينداره که له په لویو
ده که وئ ئه و جا هر به و ئامپړه سهر ده پردړئ.

چاکبوونه وهی برينه تيزه کان:

به ليک نزيک کردنه وهی هردوو ليواره پراوه کانی برينه که، هر دوای
۲۴ کاتزمپړ، پيکه وه دهنووسپن و که ميک شوينه که يان نه ستوور ده بن،
چونکه خانه ی تازه و لووله ی خوین له نيوانياندا دروست دهن و پيکه وه يان
گرئ ده دهنه وه تا به ته وای برينه که سارپژ ده بن. له وانه يه هيچ شوينه وارتي
ئ به چن نه ميئي، نه گهر له ماوه ی چاکبوونه وهی دا تووشی سووتانه وه نه بن.
له بريني تيزدا زه حمه ته جوړی ئامپړه که له رنگه ی شيوه ی برينه که وه
ده ست نيشان بکړئ.

برینی ئامپره دەمتیژ و نووک باریکه‌کان

(جروح الالات الطاعنة – Stabbing Wounds)

ئەو برینانە بەو ئامرازانە دروست دەبن کە بە دوو میکانیزمی جیاواز برین پەیدا دەکەن. یەکیکیان کونکردنە بە نووکە درتژ و باریکه‌کەیان و ئەوی دیکەش برینە بە دەمە پان و تیژەکەیان کە لەوانە یە لایەک یان ھەردوو لایان تیژ بێ، وەکو چەقۆ و خەنجەر. نووکە باریکه‌کە شانەکان کون دەکا و دەچیتە ژوورەو و دەمە پان و تیژەکەش لەدوای خۆی شوێنەکە دوولەت دەکا. بۆیە بەزۆری قوولی ئەو برینانە پترە لە درتژی یان پانیان.

ئەو جۆرە برینانە خوتنیان زۆر لیدی چونکە بەزۆری لوولە ی خوتنیان تیدا دەبچرێ. لیوارەکانی ئەو جۆرە برینانە پاک و رێک و راستن و لەناو برینەکەشدا تەنی نامۆ و لاوەکی نابینرێ. ئەو برینانە بەزۆری ھی کاری تاوانکارین و بەدەگمەن نەبێ بەرێکەوت دروست نابن، وەک ئەو ھی یەکیک لەکاتی غارداندا بەسەر چەقۆیەکی دەستی دا بەریتەو.

بە رۆینی شیوێ ئەو برینانە و پشکنینی وردی لیوارەکانیان، دەکرێ بزانی باریکه‌کە یەک لا دەمی تیژ بوو یان ھەردوو لای (دوودەم – نو حدین)، چونکە ئەگەر یەک لای تیژ بێ ئەوا برینی لای دەمە تیژەکە باریکتر دەبێ لە برینی لایە کولەکە. ئەگەر ھەردوو لاشی تیژ بێ ئەوا ھەردوو جەمسەری برینەکە وەکو یەک گۆشە تیژ دەبن.

ئەگەر لیدانی ئامپره‌کە بەگۆشە یەکی تیژ بێ (واتە بەلاری چەقینراییتە ناو لەشەو)، ئەوا درتژی دەمی برینەکە لە پانی دەمی ئامپره‌کە پتر دەبێ. درتژی

برینه که به وه ده پپورئ که ههردوو لیواری برینه که لیک نزیک بکرتته وه و
قوولیه که شی به رهوانه کردنی ته لیک باریک بۆ ناو برینه که ده پپورئ.
مه رج نیه قوولئ و درئزی برینه که به قهه درئزی و پانی نامیره
به کارهاتوو که بیته، چونکه میکانیزی به کارهینانی و جولاندنی نامرازه که
له ناو برینه که و خۆر اپسکاندنی بهرکه وتوو که، رۆل خۆیان ههیه له دیاری
کردنی شیوه و قه باره ی برینه که. نه و جۆره برینانه به ده گمه ن خۆکوژی یان
برینی دوودئ ده بن.

برینی ئامپره کونکه ره کان

(جروح الالات الواخزة – Penetrating)

ئەو برینانەیی که بە ئامپیری نووک تیژو درنژ دروست دەبن وەکو دەرزى و سوژن و درنشه و شیشی تککه...تد، تیاندا ریشالە شانەبیه کانی ئەو شوینە، بەهۆی نووکی ئامپره تیزه که وه، لیک دوور ده که ونه وه، پاش ئەوهی ده چه قیته ناو له شه وه. له وانه یه هه نديک له و ریشالەیی شانەکان له گه ل ئامپره که بچپرن. تا ئامرازه که باریک و بچوو کتر بن ئەوه نده شوینە واری برینه که که مەتر دەبن، وەکو ئەو برینانەیی که له ئەنجامی دەرزى لیدانی پزیشکیه وه پهیدا دەبن. ئەگەر شوینە که لئوولەیی خوینی تیدابن، رهنگه بچپرن و خوینی لیب، ئەگەر نا خوینی که م لیدن.

شیوهی برینی کونکه ره به چاو دهرده که وئ که بازنه بیه و خره، به لام له راستیدا شیوه که ی هیلکه بیه، چونکه ریشالە شانەبیه کانی بنه وهی ئەو شوینە له گه ل کونکردنه که لیک راده کیشرنه وه و دوا یی که ئامپره که دهرده هینرته دهرئ برینه که باریک و ویک دیته وه.

له وانه یه گۆوانیک یان خوینتیزانیک له لیواری برینه که هه بن که له ئەنجامی بهرکه وتنی نووکی ئامپره که به و شوینە وه دروست دەبن، به تایبه تی ئەگەر نووکه که ی کۆرین و په ستانی بخریتته سهر، یان له ئەنجامی پچرانی هه نديک موولولەیی خوینی ئەو شوینە وه پهیدا بن که دوور نیه له گه ل دهر وازه ی گولله زۆر جیاوازی نه بن.

برینه کونکهرهکان به برینی مهترسیداردادهنرین، چونکه زیانی دهرهوهیان جیایه لهوزبانانهی که لهناوهوه پدیدای دهکهن. لهوانهشه برینهکه پیس بئ و لهگه‌ل نامپرهکه میکروبی بجیته ناوی و تووشی ههوکردن و سووتانهوه بئ و درهنگ چاک بیتهوه.

دهستنیشان کردنی نهو برینانه و ناسینهوهی نامپری بهکارهاتوو لئیان ئاسانه، چونکه پزشکی دادوهر دهزانی نهو شوئنانهه بۆ دهرزی لئیدانی پزشکی بهکار دههینرین دیارن، بهلام برینی کونکهری تاوانکاری له شوئنی مهترسیداردا دهبن، وهک پیشهوهی سینگ و سهردل و مل. رهنگه له ههر شوئنیکی دیکهه له شیشدا ببینرین.

برینی کونکهری ناکاو و کتوپر له ههر شوئنیکی له شدا پهیدا دهبن.

برینی چہ کہ ٹاگرینہ کان

(جروح الاسلحة النارية – Fire-arm wounds)

برینی چہ کہ ٹاگرینہ کان: بریتیہ لہ و زبانانہ ی کہ لہ شانہ کانی لہ ش بہیدا دہ بن بہ ہوی بہ کارہینانی تہ نہ کانزاییہ ہاویژراوہ کانی کہ بہ و چہ کانہ دہ ہاویژرین کہ بہ چہ کہ ٹاگرینہ کان ناودہ برین. ہہندیک جار بہ دہ گمہن ئەو تہ نانہ لہ وانہ یہ کانزایی نہ بن، و ہک گوللہ ی پلاستیکی کہ لہ خویشاندانہ کاندا بہ زوری بہ کاردی.

چہ کی ٹاگرین بہ گشتی لہ سی بہ شی سہرہ کی پیک دی کہ لوولہ و بہ شی ہاویشتن و گوللہ (تہ قہ مہ نی) یہ.

۱- لوولہ (السبطانة - Barrel): بریتیہ لہ بوریہ کی لوولہ یی لہ کانزا دروست کراو، کہ لہ پیشہ وہ کونہ و لہ دواوہش بوشاییہ کی ہہ یہ کہ جیگیہرہ یان دہ جوولیتہ وہ و بہ تاک یان بہ کومہ ل گوللہ دہ گری و لہ بوشایی لوولہ کہ فراوانترہ و بونہ وہ دروست کراوہ تا جی گوللہ ی تیدا بییتہ وہ.

۲- بہ شی ہاویشتن (جہاز الاطلاق): بریتیہ لہ و پارچہ دریز و خلوکہ یی و سپرینگانہ ی کہ بہ یہ کہ وہ و بہ پہ لاپیتکہ وہ (الزناد) بہ ستراونہ تہ وہ. کہ پہ نچہ بہ پہ لاپیتکہ وہ دہ نری، چہ کوچی لیدان (الطارق) بہ رز دہ کاتہ وہ و پاشان بہر دہ بن و بہ دہ رزی تہ قانندن دہ کہ وی و ئەویش لہ کہ پسونلہ ی ٹاگردانی گوللہ کہ دہ داو دہ ی تہ قینن. بہ زوری ئەو چہ کانہ بزمارتیکی بہ ستنہ وہ یان (مسما رمان) ہہ یہ بونہ وہ ی لہ خویہ وہ نہ تہ قیتہ وہ، کاتیک کہ ہہ لڈہ گری.

۳- تەقەمەنى يان فېشەك (عتاد - Ammunition): ئەو تەقەمەنيانە لە چەككەوۋە بۆيەككى دىكە جىاوازن و بە ئاسانى لىك جودا دەكرىنەوۋە. تەقەمەنى دەمانچە لە ھى تەفەنگ و ساچمە جىاوازە، بەلام لە رووى بىكەتەوۋە ھەموويان وەكويەك لە سەرەگۈلە ھاوئىزاوۋەكە و باروودى تەقاندەوۋە و قەوان و كەپسۈولەي تەقىنەوۋە پىك دىن.

جۆرەكانى چەك:

چەكە ئاگرىنەكان بە زۆر شىوۋە دابەش دەكرىن بەپپى جۆرى:

أ- لوولە: لە رووى كورت و درىزى لوولەكەيانەوۋە چەكە ئاگرىنەكان

دەكرىنە دوو بەشى سەرەكى:

يەكەم: چەكە لوولە درىزەكان: وەك تەفەنگ و ساچمەي راوى و چەكە

ئۆتۆماتىكىەكان.

دوۋەم: چەكە لوولە كورتەكان: وەك دەمانچە و شەشاگر و چەكە

ئۆتۆماتىكىە لوولە كورتەكان.

ب- ناوۋەي لوولە: چەكە ئاگرىنەكان لە رووى لووسى و گرى گرىي ناو

لوولەكانيانەوۋە دەكرىنە دوو جۆر:

يەكەم: ئەو چەكانەي ناوۋەي لوولەكانيان كەلپنى (اخدود - Groove)

پىچاوپىچيان تىدايە. مەبەست لەو كەلپنە سپرىنگ ئاسايانە، ئەو

كەلپنە ھەلكەنراوۋەيە كە لەناوۋەي لوولەكەدايە و بە شىوۋەيەكى

پىچاوپىچ و سپرىنگى (حلزونى) رىك، بەرەو لاي راستە يان چەپە

لەدواوۋە بۆ لاي پىشەوۋە دەروا. مەبەست لەو كەلپنانەي ناو

لوولەي چەكەكان نەوۋەيە كە ئەو بۆشايىيەي كە لە نيوان دىوارى

لوولەكە لەناوۋەوۋە لەشى گۈللەكەدا ھەيە، بەتەواوى بگرى تا

ھەموو ھىزى تەقىنەوۋەكە و ئەو گازانەي لىيەوۋە پەيدا دەبن،

پەستان بخەنە سەر گۈللەكە تا بەھىز و خىرايىيەكى زۆرتەرەوۋە

ٻهاونڙري. لهه مان کاتيشيدا وا دهکا گولله که به دهوري خویدا
 بخولیتته وه و به هیلکی راست برپوا. ژماره ی که لینه
 هه لکه نراوه کان بؤ هر جوړه چه کیک و کارگه یه کی که دوستی
 دهکا نه گوړه و ناراسته که شی له لایه ن پسرپوری شاره زای چه که وه
 ناسراوه. ژماره ی که لینه هه لکه نراوه کان یه کسانه به ژماره ی
 به رزاییه کانی (سدود - Lands) نیوانیان. هر که لینیکی پچاوپچ
 خولیک له ماوه یه کی دیارکراودا ته واو دهکات که به ماوه ی
 خولانه وه (مسافه الدور) ناسراوه و نه و ماوه یه تایبه ته به هر
 جوړه (صنف) چه کیک و ناگوړی. نه و ماوه ی خولانه وه یه وا دهکا
 که گولله که له و ماوه یه دا یه ک جار به دهوره ی خویدا بخولیتته وه
 له کاتی رپوشتنی به ناو لووله که دا. تا لووله ی چه که که درنژتربن
 نه وه نده خپرای گولله که پترده بی و به ناراسته یه کی راستر دهروا.
 تیره ی لووله (قطر السبطانة) به و ماوه یه ده گوتری که ده که وپته
 نیوان دوو به رزای به رامبه ریه ک، نه و ماوه یه ش به گری (ئینج،
 عقده) یان میلیمه تر ده پپوری. به و تیره یه ده گوتری پپوانه ی یان
 نمره (عیار - Calibre) ی چه ک. بؤ نمونه: که ده لپین پپوانه ی
 چه کیک (یان نمره که ی) (۷) ه، مانای نه وه یه که ماوه ی نیوان دوو
 به رزای ناو لووله ی نه و چه که (واته: تیره که ی ۷ میلیمه تر)
 فراوانه. تا پپوانه و نمره ی چه کیک پتر بی، نه وه نده ناوه وه ی
 لووله که ی فراوانتره و خپرای دهرپه پنی گولله که ش له کونی
 لووله که ی (السرعة الفوهية للمقذوف) که متره، تا لوله ی
 چه که که درنژتربن نه وه نده گولله که زورتر ده خولیتته وه و
 نیشانه که ی راستر ده بی، بؤیه تفهنگی نیشان شکین لوله که ی
 درنژه.

دووهم: ئەو چەكانەى ناوئەوهى لىوولەكانىيان لىووس و بى گرىئە (ملىساء). واتە نە كەلپن و نە بەرزاييان ھەيە لەناوئەوودا، وەكو چەكەكانى راوكردن كە بە (قورمە) يان (ساجمە) يان (تاپر) ناسراون. لىوولەى ئەو چەكانە راست و رىك و درىژە، بەلام ھەندىكيان كونى سەرى لىوولەكانىيان كەمىك تەسكتر دەكەنەو، ئەوئەش بۆ ئەوئەيە كە لەكاتى تەقیندا گازەكان گلداتەو و نەيەئىن بەفەرۆ بچن، بۆ ئەوئەى پەستانىكى پتەرخەنە سەرگوللەكە و بەھىتر بچىتە دەرەو. بەو جۆرە چەكانە دەگوتىرئ خنكىئىراون (مختنقە). ھەيانە تەواو خنكىئىراو و ھەشيانە نىوئە خنكىئىراو.

بۆشايى دواوئەى لىوولە (حجره العتاد): لە دواوئەى لىوولەى چەكى ئاگرىندا شوئىئىك (ژوورىك) ھەيە كە لەبۆشايى لىوولەكە فراوانتەر و ئەو گوللەيەى دەچىتە ناوئەى كە بۆ تەقاندن نامادە دەكرىئ لەگەئ سواركردى چەكەكەدا. شوئىنەكە جىئى يەك گوللە دەبىتەو و كە دەرەدەچى، لەچەكە ئۆتوماتىكىەكاندا، لە يەدەكەو (مخزن) يەكىكى دىكەى ئۆتوماتىكى دىتە بەرى. لە دەمانچەى (تۆپلى - شەشاگر) دا كە خلوكەيەكى ھەيە لەجىاتى ئەو ژوورە و جىئى شەش گوللە دەبىتەو و ھەر جارەى يەكىكى دىتە بەرى. ھەر بۆيەش بە شەشاگر (مسدس) ناوئەو. تەفەنگى راويان قورمە يەدەكى نىو و ھەر جارەى يەك فىشەكى دەخىرتە ناوئەى دەتەقئىرئ، بەلام چەكەكانى دىكە و دەمانچە ھەيانە جىئى ۷ يان ۱۲ و ۱۴ گوللە دەبىتەو. بۆيە پىئى دەلپن چاردەخۆر. يەدەكى كلاشنىكوڤ ھەيە پتەرلە ۷۰ گوللە دەگرئ و ھەيە وەكو زنجىر بەدواى خۆيدا دەيكئىشئ.

۲- ته قه مه نی چه که ناگرینه کان (عتاد - Ammunition):

ته قه مه نی یان گولله ی (فیشه ک) چه که کان له م به شانیه ی خواره وه پیک

دین:

۱- سه ره گولله یان به شی هاویشتراو (المقذوف، الخرطوشة، الطلقة،

الرصاصة): نه و به شه به ته نیا له ماده ی قورقوشم دروست ده کری، یان

ناوه وه ی قورقوشمه و کلاوه یه کی کانزایی له نیکل یان مس بو دروست

ده کری و تیپه لده کی شری. به و جو ره گوللانه ده گوتری قه لغاندار (مدرع).

تیره ی گولله که میک له تیره ی ناوه وه ی لووله ی چه که که گه وره تر دروست

ده کری، نه مه ش بو نه وه یه که به ته واوی بو شایی ناو لووله که پرپکاته وه و

بواری ده رچوونی گازه ته قیوه کان نه دا له نیوان گولله که و دیواری لووله که

بچنه دهره وه. بو یه نه گهر سه یری رووی دهره وه ی گوله هاوینزراوه که بکه ی،

ده بینی ناسه واری به رزاییه کانی ناو لووله که ی له سه ر دیاره (چاپ بووه) و

به مه ش ده توانری بزانی نه و گولله یه له کام چه که وه دهرچووه، کاتیک که

به راورد ده کری له گه ل گولله یه کی که بو تاقیکردنه وه له چه که که

ده ته قیتری، نه گهر چه کیک دوزرایه وه و گومانی لیkra که ته قه که ی پیکراوه.

نه مه له لایه ن شاره زای چه که وه ده کری به مایکرو سکوی تایبه تی سه یری

شوینه واره کان بکری و به راورد بکری.

۲- باروود (بارووت) یان ماده ته قیوه که (البارود): نه و بارووده زور

جو ری هه یه. هه یانه به دووکه له و هه یه بی دووکه ل. نه مرپو به زوری له

(نایترۆسلیلوژ) یان (نایترۆگلیسرین) له گه ل (گرافیت) و ماده ی (جیلاتین)

دروست ده کری، که له سه ر شیوه ی دهنکو له ی خرپان درپزووکانی یان

په لکی ته نک دایه. له ته قینه وه ی هه ر گرامیک له باروودی پاک بی دووکه ل دا

نزیکه ی (۱۰۰۰) سم ۳ گاز په یدا ده بی، له وانه گازی هایدرۆجین و نایترۆجین

و ئۆكسىدەكانى كاربۇن. بىجگە لە و گازانە لە گەل تە قىنە وە كە دا بلىسەى ئاگر و دەنكۆلەى كاربۇنى رەش و سووتاو دىنە دەرە وە.

۳- قەوان (الظرف - Cartridge): بىرىتە لە لوولە يەكى كانزابى كە لە سەرىكە وە كراو تە وە بۆ نە وەى سەرە گوللە كەى تىدا گىر بىرئى و لە خوارە وە شى كە مىك پانترە و گىرىكە كى ھە يە بۆ نە وەى لە ناو بۆ شاپى تە قاندىنە وە كە دا گىرىنى تا دەرزى تە قاندىنە كەى بەردە كە وئ و گوللە كەى لى بىتە دەرئ.

۴- كە پىسولە يان ناگردان (الكبسوله): لە ناو ە پاستى بىكە كەى قەوان لە دەرە وە پرا شوپىنىكى بچووك ھە يە كە مادە تە قىنە رە كەى تىدا ھە لىدە گىرىئ. ئە و شوپىنە كە نالى ورد و چەند (يەك يىن دوو) كوئىكى وردى تىدا يە كە بۆ ناو بارو و دە كەى ناو قەوانە كە دە چن. لە كاتىكدا كە دەرزى تە قاندىن بەر ئە و كە پىسولە يە دە كە وئ، ئاگرى تىبەر دە بى و دە تە قى و بىرىكى زۆرى گەرمى لى پەيدا دە بى كە رەنگە بگاتە (۴۰۰۰) پلەى سەدى و لە رىگەى ئە و كون و كە نالە وردانە وە گەرمى و ئاگرە كەى دە گاتە بارو و دە كەى ناو قەوانە كە و ئە و بىش گر دە گرى و دە تە قى و پەستانىكى زۆر لە ناو قەوانە كە پەيدا دە كا و بە ھىزىكى زۆر پال بە سەرە گوللە كە وە دە نى بۆ دەرە وە و گوللە كە دەر دە پە رىتە ناو لوولە كە وە و لە و بىش بۆ دەرە وە.

مىكانىزىمى تە قاندىن لە چە كە ئاگرىنە كاندا:

كە پەنجە بە پە لا پىتكە وە دە نرىئ، چە كوچى تە قاندىن دە كىشپتە وە دوا وە و پاشان بەردە بى و بە ھىزىك بە دەرزىە كە دە كە وئ. نووكى دەرزىە كە ش بە ھىز بە كە پىسولەى قەوانە كە دە كە وئ و لە ئە نجامدا ماددە ھە ستىارە كەى ناوى گر دە گرىئ. گرە ئاگرە كە لە كە نالە كانى بىنە وەى قەوانە كە وە دە گاتە

بارووده که ی ناو قه وانه که و نه ویش گر ده گری و ده ته قیته وه. نه مه ده بیته هوی په یدابوونی برنکی زور له گاز که په ستان ده خه نه سه سه ره گووله که ی ناو قه وانه که وه، که زور به توندی پییه وه نه نو ساوه، بویه له ملی قه وانه که دیته دهره وه و به خیراییه کی زور به ناو لووله ی چه که که دا دهره واته دهره وه. خیرایی دهرچوونی گولله که له کونی لووله وه به پپی جوری چه ک و خاوینی و بری بارووده که و توندی لووله که ده گوری. له گهل گولله که دا گازه سووتاهه کان و ورتکه باروود و کاربون و بلیسه ی ناگر له لووله که دینه دهره وه. قه وانه به تاله که ش له رنگه ی نامراژنکی دیکه وه که له ناو ژووری خانه گیری ده کاو نایه لن له گهل گه لله که برپا و فری دهرتته دهره وه. هندیک له و گازانه له گهل فریدانی قه وانه که له دواوه ی لووله که دینه دهره وه، بویه رنگه نه و پاشماوانه له سه رده ست و جلکی نه و که سه ی ته قه که ی کردووه بدوزرتته وه. بویه نه گه رزوو پیشکنری ده زانری که نه و که سه ته قه که ی کردووه.

مه به ست له خویندنی برینی چه که ناگرینه کان نه وه یه که بزاین:

- ۱- زیانه کان به هوی گولله ی چه کی ناگرینه وه بووه.
- ۲- ماوه و ناراسته ی ته قه که دیار بکه ین.
- ۳- به چ شیوه یه ک رووداوه که بووه: نایا هه رتکه وت بووه و له ده ست دهرچووه یان خوکوشتن و کارنکی تاوانکاری له دواوه بووه.
- ۴- تا بکری جوری چه که به کارهاتووه که دیاری بکه ین.
- ۵- بزاین یه ک که س یان پتر ته قه یان کردووه.

شیوهی برینه‌کافی چه‌که ناگرینه‌کان

برینی گولله به‌پئی دوور و نزیکی چه‌که‌که له نیشانه‌که و قه‌بارهی گولله‌که و ئەو بارووتە‌ی پئی ته‌قینراوه و شوین و جووری شانە به‌رکه‌وتوو‌ه‌که ده‌گۆرئ. ده‌کرئ له‌پرووی دووری و نزیکی ته‌قاندنه‌که‌وه، ئەم جووره برینه‌ی گولله جیا بکرتنه‌وه و بنا‌سرتنه‌وه:

۱- ئە‌گەر له‌کاتی ته‌قاندندا لووله‌ی چه‌که‌که به‌ر شوینە‌که (نیشانه‌که) که‌وتبوو و په‌ستانی خرابوو‌ه سەر، ئە‌وا ئە‌و گولله‌یه کونیکی بازنه‌ی له‌و شوینە دروست ده‌کا که به‌ ئە‌لقه‌یه‌ک له‌ روشان (طوق سحی - Collar abrasion) ده‌وره دراوه. ئە‌وه‌ش له‌ ئە‌نجامی خولانه‌وه‌ی گولله‌که به‌ ده‌وره‌ی خویدا له‌کاتی چوونه ژووره‌وه‌یدا په‌یدا ده‌بن. به‌و کونه ده‌گوترئ ده‌روازه یان کونی چوونه ژووره‌وه‌ی گولله (مدخل - Entrance) که له‌وانه‌یه له‌ تیره‌ی گولله‌که فراوانتر بن. لیواری کونه‌که ره‌شیتی کاربۆنی (اسوداد کاربونی) له‌سەر ده‌بن یان هه‌رچه‌یه‌کی به‌ گولله‌که‌وه بووبن، له‌ کاربۆن و ورده‌کانزا و پیسای و چه‌وری، به‌ لیواری کونه‌که‌وه ده‌سپرتنه‌وه و له‌ ده‌وره‌ی کونه‌که‌دا ده‌دۆزرتنه‌وه. له‌وانه‌یه لیواری لووله‌که‌ش له‌سەر نه‌و شوینە چاپ بن، وه‌کو له‌وانه‌ی به‌ توندی لوله‌ی چه‌که‌که له‌سەر سه‌ری خوین داده‌نن و ده‌یته‌قین هه‌روه‌ها له‌ به‌رئه‌وه‌ی گازه‌کان له‌ ژووره‌وه (له‌ بن پیسته‌که) ده‌بنه‌ هۆی گه‌رانه‌وه‌ی شانە‌ی ئە‌و شوینە و به‌ر لووله‌که‌ ده‌که‌ونه‌وه و وه‌کو ئە‌وه وایه که که‌وتبیته‌ نیوان دوو ته‌نی ره‌ق.

هه‌موو ئە‌و پاشماوانه‌ی که له‌ ته‌قینه‌وه‌که په‌یدا ده‌بن، له‌و کونه‌وه ده‌چنه ژوورئ، بۆیه هه‌یزی په‌رت بوون و ته‌قینه‌وه‌ی گازه‌کان (الفعال العصفی للغازات) ده‌بیته هۆی تیکدانیکی زۆر له‌ شانە‌کافی ده‌ورپشتی ئە‌و شوینە. ئە‌گەر گولله‌که به‌ر که‌له‌ی سه‌ر بکه‌وئ، ئە‌وا ئیسی که‌له‌ش

دەتەقېنىتەوہ و پارچە پارچە دەبى و مىشك و بەردەكانىشى دەدرېتىخ.
دۆزىنەوہى گازى خەلووز (يەكەم ئۆكسىدى كاربۇن) لەناو شانەكانى
دەورۇپىشتى ئەو كۈنەدا بۆ جياكردنەوہى دەروازە يان كۈنى چوونە ژوورەوہ
لە ھى دەرچوون بەكەلك دى، بەتايبەتى لە لاشەى بۆگەنبوودا. دەنكۆلە
وردەكانى باروود و پاشماوہ نەسووتاوہكانى لەناو شانەكانى ئەو شوئىنەدا
دەبىنرېنەوہ. ھەرچى بلىسەى ناگرى تەقینەكەيە. ئەوا لەو جۆرە برىنانەدا
ھىچ شوئىنەوارىك بەجى نايەئى يان لەناوہوہ شانەكان دەسوئىتى.

گوللەكە بەناو شانەكانى لەشدا دەروا تا لەشوئىنكىدا دەوہستى، كاتىك
كە خىرايىبەكەى دەبىتە سفر، يان لەش كۈنبەدەر دەكا و لەلايەكەى دىكە لە
كۈنى دەرچە (المخرج - Exit) دىتە دەرەوہ. كۈنى دەرچە يان دەرچوون برىنكى
لىوار نارىكە و گەورە و بچووكى دەوہستىتە سەر قەبارەى گوللەكە و
سروشى شانەكانى ئەو شوئىنە و ئەو بەشانەى لەش، كە دەكەونە پىش
گوللەكە و لەگەل خۇيدا رايان دەمائى و ئايا ئەو شوئىنە كەوتۆتە سەر تەنىكى
رەق، وەك ئەوہى بە دىوارەوہ نووسابى يان نا. لەبەر ئەو ھۆيانە لەوانەيە
كۈنى دەرچەى گوللە گەورەترىان بچووكترىان بەقەد كۈنى چوونە ژوورەوہ
بى. كۈنى دەرچە بەوہ لەكۈنى چوونە ژوورەوہ جيا دەكرىتەوہ كە: نارىكە و
ھىچ شوئىنەوارىكى توخمەكانى تەقاندنى لەسەرنىبە و ئەلقەى رووشانىشى
پىئوہ نىە.

۲- ئەگەر لىوولەى چەكەكە لەسەر شوئىنەكە (نىشانەكە) بى، بەلام
بەستانى نەخرايىتە سەريان زۆرنزىك بى لە بەركەوتنى شوئىنەكە و
بەشىوہىكى ستوونىش خرايىتە سەر شوئىنەكە، ئەوا تەقینەوہى گازەكان
دەبىتە ھۆى پچراندنى پىستەكە و لەسەر شىوہى ئەستىرە يان خاچ
دەيدىرېتىخ. ئەگەر جلوپەرگ لەو شوئىنە ھەبن، ئەوا درانەكە لەوانەيە ھەر بەو

شپوهیه له سهر جلكه كه ده ربكه وئ. نه گهر لپواره دراوه كانی برینه كه بگه یه نینه وه یه ك، ده بینین كونی چوونه ژووره وه له ناوه پراستی برینه شپوه نه ستیره ییه كه دایه و نه لقه ی رووشانیشی به سهره وه یه. چهند دهنكۆله كارپون و باروود له سهر لپواری برینه كه ده بینرین. نه گهر شوینه كه مووی هه بن یان به جلك داپۆشراپن، ده بینین شوینه واری سووتانی به سهره وه یه كه له نه نجامی ده رچوونی ناگر له لووله ی چه كه كه وه پهیدا بووه. کاریگه ری گازه ته قیوه كان ته نیا بۆ چهند سانتیمه ترینك ده روا.

۳- نه گهر گولله كه له دووریه ك بوو كه کاریگه ری ته قینه وه ی گازه كانی نه ده گه یشتی، به لآم گری ناگره كه ی ده گه یشتی، واته دووری كونی لووله كه له نیوان چهند سانتیمه ترینك بوو كه له (۱۰) سانتیمه تر پتر نه بوو، نه وا کاریگه ری ته قینه وه ی گازه كانی به سهره وه نابن، به لآم بلیسه ی ناگره كه ی ده گاتن و دهنكۆله باروودیه سووتاو و نه سووتاو ه كانی ده گاتن. بۆیه شوینه كه سووتانی پتیه دیار ده بن، چ له سهر جلك بن یان له سهر پتست. تا ماوه كه دوورتر بن نه وه نده دهنكۆله كارپونیه كان له ده وروپشتی كونه كه په رتر ده بن و به پینچه وان ه شه وه چرتر ده بن (وشم بارودی). كونه كه خرپ و رینك ده بن نه گهر ناراسته كه ستوونی بن و نه لقه ی رووشانیشی به سهره وه ده بن.

۴- نه گهر گولله كه له دووریه كی دوورتر له ماوه ی گره ناگره كه وه ته قینرا، به لآم له دووریه ك بوو كه پاشه رۆكی بارووده سووتاو ه كه ی ده گه یشتی، نه وا له ده وروپشتی كونه كه باروودی بلاویۆوه له گه ل پاشماوه ی باروودی سووتاو له سهر كونی چوونه ژووره وه ی گولله كه دا ده بینرئ. پاشماوه ی بارووتی سووتاو، كه پتر كارپونه، له ماوه ی ته نیا نیو مه تر دا له سهر كونه كه ده دۆزرتنه وه و له وه دوورتر نابینرئ. هه رچی دهنكۆله بارووتیه نه سووتاو ه كانه،

ئەوا بىلاوتر دەبن و چىپيان كە مەتر دەبى ئەو شوئىنە دا. لە ماوەى دوورتىش ناتوان لە ناو پىستە كە بچە قن.

۵- ئەگەر گوللە كە لە دوورى يەك مەتر دوورتىر بوو، ئەوا ئەو دەنكۆلە بارووتانەش لە سەر شوئىنە كە نابىنرێن. لەو جۆرە ماوە دوورانە و لەهەى دوورتىش تەنیا كوونى چوونە ناو، ئەو ئەلقەى رووشان بە سەر كونه كە وە دەردە كەوئ.

لەبەر ئەو هەى چە كە كان جياوازيان لە هەيز و خىراييدا هەيه، بۆيه باشتەر ئەگەر چە كە كە دۆزرايه وە بۆ تا قىكر دنە وە تەقەى پىبكرئ، ئەوجا لەگەل هى پىشتردا بەراورد بكرئ.

بۆ ديار بكر دنى ئاراستەى تەقاندنە كەش، پشت بە رپرەوى گوللە كە دەبە سترئ لە ناو لە شدا. لە هەمان كاتدا ئەگەر كونى چوونە ژورە وە بازنە بى بوو، ئەوا ماناى وايه كە رووى لوولەى چە كە كە بە شپۆه پەكى ستوونى بوو لە سەر شوئىنە كە. ئەگەر كونه كە هەلكە بى بوو يان لايه كى كە مەيك پتر داخووابوو، ئەو ماناى وايه كە گوللە كە بە لارى بەر ئەو شوئىنە كە و توو.

برىنى ئەو چە كانەى بە هەوا كار دەكەن، وەك ئەوانەى بۆراو بە كار دین، ئەو پاشماو بارووتيانە يان لە سەر نابن چونكە بارووتيان تیدا نيه و تەنیا بە هەيزى سپرىنگىك گوللە كە دەردە پەرنن. برىنى ساچمەش ديارە، كە ژمارە يەك كونى بچوو كى بە قەدەر ساچمە كان لە سەر پىست دروست دەكەن و تا دوورى لوولەى قورمە كە پتر بى، ئەو وەندە ساچمە كان لە سەر شوئىنە كە پەرت و بىلاوتر دەبن و بە پىچە وانە شه وە.

مردن و نیشانه کانی

(گۆرانه کانی دواى مردن) (تغييرات ما بعد الموت)

پیناسه‌ی مردن نه‌مېرږ زور له‌وه‌ی کون جياوازه، نه‌مه‌ش له‌به‌ر په‌یدا بوونی نامېری نه‌وتو که ده‌توانی هه‌ناسه‌دان به‌رده‌وام بکا و لیدانی دل درېژ بکاته‌وه، هه‌رچه‌نده نه‌گه‌ر می‌شکیش مردېن. بویه مردن نه‌وکاته ده‌ست‌نیشان ده‌کړی که: هه‌ر سئ کونته‌ندامه‌کانی ده‌مار (می‌شک) و هه‌ناسه‌دان و سوورپانه‌وه‌ی خوین (دل) له‌کار ده‌که‌ون و ده‌وه‌ستن.

مردن رووداویکی کتوپرنیه، به‌لکو پرۆسه‌یه‌که Process که ته‌نیا گیانله‌به‌ری زیندوو پیدایه‌په‌ری، چونکه شتیک که گیانی تیدا نه‌بېن و زیندوو نه‌بېن، (وه‌ک به‌رد، بونموونه)، بیگومان نامری، واته مردن له‌و شتانه‌دا ده‌بېن که پېشتر زیندوو بوون. له‌به‌ر نه‌وه‌ی نه‌مېرږ گواستنه‌وه‌ی نه‌ندامه‌کانی له‌ش (وه‌ک: گورچيله و دل و...تد) له‌ئارادایه و نامېری بووژانه‌وه و ژباندنه‌وه‌ش (انعاش) له‌نه‌خوشخانه‌کاندا به‌کار ده‌هیتړی، بویه ده‌ست‌نیشان‌کردنی مردن زور لایه‌نی یاسایی و نایینی و نه‌خلاقیش ده‌گرتته‌وه. له‌رووی پزیشکیشه‌وه دوو جوړه پرۆسه‌ی مردن له‌جه‌سته‌دا روو ده‌ده‌ن:

۱- مردنی خانه‌کان (الموت الخلیوی) Cell death: مردنی خانه‌کانی له‌ش دواى وه‌ستانی هه‌ناسه‌دانی ناو خانه روو ده‌دا کاتیک که ئوکسجینیان ین ده‌بېری، پاشان نه‌نزیمه‌کانی ناو خانه ده‌ست ده‌که‌ن به‌رزانندیان تلاندنه‌وه‌ی Decay پرۆتینه‌کانی ناو خانه‌که و نه‌وانه‌ی که به‌شه‌کانی خانه‌که‌ش پیک دینن. خانه‌کانی له‌ش هه‌موویان له‌یه‌ک کات و به‌یه‌ک

خېرايى نامرن. دەمارە خانەكانى تويكلى مېشك (قشره الدماغ Cerebral cortex) دواى (۳ - ۷) خولەك لە برانى ئۆكسجين لىيان دەمرن، بەلام خانەكانى ئىسك و پىست بۆ ماوهى چەند كاتزمېرئىكېش لە برانى ئۆكسجين لىيانەو ھەر بەزىندووئى دەمىننەو. خرۆكە (خانە) سىپەكانى خوئىن دواى ماوهى (۱۲) كاتزمېرئىش لە وەستانى دل و ھەناسەدان تواناي جوولەيان ھەر دەمىئى. ھەر ئەو ھوش وا دەكا كە ھەندىك لە ئەندامەكانى لەش، دواى مردن، بۆ گواستەو ھەيان بۆ يەككى زىندوو بەكەلك بىن.

۲- مردنى جەستە (الموت الجسمانى) (Somatic death): مردنى جەستە ئەو ھەيە كە ئەو كەسە چىدىكە نەتوانى پەيوەندى بە دەور و پىشتى خوئىو ھە بكا و ھەست بە جىھانى دەور و پىشتى بكا. مردوو بە شىو ھەيەكى نەگەراو ھاگاي لە بوونى خوئى و جىھانى دەور و پىشتى نامىئى. لىرەدا وشەى نەگەراو (irreversible) زۆر گىرنگە، چونكە لەوانە بە مرؤف لەكاتى نووستن و لەھوشخوچوونىشدا ھاگاي لە خوئى و دەور و بەرەكەى نەمىئى، بەلام ئەمە كاتى ھە دواى ماو ھەك دەگەرتتەو ھە دەتوانى واگا بىنرئىتتەو ھە شىار بىكرئتەو.

و ھەستانى ھەرسى ئەندامەكانى مېشك و ھەناسەدان و دل، چەند گۆرانىكىيان لە جەستەدا بەدوا دادى كە بە نىشانەكانى مردن دادەنرئىن، بەلام ئەو نىشانانە ئەگەريان تىدايە (واتە ئىحتمالىن). و ھەستانى كۆئەندامى دەمار بە مېشكىشەو، دەبىتتە ھۆى و ھەستان و لەكار كەوتنى ھەستەكانى لەش. قسە كردن نامىئى و چاوەكان لەمۆلەق دەو ھەستىن و بە دەستدانە رەشىنەى چا (ناوچا)، مردوو چاوەكانى ناترووكىئى، و ھەكو لە زىندووواندا دەبىنرئى. ماسوولكە خوئىستەكانى لەش (العضلات الارادية) خاودەبنەو ھە مردوو، ئەگەر لەو كاتەدا بە پىو ھەبوو، بەردەبىتتەو. ھەلگىر و ھەرگىر مردوو

قورس دهبن و ماسوولکه خوڼه ویسته کانیس (العضلات اللارادیة) به هه مان شپوه خاو دهبنه وه، بویه مردوو رهنکه له و کاته دا میزو پیسای به خویدا بکا، یان نه و خواردن و خواردنه وانه ی که له ناو گه دهی دا هه بوونه، بگه پرنه وه ناو قورگ و گه رووی.

دوای وهستانی لیدانی دل نامیئ و له مه چهک هه ست به فرکه فرکی (نبض) خوینبه ری مه چهک ناکرئ و به بیستوکی (Stethoscope) پزیشکیش دهنگی دل نایبسترئ. نه گه رهی لکاری (تخطيط القلب) بو دل بکرئ، نه و هیچ کاره بایه کی لی به دی ناکرئ و وه کو هی لکی راستی بی به رزی و نرمی دهرده که وئ. زور جارن له کاتی مردندا جارک یان دووان مردوو هه که هه ناسه یه ک هه تده کی شی (یان لرخه یه کی لیدی)، به لام هه ناسه دانه وهی له گه لدا نیه و جوولهی به راسوه کانی ده وه ستئ.

نه و نیشانه دیارانه ی سه ره وه سه د له سه د مانای مردن ناگه یه نن و هه میسه نه گه ریان تیدایه، چونکه زور جار بینراوه په کینی که له ناودا نقووم بووه، که دهرده هیئرئ یان کاره با له یه کیک دها، پاش هه و لیدان له گه لی له ریگه ی فریا که وتنه سه ره تاییه کانه وه (الاسعافات الاولیة)، گیانی بو ده گه پرنه وه. ده لپن نه وانه ی وهرزش و راهینانی (یوگا) ده که ن، ده توانن خو یان وه کو مردوو لیبکه ن و هیچ نیشانه یه کی زیندوو یتیان ل نادوزرنه وه... بویه پزیشک ده بن زوو بی نومید نه بی له هه و لدان بو زیانندنه وه ی و نامیره کانی تاییه ت به زیانندنه وه ی که له به رده ستی دانه به کار بیئ.

بیجگه له و نیشانانه ی سه ره وه، هه ندیک ریوشوینی دیکه ش هه ن بو دلنیا بوون له مردن و په نایان بو دهردرئ، له وانه: به ستی په نجه یه کی ده ست له بنه وه را به داوئکی توند و بو ماوه ی چه ند خوله کیک چاوه ری بکرئ، ده بینی له زیندوو اندا په نجه که ده تاوسی، چونکه پرخوین ده بن (احتقان)، به لام له

مردوووندا ئەو نایبیری و پەنجە کە هەر وەکو خۆی دەمپینتەو و هیچی لێ نای. ئەمە بە تاقیکردنەوێ (ماگنەس Magnus) ناسراو. یان بە دەرزێ گێراوێهێک لە مادە (فلۆرین و سۆدیۆم بایکاربۆنەت) لە ناو ئاوی دۆپینراو، دەکرێت زۆر پێستەو لە شوونێکی لەش و پاش ماوێهێکی کورت لە زیندوووندا رەنگی پێست لە شوونەدا دەبێتە زەردێکی نیمچە سەوز، بەلام لە مردوووندا ئەمە پەیدا نای. بەم تاقیکردنەوێهێش دەگوترێ (تاقیکردنەوێ ئیکارد Icard). کە لێنی پەنجەکانی دەست لە ژباند، ئەگەر بدرێتە بەر رووناکیهێک، دەبینی سوورێکی درەوشاوە و روون دەردەکەون، بەلام لە مردوووندا تاریک دەبێ (Diaphanous test). دواي نزیکەي پینچ خولەک لە مردن، دل هێچ چالاکیهێکی کارەبایی نامپێ و هیلکاری دل دەبێتە هیلکی راست و رێک. ئەگەر بۆ دەستنیشانکردنی مردن ئەوانە نەکران، ئەوا هەندیک کەس پارچە کاغەزێکی تەنک یان پەرامووچەیهێکی بچووکی نزیکە کوونە لووتی یان دەمی کەسە کە دەکەنەو بۆ ئەوێ بزانی دەجوولیتەو و یان نا، چونکە ئەگەر جوولەیهێ کرد، ئەو مانای وایە هەناسە دەدا و هیشتا زیندوو. یان دەکرێ رووی ئاوینەیهێک (نەینۆکیک) بخریتە سەر دەمی و ئەگەر ئەو کەسە هەناسەیهێ ماب، ئەوا هەلمی هەناسە کەیهێ لەسەر ئاوینە کە دەنیشێ، یان شووشەیهێکی (بەرداخێکی) پڕ ئاو لەسەر سینگی دادەنرێ و سەیری ئاوە کە دەکرێ بۆ ئەوێ بزانی ئایا هێچ دەلەرزێ یان نا، ئەگەر لەرزێ ئەو مانای وایە دیواری سینگی و پەراسووکانی دەجوولێن و هەناسەیهێ ماو. بەمەش دەگوترێ تاقیکردنەوێ (وینزلۆ Winslow). ئەگەر خوینبەریکی لەش لە ژباند بپردرێ ئەوا خوین لێیهو و فیچقە دەکا، بەلام لە مردوودا ئەو روونادا چونکە سوورانهوێ خوینی وەستاو.

له هه موو ئه و تاقیکردنه وانه راست و دروستتر ئه وهیه که به دووربینی
پزیشکی چاو (Ophthalmoscope) سهیری تۆری (شبکیه) چاوه کان بکریئ.
له مردوو اندا خوینی ناو خوینبه ره کانی ئه و تۆره ده وهستن و وه کو پارچه
پارچه ی مه یوو له ناو لووله کانددا درده که ون، ئه مه پاش دوو کاتزمیران له
وهستانی دل و سوورانه وهی خوین ده بینریئ.

له بهر ئه وه هۆبانه ی سه ره وه، هیچ پزیشکیک ناتوانی به وردی کاتی
روودانی مردن ده ستی شان بکا، واته ئه و چرکه یه ی که تئیدا ئه و که سه
گیانی داوه، چونکه، وه کو له سه ره وه ئاماژه مان بو کرد، مردن پرۆسه یه نه ک
رووداویکی کتوپر، ته نیا له و بارانه دا نه بن که له پیش چاوی پزیشکدا یه کیک
سه ری پان ده کرتته وه یان له سه ره سهری ئه و که سه راده وه ستی که به
کورسی کاره بایی حوکمی له سی داره دانی به سه ردا ده سه پی ندریئ، ئه و کاته
ده توانی ئه و چرکه یه تۆمار بکا که تئیدا مردوو ه.

به ته نیا وه ستانی دل مانای مردن نیه، چونکه له وانه یه له رنگه ی
بوژاننده وه وه بگه رپته وه کارکردن، وه ک ئه وانه ی له نه خو شخانه دا کتوپر
دل یان ده وه ستی و پاشان به ئامیری کاره بایی Defibrillator دل که یان
ده گه رپندرپته وه سه رلئیدان.

ده ستی شانکردن و راگه یانندی مردن زو رشت ده گه یه نی، بو پزیشک و
بو که سوکاری مردوو ه که ش، چونکه له وانه یه ئه و مردوو ه ئه ندامه کانی
به که لکی یه کیک دیکه بیئ، یان که سوکاری چاوه رپی دابه شکردنی میراتی
بن، بو یه له سه ره پزیشک پیوسته په له نه کا و نه گه ر دلنیا نه بوو، ئه و
لئژنه یه ک پیک به یتریئ له سی پزیشکی پسپور له بواره جیا جیا کانی پزیشکیدا،
بو ئه وهی برپاری کو تایی له سه ره مردنی که سه که بده ن.

نیشانەکانی دواى مردن (گۆرانهکانى مردن) Changes after death:

که دَل له لێدن دەکەوئ، خوئىن بۆ شانهکانى لەش ناچى و خانهکانى خۆراک و ئۆکسجینیان پێناگا، بۆیه پرۆسەى ژياندن، که بریتیه له هەرسکردنى خواردن (Metabolism: زیندەچالاکى) تێیاندا، دەووستى و وردە وردە بەرەو شیبوونەوه و رزىبوون و تالانەوه دەچن. گۆرانهکانى ناو خانه لەسەرەتادا تەنیا کیمیاویانەیه، بۆیه هەستیان پێناکرئ، بەلام لەدواىیدا بەئاشکرا ئەو گۆراناى دەردەکەون و بەچاودەبێنرێن و بەدەستیش هەستیان پێدەکرئ. ئەو گۆراناى دواى مردن که بەچاودەبێنرێن زۆر گرنگن، بۆدوو لایەن: یەکیکیان: بۆئەوهیه که پزىشکى پسپۆرى تاوانناس (دادوهرى) پرۆسەى رزىبوون بناسئ، بۆئەوهى لهگەل کردارهکانى دیکەى که لەژياندا روویان داوه و بوونەتە هۆى مردن، لێ تیکەل نەبن. دووهمیشیان: بۆئەوهیه که کاتى بەسەرچوونى دواى مردن و کاتى مردنەکه دیارى بکا.

گۆرانهکانى دواى مردن:

گۆرانهکانى دواى مردن دوو جۆرن: گۆرانى زوو و گۆرانى درەنگ:

۱- ئەو گۆراناى که زوو روو دەدەن: ئەوانە هەر دواى وەستانى دَل و سوورپانەوهى خوئىن پەیدا دەبن. سەرەتا خانهکان لەبەر نەبوونى ئۆکسجین بە رنگەى ناهەواى (بى ئۆکسجینى Anaerobic) کردارهکان بۆ ماوهیهک بەرپۆه دەبن. پاشان ئەو هەش لەکار دەکەوئ. که دەمارەخانهکان لەکار دەکەون، کرداره گەراوهکان یان پەرچە کردارهکان یان کاردانەوهکانى (الافعال الانعکاسیة Reflex) (وهک چاودەترووکاندن لەکاتى بەرکەوتنى شتیک، بۆ نموونە) نامپێن و هەناسەدان دەووستى و بیلبیلەى چاوهکان بە بەرکەوتنى رووناکى گەوره و بچووک نابنەوه و خوئىن لەناو لئولهکانى

ناو تۆرى چاودا دەوہستى و گرمۇلە گرمۇلە دەر دەكەوئى (وہكو لەسەرہوہ باسكرا) و ئەو توندیہى لەگۆى چاودا ھەيە، ئەگەر دەستى لیبدەى نامىتتى. ماسوولكەكانى لەش ھەموويان خاودەبنەوہ. پاش وەستانى سوورپانەوہى خوئىن، رەنگى پىست و پەردە لىنچەكەى ناوپۆشى چاودەم و لىو، كالتردەبى. رەگى مووہكانى لەش دەمرن و خاودەبنەوہ و وہكو لە ژاندا بەقىتى راناوہستن. پىشتروادەزانرا كە مووہكان ھەر بەزىندووئى دەمىنەوہ و دواى مردنیش درىژتر دەبن، ئىستا دەر كەوتووہ ئەمە راست نىە، بەلام لەبەر ئەوہى مووہكان، بەتايبەتى ردىن (رىش)، لەناو پىستى كآل و وشكبووى مردوودا درىژتر دەر دەكەوئى. بۆيە وادەزانرا كە روواوہتەوہ و درىژ بووہ. خاوبوونەوہى ماسوولكە خۆنەويستەكان دەبىتە ھۆى خاوبوونەوہى رىبازەكانى دەردان، بۆيە لەوانەيە مېزو و پىسايى دەر بىرئىن و خواردنى ناو گەدە بگەرئتەوہ ناو قورگ و گەروو. ئەمانە نابىن وا لىك بىرئتەوہ كە نىشانەى پەركەمدارىن (صرع) لەمردووہ كەدا، يان دۆزىنەوہى ئاوى پىاو (السائل المنوى - Semen) لەسەر ئەندامى پىاوى مردوو، ماناى ئەوہ نىە كە پىش مردنى كارى سىكىسى ئەنجام داوہ.

۲- ئەو گۆرپانانەى كە درەنگ روو دەدەن: ئەمانەش بىرتىن لە:

أ- نزمبوونەوہى پلەى گەرمى لەش: پلەى گەرمى ناو لەشى مرؤفى زىندوو نەگۆرە و بە (۳۷) پلەى سەدى دادەنرئ، ھەرچەندە رەنگە جىاوازىبەكى كەم ھەبى لەنئىوان كەسەكان، چ بەھۆى پىكھاتەى لەشيانەوہ بى يان لەئەنجامى نەخۆشى و بەكارھىنئانى دەرمانەوہ. ئەو گەرمىەى لەش لەئەنجامى زىندە چالاکىەكانى ناو خانەكانەوہ پەيدا دەبىن كاتىك كە بە رىنگەى (ئوكسىدان Oxidation) خسۆراك ھەرس دەكەن و وزە و گەرمىى لى پەيدا دەبىن. كە مرؤف دەمرئ، ئەو زىندە چالاکىانەش

دوهوستان و جهستهی مردوو ورده ورده گهرمیه که ی له دهست دهدا، تا پلهی گهرمیه که ی به کسان دهبن له گهل پلهی گهرمی نهو شوینهی که تییدا که وتوو. نهو له دهستدانهی گهرمی لهش به یه کجاری نابن و به یه کسانی له هه موو به شه کانی لهش روو نادا، به لکو ورده ورده و پله پله دهبن. چهند هوکارژک ههن که کار له خیرایی له دهستدانی گهرمی لهش ده کهن، له وانه: پلهی گهرمی هه وای نهو شوینه و هه بوونی با (هه وای جولاهه) و جلوه برگ و قه لهوی یان لاوازی مردوو و شیداری شوینه که. پلهی گهرمی لاشه ی مردوو به گهرمی پیوی تایبهت Thermometer ده پیوری و پتر پلهی گهرمی ناوه وهی لهش متمانهی له سه ده کری، نه ک دهر وه و سه ریست. دیاری کردنی پلهی گهرمی لاشه ی مردوو بو خه ملاندنی ماوهی به سه رچوونی دوی مردن به کار ده هیئری. زور جوړه خشته و هاو کیشهی تایبه تیش به و پیوانانه له زور بهی کتبه بیانیه کانداهه یه.

ب- ره قبوونه وه یان ره قبوونی جهسته (الصمّل الموتی او التیبس الرمی Rigor mortis): دوی مردن چیدی ئوکسجین له رنگهی خوینه وه ناگاته ماسوولکه خانه کانی لهش، بویه پرؤسه ی ئوکساندن (Oxidative phosphorylation) و به ره هم هینانی مادهی وزه هه ئگری ناسراو به (ATP) دوهوستی و پرؤسه ی کارکردن به رنگهی نائوکسجینی بو ماوهیه کی کورت له ناو خانه ماسوولکه ییه کانداهه پرئوه ده چی. له نه نجامی نه م پرؤسه بن ئوکسجینی هه دا، مادهیه ک له ناو خانه کانی ماسوولکه کانداهه کو ده بیته وه پی ده گوتری ترشی لاکیتک یان شیری ترشاو (Lactic acid). نه مهش سایتوپلازمی ناو خانه کان ترش ده کا، بویه ده بیته هوی مه بینی نهو دوو پرؤتینهی که خانه

ماسوولکه‌ییه‌کانیان پیک هیناوه و به‌هۆی ئەوانه‌وه ماسوولکه‌ی کورزو و
 خاوه‌ده‌بیت‌ه‌وه. ئەم دوو پرۆتینە ناویان ئەکتین و مایۆسینە
 (Myosin-Actin)، بۆیه ماسوولکه‌کان رەق دەبن. ئەم پرۆسە‌یه‌ی
 رەقبوونی ماسوولکه‌کان خێراتر روو دەدا ئەگەر مردوو‌ه‌که‌ له‌پیش
 مردنی دا چالاکیه‌کی نواندین و ماندوو بووبن یان کارنکی قورپسی
 کردبن، چونکه‌ په‌یدا‌بوونی ترشی لاکتیک زووتر دەستی پێک‌درووه.
 له‌وانه‌ی که‌ به‌ لێدانی کاره‌با ده‌مرن، زووتر جه‌سته‌یان رەق دەبن،
 چونکه‌ ته‌زووی کاره‌با ماسوولکه‌کانی له‌ش ده‌هه‌ژێنێ و ماندوویان
 ده‌کات. به‌پێچه‌وانه‌وه، ئەوانه‌ی له‌پرو‌لاوازن یان زۆر پیرن و جه‌سته‌یان
 گچکه‌یه‌ و ماسوولکه‌کانیان ئەستوو‌ر و گه‌وره‌ نین، له‌وانه‌دا پرۆسە‌ی
 رەقبوونی دوا‌ی مردن دره‌نگ‌تر و هێواش‌تره‌ و له‌وانه‌یه‌ هه‌ر نه‌شپینرێ،
 یان ئەوه‌نده‌ که‌م بێ که‌ هه‌ستی پێنه‌کری. رەقبوونه‌که‌ هه‌موو له‌ش
 ده‌گرێته‌وه، به‌لام زووتر له‌ ماسوولکه‌ گچکه‌ و ورده‌کاندا ده‌رده‌که‌وێ،
 بۆیه‌ سه‌ره‌تا له‌ ده‌موچاو ده‌بینرێ پاشان به‌هه‌موو له‌شدا دێته‌ خوارێ
 تا ده‌گاته‌ ماسوولکه‌ گه‌وره‌کانی ده‌ست و قاچه‌کان. رەقبوونه‌که‌ که‌
 هه‌موو له‌شی گرت‌ه‌وه، به‌جۆرێک پته‌و و توند ده‌بێ که‌ ئەگه‌ر هه‌وڵ
 بده‌ی په‌له‌کانی مردوو‌ه‌که‌ بنووش‌تینیه‌وه، ئەوا ده‌شکێن و
 نانووش‌تینه‌وه‌ یان ده‌کری به‌گرتنی قاچه‌کانی مردوو و هه‌کو پارچه
 ته‌خته‌یه‌کی رەق به‌رزی که‌یه‌وه‌ به‌بێ نه‌وه‌ی شوئینیکی له‌شی لاریته‌وه.
 پرۆسە‌ی رەقبوون په‌یوه‌ندی به‌ ناووه‌ه‌وای ده‌ور و پشتی مردوو‌ه‌که‌وه
 هه‌یه. تا شوئنه‌که‌ی سارد‌تر بێ، ئەوه‌نده‌ پرۆسە‌که‌ هێواش‌تره‌ و دره‌نگ‌تر
 ده‌ست پێده‌کا. له‌ ناووه‌ه‌وای گه‌رمدا زووتر ده‌ست پێده‌کا و خێراتریشه.
 بۆیه‌ له‌سه‌ر پزیشک پێویسته‌ پێش‌تر شاره‌زای ناووه‌ه‌وای شوئنه‌که‌ بێ

و بزانی کاتەکانی دەستپیکردنی رەقبوون لە ژینگەکەى ئەودا چەندە و ماوهى چەندیش دەخایەنن. هەر و هەما دەبێ بزانی ئەو کەسەى کە مردوو شۆینی مردنەکەى لە رووی ساردى و گەرمیەوه چۆن بووه، چونکە ئەوهى لەبەر ئاگرداندا دەمرئ، جیاپە لەگەڵ ئەوهى لە دەرەوه و لەبەر سەرماى زستاناندا گیان لە دەست دەدا. دەبێ ئاگادارى ئەوهش بێ کە رەقبوونەکەى هی سەرما بەستن و شەختەگرتن (انجماد) نیه، ئەمەش بەوه دەرەدەکەوئ کاتیەک کە لاشەکەى دەگوازێتەوه بۆ شۆینیکی گەرمتر (وهک هۆلی پزیشکی تاوانناسی، بۆ نمونە) ئەوا زوو خاوەن دەبێتەوه. ئەو کاتە دەزانرئ کە هیشتا رەقبوونی مردنەکەى دەستی پێنەکردوو.

لە ئاوهوهى ناوهنجیدا لەدوای ۱-۴ کاتژمێردا رەقبوون لە دەموچاوی مردوودا دەست پێدەکا و دەبێرئ. لە ماوهى دواى ۴-۶ کاتژمێریش لە دەست و قاچەکاندا دەرەدەکەوئ. بۆ ماوهى ۱۲ کاتژمێریش دواى مردن رەقبوونەکە توندتر دەبێ. کە پڕۆسەى رەقبوون تەواو دەبێ و هەموو لەش دەگرێتەوه، ئەوا هەر بە رەقى دەمێنێتەوه تا پڕۆسەى بۆگەنبوون و رزىبوون دەست پێدەکا. بەزۆرى دواى ۳۶ - ۴۸ کاتژمێر ماسوولکەکان دەست دەکەن بە خاوبوونەوه و رەقبوونەکە وردە وردە نامێنێ و بەهەمان شێوه لە دەموچاوهوه دەست پێدەکا و لەقاچەکان کۆتایى دئ.

بۆ زانیی هەبوونی رەقبوون لە لاشەى مردوودا، سەرى بەرز دەکرێتەوه یان جومگەکانى لەشى دەجولێنرئ، بەلام دەبێ بەسانایى و بەسەرى پەنجەکان بێ، چونکە ئەگەر توندیى لەگەڵ بەکارپێنرئ لەوانەیه بشکێن و کە شۆینیکیش بشکێ جارێکی دیکە رەق نایێتەوه. تاکە چاکە و سوودیکی کە رەقبوونی لاشەى مردوو هەبێ بۆ پزیشکی دادوهرى ئەوهیه، کە کاتی

مردنه‌که‌ی پښ ده‌خه‌ملټنرئ، که نه‌ویش زورورد نیه و ته‌نیا خه‌ملاندنه و به‌س. به‌گشتی ده‌کرئ ماوه و کاتی مردن به‌نزیک کراوه‌یی بخه‌ملټنرئ، به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه:

- نه‌گهر لاشه‌ی مردووه‌که گهرم بوو و شل و خاو بوو، نه‌وا مردنه‌که هیشتا ۳ یان ۴ کاتز میړی به‌سه‌ردا تینه‌په‌پروه.
- نه‌گهر لاشه‌که گهرم بوو و ره‌ق ببوو، نه‌وا مردنه‌که‌ی له‌نیوان ۴- تا ۸ کاتز میړه‌ده‌بئ.
- نه‌گهر لاشه‌که سارد و ره‌ق بوو، نه‌وا کاتی به‌سه‌رچوونی مردنه‌که‌ی له‌نیوان ۸ - ۳۶ کاتز میړه‌دایه.
- نه‌گهر لاشه‌که سارد بوو و خاوبوورد: نه‌وا مردنه‌که‌ی له ۳۶ کاتز میړه‌پتری به‌سه‌ردا تپه‌پروه.

گرژبوونی شوینیکي لاشه‌ی مردوو:

جوړه ره‌قبوونیکي دیکه هه‌ندیک جارن له لاشه‌ی مردوودا ده‌بینرئ، که پټی ده‌گوترئ کورژبوون یان ره‌قبوونی زینده‌گی (الاصمئلال الحیوی Cadaveric spasm) که پټو‌یسته له ره‌قبوونی دوا‌ی مردن جیابکرته‌وه، نه‌ویش بریتیه له ره‌قبوونی کوومه‌له ماسوولکه‌یه‌کی شوینیکي له‌ش به‌ته‌نیا، که له چرکه‌کانی پټش مردن یان له‌کاتی مردندا روو‌ده‌دا. نه‌م ره‌قبوونه له کاتی زیندووټی دا رووی داوه و دوا‌ی مردنیش هه‌ر به‌رده‌وام ده‌بئ، وه‌کو نه‌وانه‌ی که به‌ده‌مانچه‌خو‌یان ده‌کوژن و ده‌مانچه‌که، به‌ه‌و‌ی باری ده‌روونیا‌نه‌وه، به‌توندی له‌ناو له‌پیاندا ده‌گوشن و که گولله‌که‌ش له‌خو‌یان ده‌ده‌ن و ده‌مرن، چه‌که‌که هه‌ر به‌توندی له‌ناو ده‌ستیاندا ده‌مټنټه‌وه. یان به‌کټک له‌کاتی خنکانی له‌ناو‌ناودا پر ده‌داته دارنک یان پنچکه گیایه‌ک که

خۆى پىۋە بگىرى و دواى خنكانى ھەر لەناو لەپى دەمىنېتەوہ. يان ئەو سەربازە جەنگاۋەرەى لەناو خەندەقەكەى دا بەرامبەر دوزمن دەستى لەسەر بەلاپىتەكەى تەنەگەكەيەتى و كە گوللەيەكى بەر دەكەوئى و دەمرئى، ھىشتا ھەر چەكەكەى لەناو دەستى خۆيدا توند گرتوۋە. مىكانىزمى روودانى ئەو رەقبوونە جىايە لەگەل رەقبوونى دواى مردن. ئەم رەقبوونە لە ئەنجامى ورووزانى دەمارەكانەوہ دەبئى. زۆر جار ئەوانەى يەكپەك دەكوژن ھەول دەدەن دەمانچەكە لەناو لەپى كوژراۋەكە دابنئىن بۆ ئەوہى وا نىشانى پۆلىس و لىكۆلەرەن بەدەن كە بەخۆى خۆى كوشتوۋە، وەك لە ھەندىك فېلم و زنجىرەى تەلەفېزىۋىنىش نىشان دەدرئى، بەلام ئەمە ھەر زوو لەلاى شارەزايان ئاشكرا دەبئى، چونكە دواى مردن، لەبەر خاۋبوونەوہى ماسوۋلكەكانى دەست، بەتوندى چەكەكە لەناو لەپى نابئى و نايگىرى.

ت- رەنگگرتنى دواى مردن (تلونات الموت الانحدارية Livor mortis):

پاش وەستانى دل و سوورپانەوہى خوئىن لەناو لەشدا، لۈولەكانى خوئىن خاۋدەبنەوہ و فراۋان دەبن و ئەو خوئىن و شلەيەى كە لەناۋياندايە، بەپى ياساى ھىزى كىشكردنى زەوى، وردە وردە دىنە خوارەوہ و لەو بەشەى لەشدا كۆدەبنەوہ كە لە زەويەوہ نىزىكە و دەكەۋىتە لای خوارەوہ (بنەوہ). لەبەر ئەوہى خوئىن مردوۋ ئۆكسىجىنى تىدا نىە، بۆيە رەنگى پىست لەو شوئىنەى كە خوئىنەكەى تىدا كۆبوۋەتەوہ، شىن يان مۆر ھەلدەگەپئى. ئەمە پى دەگوتئى رەنگگرتنى دواى مردن يان رەنگبوونى لاشەى مردوۋ (Post-mortem hypostasis). ئەو رەنگەى پىست ھەندىك جار كال و جارى واش ھەيە تۆخ و تارىكە. لەوانەى كە كەمخوئىن يان لەژباندە ھەبوۋە، يان زۆر خوئىن يان لەبەر رۆيشتوۋە ئەوجا مردوۋ، لەوانەيە رەنگگرتنەكە زۆر كەم بئى يان ھەر

دەرنەكەوئ. لەبەر ئەو هەي رەنگگرتنەكە لەو شوئنانەدا دەبئ كە دەكەونە سەرزەوئ يان لای خوارةو هەي لەش و لە ئەنجامی كوؤونەو هەي خوئنەو هەي لە لوولەكانی خوئنی نزیك يان بن پئست دەبئ بؤیە ئەگەر شوئنیكی لەش پەستانی لەسەربئ، وەك ئەو شوئنەي كە دەكەوئتە سەربەرزایەك يان جلك توندی دەگوئئ... ئەوا لەو شوئنانە رەنگەكە دەرناكەوئ و بە سپئتی دەمئیتەو هەي. بؤ نموونە: گلمتی ران و سمتی مردوو كە دەكەونە سەرزەوئ لەكاتی راكشانی لەسەر پشت يان شوئنی بەستنی مەمكدانی ژنان... ئەو شوئنانە رەنگەكە ناگرن.

كاتی دەركەوتنی ئەو رەنگگرتنە نەگوؤر نیە، بەلكو لەمردووئكەو هەي بؤ یەكئكی دیکە دەگوؤرئ، بؤیە ناتوانرئ لە رنكەي رەنگگرتنەو هەي كاتی مردن بە وردی دیاری بكرئ، بەلام دەتوانرئ بزائرئ كە لاشەكە لەكاتی مردندا لە چ بارتكددا بوو ئەگەر دەستی لئ نەدرابئ، بەلام ئەگەر هاتو جئگوؤرئ بە لاشەكە كرا، ئەوا شوئنی رەنگگرتنەكانئش دەگوؤرئ، هەرچەندە پئشان وا دەزانرا رەنگگرتنی لاشەي مردوو جئگئیرە و بە هەلگئپران و وەرگئپران ناگوؤرئ، بەلام دەركەوت ئەمە راست نیە.

لەو كەسانەي كە لەكاتی مردنیاندا دەكەونە سەر چاو، ئەوا رەنگگرتنەكە لە دەموچاویاندا دەردەكەوئ، بؤیە لەوانەيە لەگەل خنكاندنئ بە دەست تئكەل بكرئ، لەبەر ئەمە دەبئ پزئشك لەو هەئگادارئ كە شوئنەواری برئنی دەست و نئئوك لە دەوروبەری دەم و لووت و ملئدا هەيە يان نا. ئەم رەنگگرتنەي دوای مردن هەر لەسەر پئست و لەدەرەو هەي لەشدا نابئ، بەلكو لەناو هەي لەشئدا دەبئئرئ، وەك لەناو سئپەلاكەكان و رئخوئلهكاندا، بؤیە پزئشك نابئ لەگەل نەخوئشی دیکەي پئش مردن لئ تئكەل بئ.

رەنگگرتنى دواي مردن لە ماوهى ۱۵ - ۳۰ خولەك دەست پىندەكاو سەرەتا وەكو پەلەي (خالى) بچووك بچووك لە شوئنهكانى خوارەوى لاشەدا دەردەكەوى، بەلام دواي ۵ - ۶ كاتزميران ئەو پەلانى بەك دەگرن و ھەموو شوئنهكە دادەگرن، كە رەنگە ئەو پىرۆكەيەكمان بداتى دەربارەي كاتى مردنەكەي. ئەو رەنگگرتنەي دواي مردن لەوانەيە بۆ ئەمانەي خوارەوي كەلكى ئى وەرگيرى:

۱- بۆ ئەوئەي لەمردنى ئەو كەسە دلتيا بين، چونكە لە ژياندا ئەو جۆرە رەنگبوونە لە لەشدا نابى. ھەرچەندە لەھەندىك بارى نەخۆشى وەك تووشبوون بە نەخۆشى كۆليرا و وەستانى گورچيلەكان دا بينراو، بەلام جياوازي ھەيە لەگەل ھى مردووان.

۲- بۆ ديارىكردى كاتى مردن كە بەشپوھەي كى نزيك كراوھيپوھ دەبى ۵-۶ كاتزميرى بەسەردا تىپەريپى تا ئەو جۆرە رەنگگرتنە پەيدا بووبى و يەكى گرتى.

۳- بۆ ديارىكردى كەوتنى لاشەكە لەكاتى مردنيدا، چونكە وەكو لەسەرەويە باسكرا، ئەو رەنگبوونەي لاشە تەنيا لەو شوئنانەدا دەبى كە ووتوونەتە بەشى خوارەوي لاشەكە. ئەوانەي بە پەت ھەلدەواسرئىن و دەخنىكىن و بۆ ماوھەك بەپەتەكەو دەمىننەو رەنگبوونەكە لەبەشى خوارەوي قاچەكانياندا دەردەكەوى.

۴- لەوانەيە جۆرى رەنگەكە تا رادەيەك سوودى ھەبى بۆ دەستنيشانكردى ھۆكاري مردنەكە، وەك لەوانەي بەگازى يەكەم ئۆكسىدى كاربون (CO) دەمرن، رەنگى رەنگگرتنەكەي لاشەيان شينىكى پەمبەيى (وردى) دەبى، يان ئەوانەي لەشوئنىكى زۆر سارددا دەمرن و دەمىننەو بەھەمان شپوھ رەنگەكەيان شينىكى سوورباو دەنوئى، بەلام ئەوانەي بە دەست يان بە

پەت دەخنىكىنىڭ رەنگە كەيىن شىنئىكى تارىك و تۆخ دەيىن. پىۋىستە ئەۋەش لە ياد نەكەين كە ھەنگرتنى لاشەي مردوو لەناو ساردكە رەۋەي نەخۇشخانە بۆ ماۋەيەك دەيىتە ھۆي كآل بوۋنى رەگگرتنەكەي لاشەكە.
ج - بۆگەن بوۋن و رىبىوون (التفسخ): بىرىتە لە تالانەۋە و شىبوۋنەۋەي شانە تەنكەكانى لەش لەدۋاي مردندا، ئەمەش بە دوو كردار دەيىن:

۱- تالانەۋە و شىبوۋنەۋەي لەخۆۋە: كە لە رىنگەي ئەۋئەنزم و ھەۋپنە جياۋازانەۋە روو دەدا كە لەناو خانەكانى لەشدا ھەن. ۋەكو ئەۋەي لەكۆرپەي مردوۋي ناو زگى دايدكا روو دەدا، يان لەۋ پارچە شانانە روو دەدات كە لە لەش كراۋنەتەۋە و لەناو فۆرمالين دانەنراۋن و نەپارپىزاۋن.
۲- كردارى دوۋەم: بەھۆي ھىرشى مىكروپەۋە روودەدا. ئەۋ مىكروپانەي كە لەناو لەش و لەھەۋاشدا ھەن، دەست دەكەنە شىكردنەۋە و رزاندىنى شانەكانى لەش و لە رىنگەي لوولەكانى خوينەۋە تەشەنە دەكەن و بەناو ھەموو لەشدا پەرتوبلاۋ دەبنەۋە. بۆيە ئەۋانەي بەۋ نەخۇشيانە دەمرن كە مىكروپەكان دروستى دەكەن، زۆر زووتر لاشەكەيىن بۆگەن دەيىن.

بۆگەن بوۋن لەھەۋايى مام ناۋەندى دا دۋاي ۲۴ - ۳۶ كاتزىمپلە مردن دەست پىدەكا، بەلام لە ناۋەھەۋاي گەرم زۆر زووتر دەست پىدەكا و لەھى سارد دا لەۋانەيە زۆر درەنگ يان ھەر روۋ نەدا. يەكەم نىشانەي بۆگەن بوۋن بىرىتە لە دەر كەۋتنى رەنگىكى سەۋزى نىمچە رەش لەبەشى خوارەۋەي زگ، بەتايىبەتى لەلای راستە (كە شوۋنى سەرەتاي رىخۆلە ئەستورەيە Caecum). لەۋپشەۋە وردە وردە بۆ بەشەكانى دىكەي زگ و پاشان سىنگ و دۋايىش سەزدەرۋات تا دەگاتە پەلەكانىش. لەگەل ئەۋ بۆگەن بوۋنەدا بۆنىكى ناخۇش پەيدا دەيىن كە لەبۇنى (ھاپىدروچىن سولفاپىت) دەچى. پاشان وردە وردە لاشەكە ھەلدەدەۋى. لە ماۋەي چەند رۆژنىكا پىست تەنك دەيىن و

نهرم ده بئته وه، به شپوه يهك كه ده توانى به ناسانى دايمال ئي. پاشان نه گهر لاشه كه مایه وه، پفكه له سه رپست، له وشوئنانه ي كه ته نكن، دهرده كه وئ وشله يه كي لئى رهنگ قاوه يي دئته ناوئ كه هه مووى پر ناكاته وه "وهك پفكه ي سه رپستى زیندوووان له ژر په ستاندا نیه و به ناسانى له پفكه ي سووتان جودا ده كرتته وه".

پاش هه فته يهك له بۆنگه ن بوون، گاز (ههوا) له ناو هه ناودا پهيدا ده بن، ئه ویش هه ر به هۆى كارى ميكرۆبه كانه وه ده بئ و زگ و مه مكى ژنان و پئله كان و ده موچا و لئوه كان، له پياوانيشدا باتؤ (تووره گه ي گون) هه لده ده فئ و چاوه كان دهرده پهن و زمان له دهم دئته دهره وه. له هه فته ي سييه مدا به ناسانى موو و نينۆكه كان، ئه گه ر رابكيشرين، ده هيترينه دهره وه. نه و بۆگه ن بوونه شپوه ي لاشه كه ده گۆرئ.

زۆرهۆكاره ن كه كار له خيراى بۆگه ن بوون ده كهن، له وانه پله ي گهرمى، بوونى ميكرۆب، با و شيدارى هه وا له و شوئنه ي لاشه كه ي تئدايه.

د- به موميا بوون (التحنط Mummification): موميا كردن واته پر كردنه وه ي ناوه وه ي جهسته به شپوه يهك كه له بۆگه ن بوون بيارئزئ، به لام له پزيشكى تاوانناسيدا به و وشك هه لگه ران و رهنگ گۆرانا نه ي شانها كاني جهسته ي مردوو ده گوترئ كه به هۆى مانه وه ي له يارئكى تايبه تيدا، كه به مه رجى بنه رته ي به موميا بوون داده نرئ، له خۆوه روو ده دا، ئه و بارانه ش كه رئ خۆشكه رن بۆ به موميا بوون ئه مانه ن:

۱- به رزبوونه وه ي پله ي گهرمى ده ورو به ربه شپوه يه كي به رده وام، وه كي ئه وانه ي له ناو دوو كه لكيشي كووره كاندا ده مرن و ده ميننه وه، يان له و

- بیابانانه‌ی که پله‌ی گهرمیان به‌رزی و نزمی تیدا روو دهدا، که به رۆرزۆر گهرم و به‌شه‌و ساردن و میکروبیان تیدا ناژی.
- ۲- بوونی ژینگه‌یه‌کی زیخاوی یان خوئه‌میثی (مشکی ناگردان) یان شویتنیک که کای تیدا بن، یان ههر ژینگه‌یه‌کی که بتوانن به‌خیرایی نه‌و شاننه هه‌لمژی که له لاشه‌ی مردوو که دده‌لتیرین و دهرژینه خوارن.
- ۳- وشکبوونه‌وی شاننه‌کانی له‌ش پیش مردن، وه‌کو نه‌وانه‌ی که زۆر لاوازن یان به‌شیکی زۆر له شله‌کانی له‌شیان پیش مردن له ده‌ست دده‌ن، چ به‌هۆی نارقه‌کردنی له‌ش بی یان به‌هۆی زگچوون و تینوویتی و ماندوو بوونیکی زۆر، وه‌ک نه‌وانه‌ی له‌بیابانه‌کاندا رینگه‌یان لی بزر دهن و له‌تینوتیاندا ده‌مرن.
- ۴- نه‌بوون یان که‌مبوونی شیخ له‌هه‌وادا، تا هه‌وای نه‌و شوینه وشکتر بن نه‌وه‌نده باشتر لاشه‌ی مردوو تیدا به‌مومیا دهن.
- ۵- نه‌بوونی ژیان له‌شویتی لاشه‌که، نه‌وجا چ میکرو ب یان میثومه‌گه‌زو گیاندارای دیکه بن.
- که لاشه‌که به‌مومیا دهن، ره‌نگی پیست قاوه‌یی دهن و شیوه‌که‌ی ناگۆرئ و هه‌ر ناسه‌وارنکی پیش مردنی له‌سه‌ر بووبن، وه‌کو خوئی ده‌مینتته‌وه.
- ه - به‌شه‌من بوون (التشمع الشحمي Adipocere): بریتیه له‌کرداری ره‌قبوون و توندبوونی چه‌وریی (به‌زی) ناوه‌وه‌ی لاشه‌ی مردوو، به‌ کرداری هایدروژینکردنی ترشه‌ چه‌وریه ناتیره‌کان و گۆرانیان بو‌ترشی تیئر (هدرجة الاحماض الشحمية غير المشبعة وتحويلها الى مشبعة Hydrogenation of unsaturated fatty acids to saturated acids)، به‌مه‌ش له‌شلیه‌وه یان له‌نیمچه‌ شلیه‌وه، نه‌و چه‌وریانه ده‌گۆرین بو ره‌قی یان وه‌کو شه‌میان لیدن. نه‌م کرداره زۆر به‌ کرداری دروستبوونی

سابوون دەچىڭ بۆيە ھەندىڭ جارى بە سسابوون بوونىش
 Saponification ناودەبرى. بەشەمى بوونى لاشە كاتىك دەبى كە ھەوا
 شىدار بى و پلەيەكى گەرمى گونجاو ھەبى بۆگەشەكردن وزۆربوونى
 ھەندىڭ جۆرى تايبەت لەمىكرۆبان. بەشەمى بوون لە ھەندىڭ
 لاشەى ناو گۆرپىشدا روو دەدا، كاتىك كە لەخاكتىكى شىداردا
 دەنپىزى، يان لەو لاشانەى كە فرى دەدرىنە ناو گۆماو و جۆگە و
 رووباران. نىشانەكانى بەشەمى بوون دواى چوار ھەفتە دەردەكەون،
 كاتىك كە ۲۰% چەورى لەش رەق دەبى. كە ۷۰% چەورى لەش
 رەق بوو، ئەوا بەشەمى بوون زۆر روون و ئاشكرا دەبى، ئەمەش
 نىزىكەى سى مانگى دەوى. بەشەمى بوونەكە دواى ۵-۶ مانگان تەواو
 دەبى .

بەشەمى بوونەكە ھەموو شانە چەورىەكانى لەش دەگرىتەو،
 بەتايبەتى ئەو چىنەى ژىرپىست. بەشەمى بوون شىوھى لاشەكە و ئەو
 بەركەوتنانەى كە پىش مردن ھەبىو، وەكو خۇيان دىلپتەو.
 پىستى سەر شوپنى بەشەمىبوو كە لووس و بىرقەدار دەبى و پەنگە ھەر
 ئاسەوارىكى زەبرى دەركە پىش مردنى لەسەرمىنپتەو.

سووتانه كان

(الحروق - Burns)

مه به ست له سووتان نه وزبانانن كه له شوئنيكي پيست يان له ش، ناوچه يي يان به گشتي بئ، ده كه وئ، نه وئيش به هؤي به ركه وئني گه رميه كي زؤر، كه له وان هه يه شله بئ، وهك ئاو، يان گرو بليسه ي ئاگر بئ، يان تهن ي گه رم بئ يان هه ئه ي شله و گازه كان يان تيشكه سووتينه ره كان و تهنانه تيشكي رؤزئيش ده بئته هؤي سووتان.

سووتانه كان به هه موو جوړه كانيانه وه، به شيكي گه وره له و كي شه پزيشكيه - تاوانكار يانه پيک دئين كه رووبه پرووي پزيشكي تاوانناسي ده بنه وه. سووتان له ولاتي ئيمه دا گرفتكي تهن دروستي ناسراو و بلاوه و هؤيه كه شي ده گه رته وه، به زؤري، بو به هه له به كار هئنان ي سووته مه نيه كان و گوئ نه دانه بنچينه كان ي سه لامه تي پيشه يي، له لايه ن نه وان ه ي له كاره كان ياندا سووته مه ني به كار دئين و تيگه وليگه له گه ل ئاگر ده كه ن. جگه له وان ه مندا ل و ميړ مندا لانيش، چ له نه نجامي ياري كردن بئ به ئاگره وه يان له كاتي كار كردن له ماله وه، تووش ي سووتان ده بن. هه نديك جاريش سووتان وه كو تاوان له لايه ن تاوانكارانه وه په ناي ده برته بهر، چ بو نه نجامداني كاريكي تاوانكاري بئ يان بو شاردنه وه ي نيشانه كان ي تاوانيک، كه پيشتر نه نجامي داوه. زؤر جاريش بو خو كوشتن (انتحار) زنان و كچان له لاي خو مان په نا بو خو سووتان دن ده بن جاري و ابووه پياوئيش خو ي سووتان دووه.

له ئاماريكي په يمانگه ي پزيشكي دادوهر ي له به غداد دا درده كه وئ كه سووتانه كان رنژه ي ۶% تا ۱۴% له كيشه كان ي پزيشكي دادوهر ي له عئراق پيک

دېن، لە كوردستانىش رەنگە ھەر بە و شىۋە يە بى يان كەمىك زۆرتىر. ئەو ھەش رىژە يە كى زۆر بەرزە ئەگەر بەراورد بىكرى ئەگەل ۆلاتانى دىكە دا. ئەو سووتانانە بەزۆرى كىتوپر و لەنەكاو (عرضى) روو دەدەن و بەشىكى كەمىان برىتىن لەخۆسووتاندىن و بەشىكى زۆر كەمترىشيان لەئەنجامى كارى تاوانكارىەو ە روودەدەن.

بەشى زۆرى ئەوانەى دەسووتىن، برىتىن لەمنداڵ و كچانى ھەرزەكارو ئەوانەى كە تەمەنيان لە (۲۵) ساڵ پىترنىە و بە زۆرى لەئەنجامى ئاگر كەوتنەو ە لە ناندىن (مطبخ) دا روودەدەن. ئەمپۇ بەھۆى زۆربوونى تەقىنەو ە تىرۆرىستىەكانەو ە سووتان لەئەنجامى نىزىكى لەو تەقىنەوانەو ە ناو ە دەبىنرۆن.

سووتانەكان بە دوو شىۋە دابەش دەكرۆن: يەكەمىان بەپىى قوولئەكەيان يان پلەى سووتانەكەيان. دوو ەمىان بەپىى ئەو رووبەرى لەش كە داىگرتو ە لەسەر رووى دەرەو ەى پىست.

سووتان بەپىى قوولئەكەى بۆشەش پلە دابەش دەكرۆ:

۱- سووتانى پلە يەك: ئەم سووتانە برىتىە تەنيا لەسووربوونەو ەى رووى دەرەو ەى پىست، ئەو ەش لەئەنجامى كرانەو ە و فراوانبوونى موولوولە خوئىنەكانى ئەو شوئىنە كە بەھۆى گەرمىەو ە دەكشىن و پىر خوئىن دەبن. لەوانە يە شوئىنە سووتاو ەكە كەمىك ئەستورۆن و بئاوسى و ھەئدەق، چونكە ئەو ئاو و خوئىنەى كە لەو لوولە خوئىنەو ە دەدەلئىنرۆنە دەرەو ە تىيدا كۆدەبنەو ە. شوئىنەكە دەتووزتتەو ە و ئازارى دەبن، بەئلام كە چاك دەبىتتەو ە لەماو ەى يەكدوو رۆژاندا ھىچ شوئىنەوارىكى سووتانى لەسەر بەجى نامىئى و پىست لەناو ناچى.

۲- سووتانی پله دوو: لهو جوړه سووتانانهدا چینه رهقبووهکه (الطبقة المتقرنة) ی رووی دهرهوهی پیست دهسووتی وزبانهکه دهگاته چینیکی بنهوهی نهو چینه رهقه، که به چینی درکاوی (الطبقة الشوكية) ناسراوه ودهبیته هوی تیکچوونی کاری خانهکانی نهو چینهش، بویه سووتاوهکه ههست بهنازرتکی زوردهکا، چونکه گهرمیهکه دهگاته کوئیای دهمارهکانی ههستکردن لهناو پیستدا، که لهناو نهو چینه درکاویهدان. لهئهنجامی نهو تیکچوونهی کاری خانهکان، نهو چینهی پیست لهچینی بنهوهی جودا دهبیتهوه و پفکه (بلوق - Blister) لهسه ر پیست دروست دهبن، یان پیسته سووتاوهکه دادهمانی و ناو ورتزله لهشوینهکه دپته دهری. نهگهر پفکهکان بتهقیترین، ناوهکهی ناویان دپته دهری و پاش نهویش ناوی دیکه ی لی دپته دهرهوه تا شوینهکه رهق و وشک دهبیتهوه دوا ی نهوهی نهو ماده پرتینیانهی که لهناو نهو شله دهلیتراوه دان لهسه ر شوینهکه دهمهیین و رهق و وشک دهبنهوه. لیواری نهو پفکه و شوینه سووتاوه دامالراوانه بهشیوهیهک دهبن که وهکو قونای چاکبوونهوهی دوا ی سووتان دهردهکهوی. نهمهش بو نهوه سوودی لی دهبینری تا لهسووتانهکانی دوا ی مردنیان جیا بکهینهوه، چونکه سووتانی نازیندوو و دوا ی مردن نهو نیشانهیهی پیوه دیار نابی. نهو جوړه سووتانهش وهکو سووتانی پله یهک، که چاک دهبیتهوه هیچ شوینهوارنک لهپاش خو ی بهجی نایهلی، چونکه چینی بنهوهی پیست، که چینی زیندوو بوونهوهیه، بهو سووتانه لهناو ناچی، بهلام نهگهر شوینهکه بهپاکی رانهگیرا و میکروبی تیکهوت و تووشی ههوکردن و سووتانهوه بوو، نهوا رهنکه لهدوا ی چاکبوونهوه شوینهوار بهجی بیلی.

۳- سووتانی پله سئ: له سووتانانهدا هه موو چینه کانی دهره وهی پئست ده سووتین به چینی زیندوو بوونه وهش، بۆیه پاش چاکبوونه وه شوینه واری سووتانه که هه ده مین، چونکه قه تماغه ی له سه ر دروست ده بن.

به زۆری سووتان به شله گهرمه کان (ئاو بن یان هه ر شله یه کی دیکه ی گهرم)، له پله ی دووم تینا په پری و جیاوازیه که ی له گه ل سووتانی به گرو بلیسه ی ئاگر نه وه یه که له سووتانی شله گهرمه کاندای شوینه سووتاهه که پا که و خۆله مینش (مشکی دوا ی سووتان) ی له سه ر نیه و مووه کانی شوینه که هه ل نه کپوو زاون نه گهر شوینه که مووی هه بوو. هه روه ها شوینی سووتانی شله کان تا راده یه ک میکانیزمی (چۆنیه تی) روودانی سووتانه که مان بو روون ده کاته وه. نه گهر سووتان به شله ی گهرم بن و جلو به رگ له و شوینه دا هه بن، نه وا ده بیته هۆی گه وره تر بوونی شوینی سووتانه که و قوولتری بوونی، چونکه جلکه گهرمه که بو ماوه یه کی درنژتر به سه ر شوینه که وه ده مینیته وه و زۆرتری ده سووتین.

۴- سووتانی پله چوار: له م جوړه سووتانانهدا که به زۆری به هۆی گرو گلپه و بلیسه ی ئاگره وه ده بن، زیانه کان هه موو چینه کانی پئست ده گرتته وه، به چینی دهره وه و بنه وه ی پئسته وهش، به جوړنیک که پئسته سووتاهه که وه کو پئستی ده بفرای لی دی و که سه سووتاهه که هه ست به ئازار ناکا، به ئکو شوینه سووتاهه که سه ر ده بن، چونکه سه ره ده ماره کانی هه سترکردن به ئازار له و شوینه دا له ناو ده چن و ده سووتین.

۵- سووتانی پله پینج: له و پله سووتانهدا هه موو چینه کانی پئست ده سووتین له گه ل نه و چینه چه وریه ی ژنر پئستیشه وه (چینی به ز – Adipose tissue)، بۆیه ماسوولکه کانی ژره وه دهرده که ون.

٦- سووتانی پله شهش: نهو سووتانه هه موو به شه کانی لهش ده گرتته وه، لهوانه نه ندامه کانی ناوه وه و کرکراگه و ئیسکه کانیش وه کوره ژوو (خه لووز) یان لیدی و لاشه ی مردوو رهش داده گه پری، به لام لهوانه یه هه ندیک شوینی لاشه که ناگریان نه گاتن، به تایبه تی نهو شوینانه ی که ده که ونه سه رزهوی یان به هه رشتیکی دیکه وه نووساون.

سه رچاوه گه رمیه که تا بو ماوه یه کی درژتر له سه ر له شدا بمینیتته وه، نه وه نده پله ی سووتانه که زۆرترو شوینه سووتاو که ش قوولتر ده بن، بو یه نهو سووتانانه ی که له نه نجامی ته قینه وه کانه وه روو ده دن یان نهو مادانه ی خپرا ده سووتین، له بهر نه وه ی بو ماوه یه کی که م به له شه وه ده میننه وه، که رهنگه ته نیا بو چهند چرکه یه ک بن، بو یه سووتانه کانیان که مته ره له وه ی که له نه نجامی سووتان به نهوت و گازوایله وه پهیدا ده بن.

له سووتانه کانی پله چوار و پینچ و شه شدا، هه ندیک نیشانه ی هه ئخه له تینه ره له سه ر پیست ده رده که ون، که لهوانه یه سه ره پزیشکی تاوانناس بشیوینن و له گه ل بریندار بوون لیکیان جیا نه کاته وه، نهوانیش نه مانه ن:

أ- قه له شتی پیست: نهو قه له شتانه زۆر به برینی دوو که رتبوو (برینی تیژ) ده چن. نه وه ش له نه نجامی ده رباز بوونی هه ئمی گه رمی ناو شانه سووتاو که کانی له شه وه پهیدا ده بن، که له هه مان کاتدا پیستی شوینه که به هو ی سووتان و گه رمیه وه رهق ده بی و ویک دیتته وه. نهو قه له شتانه به زۆری له پشت شان و له قۆله کان و رانه کاندایه بینرین، لهو شوینانه ی که بلایسه ی ناگره که یان نه گه یشتوتن به لام گه رم داها توون. نهو قه له شتانه به وه له برینی زیندوو جیا ده کرتنه وه که کاردانه وه ی

زیندووانه یان له سهر نیه، وهکو نه وهی له دواى هه برینیک که له ژياندا دروست ده بڼ ده بڼیږی.

ب- شکانی ئیسکه کان: هه ندیک جار ئیسکه کانی که لله ی سهر ده شکین، ئه وهش له نه نجامی ته قینی می شکه وه ده بڼ، به تایبه تی له وانه ی ته مه نیان گه وره به و پارچه ئیسکه کانی که لله ی سهر یان باش پیکه وه نووساون و هیچ بوواری دهرچوونی هه لم و گازی ناو می شکیان نیه، بویه له گه ل پیدابوونی هه لم و گاز له ناوه وهی که لله ی سهر دا به هوی سووتانی شان کانی می شک و بوونه هه لمی شله ی ناویه وه، که لله ی سهر ده ته ق و ئیسکه کانی ده شکین، به لام جیا کردنه وهی نه و شکانانه له شکانی دیکه ی پیش مردن و له زیندوو اندا ئاسانه. هه رچی ئیسکه درتزه کانی له شه، نه وا یان راسته و خو به هوی گه رمیه وه ده شکین، به تایبه تی له و ئیسکه کانی که رووتن، یان له نه نجامی کورژبوونی ماسوولکه کانی که پینانه وه نووساون، چونکه که ماسوولکه کان گهرم دادین کورژده بن و ئیسکه کان ویک دیننه وه له گه ل خو یان. هه ر له بهر نه وه شه لاشه ی سووتاو ده ست و قاچه کانی ویک دینه وه و وهکو نه وهی لیدی که خوی بو بؤکس هاویشتن ناماده کردین.

ت- پووکانه وهی می شک: هه ندیک جار گاز و هه لمی پیدابووی ناو می شک، به هوی گه رمی زور و سووتان، به و که لینانه دا دینه دهره وه که له نیوان پارچه ئیسکه کانی که لله ی سهر دا هه ن، له و که سانه ی که هیشتا که لله ی سهر یان به ته واوی به کی نه گرتووه، وهک له مندا ل و می رمندا ل اندا ده بڼیږی. بویه می شکیان وشک و پوو کاوه دهرده که وئ.

لاشه ی سووتاوی مردوو شیوه یه کی ناماده باشی وهرده گری که ده لئی خوی بو بؤکسانی ناماده کردووه. هه ردوو ده ست و قو ل و باسکه کانی کورژ

دەبن، چونكە پرۆتىنى ماسوولكەكانيان دەمەيىن و توند دەبن و قوئل و باسك و لاقەكان وىك دېننەوہ.

لەھەموو جوړەكانى سووتانى دواى مردن، پېويستە لاشەى مردووہكە توپكارى (تشریح) بكرى، چونكە بەزورى ئەندامەكانى ناوہوہى لەش لەسەر شيوہى خوڤان دەمىننەوہ و سووتانيان ناگاتى و دەتوانرى ھوى مردنەكە لەو ئەندامانەوہ دەستنيشان بكرى، بۆئەوہى بزائرى ئايا بەسووتانەكە مردووہ يان دواى كوشتى سووتىنراوہ، بۆئەوہى نيشانەكانى تاوانەكە بزر بىن، چونكە لەوانەيە تاوانكار لاشەى كوژراوہكە ناگر تىبەردا پاش ئەوہى بەگوللە يان بەھەر ئامپرىكى ديكە لەناوى دەبا و وا دەزائى بەو سووتاندنە ھۆكارى مردنەكە بزر دەكا.

پزىشكى تاوانناس بۆئەوہى دئنيابى لەوہى كە سووتانەكە بووہتە ھوى مردن، پشت بەو دەنكوئلە كارپونيانەى ناو بۆپيەكانى ھەناسە دەبەستى، كە سووتاوہكە لەكاتى سووتانى و پيش گيان لەدەستدانى، دووكەئى ناگرەكەى لەگەل ھەناسەوہرگرتندا ھەلمژبووہ. دووكەئى سووتانەكە بەپەردە لىنجەكەى ناوپۆشى بۆپيەكانى ھەناسەوہ دەنووسى و تا بەشەكانى ديكەى سىپەلاكەكان دەپروا و لەناو سىكلدانوچكەكانيش دەبينرئىن. لەتاقىگەشدا دەتوانرى گازەكانى (يەكەم و دووہم ئۆكسىدى كاربۆن) لەناو خوئى سووتاوہكەدا بدۆزرتتەوہ، ئەگەر بەزىندووئى سووتابن. لەھەمان كاتدا ئەندامەكانى ناوہوہى كەسە سووتاوہكە لەكاتى توپكاريدا پەمبەيى دەبن، لەبەر بوونى ئەو گازانە لەناو خوئى دا. ھەر وہا سووتانى پىست كە لەكاتى زىندووئىيدا بن، كاردانەوہى خوئى دەبن، كە لەدواى مردن ئەگەر بسووتىنرى ئەو كاردانەوانە نابن كە لەليواری پىستە سووتاوہكەدا دروست دەبن و وەكو ئەوہ وايە كە تازە لەسووتانەوہيەك چاك بوويئتەوہ. پفكەكانى سەر

پیشگیری، نه گهر دواى مردن په بدابن، نه وا جياوازن له وانه ي پيش مردن دروست بوون، چونکه نه و پفکانه ي پيش مردن دروست بوون توندن و له ژر په ستان دان و نه گهر بته قينرین شوينه کانيان سووره و پیکهاته ي شله که ي ناويان جياوازه له و شله يه ي که له ناو پفکه دروستبووه کاني پاش مردن دا هه يه ورهنگه که ي روونه.

سووتان به پي رووبه ره که ي:

سووتان به پي نه و رووبه ره ي دا يگر تووه، دابه ش ده کري بوري نه ي سه دي له ش، بوري ديار کړدن ي فراواني ناوچه سووتاوه که و مه ترسيه که ي له سه رزياني نه و که سه و بوري چاره کړدن ي سوودي هه يه. بوري نموونه: نه گهر رووبه ي سووتاوي له ش له سيه ي رووبه ي پيشي دهره وي له ش تپه ي، نه و به سووتاني که مه ترسي دار ده ژمير دي و نه گهر له و سيه که ش پتر بوو، نه و سووتاوه که دهر ي. رووبه ي پيشي مرؤف له دهره وي بوري چرند ريزه ي که نوي (9) دابه ش کراوه، بوري پي ده گوتري ريساي نو (Rule of Nine). له و ريسايه دا هه موو سه ر 9% و پيشه وه و دواوه ي هه ريه ک له ناوچه کاني سينگ و زگ 9% پان بوري دانراوه و پيشه وه و دواوه ي ران و قاچه کانيش هه ريه که 9%. قوئل و باسک و دهسته کان لاي چه پ و راست هه ريه که 9%. به مه ش يازده ريزه ي نوييمان دهسته ده که وي که به هه موويان ده کاته 99% و نه و 1% که ده مينيت هه بوري ناوچه ي نه ندامه کاني زاووزي (به رزه هار و ناوگه لان) دانراوه. به مه ش 100% ته واو ده بن. به به کاره ي ناني نه و ريسايه ده توانين بزاني ريزه ي رووبه ي سووتاوي له ش چه نده. له فوري توکاريدا له وانه ي که به سووتان دهرن ده بن رووبه ي سووتانه که و پله که ي به رووني ديار ي بکري.

ھۆکارەکانی مردن لە سووتاندا:

ئەو کەسە دەسووتن پێش ئەوەی بمرێ بەچەند قوئاغیکدا تێدەپەرێ
کە ھەر قوئاغە و مەترسیەکی تایبەتی خۆی ھەیە لەسەر گیانی سووتاوەکە.
مردنی دەمۆدەست دواي سووتان کاتیک روودەدا ئەگەر لاشەکە زۆر
بسووتن، ئەوەش بەھۆی لەناوچوونی میشک و دڵ و ئەندامە گرنگەکانی
لەش یان بەھۆی ھەلمژینی گازە ژەھراویەکانەو دەخنکی کە بۆ ھەناسەدان
ناشین. پاش دوو کاتژمێران لە سووتان، مردن بەھۆی ساتمە یان تاسانی
(شۆک) دەمار (الصدمة العصبية Neurogenic shock) ھو دەبن، ئەوەش
لەبەر بوونی ئازاریکی زۆر و سووتانی برینکی زۆری کۆتایی دەمارەکانی
ھەستکردن، بەتایبەتی لە سووتانەکانی پلە دوو و سێدا. لەوانەشە مردن
بەھۆی ساتمەي نەشتەرگەرێو (الصدمة الجراحية Surgical shock) ھو بە
دواي چەند کاتژمێرێک یان لەماوێ ۲۴ کاتژمێری دواي سووتان، چونکە
برینکی زۆر لەشلەکانی لەش لەناوچە سووتاوەکانەو دەدەئینتریتە دەرەو و
سووتاوەکە ئاو و خۆیە پێویستەکانی لەلەشدا نامین و دەیتە ھۆی
تیکچوونی تەرازووی شلەو خۆیەکان و ئەمەش کار لەماسوولکەکانی لەش
بەگشتی و ھێ دڵ بەتایبەتی دەکا و لەکاریان دەخا. باوەر وایە مردنی دواي
چەند رۆژێک لە سووتان، بەھۆی پەیدا بوونی ھەندیک مادەي پرۆتینی ناوازە
(شاد) ھو بەئێکە لە شوینە سووتاوەکاندا پەیدا دەبن و کاریگەرێکی
ژەھراویان لەسەر لەشدا دەبن Autotoxicity، بەلام ئەمە تا ئێستاش
بەتەواوێ روون نەبۆتەو کە ئەو ژەھرانە چین و لەکوێو چۆن پەیدا دەبن.
دواي پتر لە ھەفتەیکە یان دووان لە سووتان، ھۆکاری مردن بەزۆری
دەگەریتەو بۆ پێسبوون و میکروۆب تیکەوتنی شوینە سووتاوەکە، یان
تووشی سووتانەوێ دیکە دەبن، وەک ھەوکردنی سێپەلاکەکان. سووتان

ئەگەر بۇ ماوەبەك مایەوۋە و درېزەي كېشا، دەبېتە ھۆي پەيدا بونى ھەندېك
 برىن لەناو گەدە و دواز دەگرېدا كە بە برىنى (كېرلىنگ Curling ulcer)
 ناسراوۋە. دواي چەند حەفتەيك يان پتر لە مانگېك لە سووتان، ئەو برىنانە
 دەتەقن و خوئىيان لېدى و نەخۆش دەپشېتەوۋە و خوئىن لە گەل پىسايى
 دەردەداتە دەرەوۋە و لەدوايىدا ئەگەر چارە نەكړى دەرۋى. ھەر لە بەر ئەوۋەشە
 كە ئەوانەي دەسووتېن و لەنەخۆشخانەدا دەخەوئىرېن دەرمانى دزە كووان
 (قرحە - Ulcer) يان دەدرېتې بۇ ئەوۋەي پېش لەدروسىتېوونى ئەو برىنانە بگړى.
 ديارىكردنى رووبەرى سووتانەكە و قوولېكەي، لەگەل نەبوونى
 ھۆكارى دىكەي مردن و دئىابوون لەوۋەي كە سووتانەكە بەزىندووېتى و
 لەژياندا رووى داوۋە... ئەوانە وا لەپزىشكى تاوانناس دەكەن برىار بىدا كە
 ھۆكارى مردنەكەي سووتانە، نەك شىتېكى دىكە و ئاشكرا دەبى كە
 سووتانەكە لەناكاو بووۋە نەك بەشېوۋەيەكى تاوانكارانە ئەنجام دراوۋە. بەمەش
 پزىشك دەتوانى پالېستېكى باش بى بۇ لايەنى لېكۆلەر لەكاتى ھەلسەنگاندنى
 كېشەكە، چونكە ھەموو سووتانېك لەسەرەتادا بەكارى تاوانى دادەنرى و
 پىوېستە بەنووسراوى پۆلىس و لېكۆلەرى دادى رەوانەي پزىشكى دادوۋەرى
 بگړى.

لیدانی کارهبا

(الصعق الکهربائی – Electrocutation)

مردن و برینداربوون به لیدانی تهزوی کارهبا له ولاتی ئیمه دا زورباوه، چ له مائهوه بئ، به تایبهتی که ئیستا له مالان موهلیدهی تایبهتی به کار دههینرئ، یان له سهر کارو له کارگه و ناوه ناوهش کرتکارانی کارهبا ی نیشتمانی و ئهوانه ی موهلیده ی گهره که کان کارپیده کهن، به لیدانی (گرتنی) کارهبا دهمرن یان بریندار دهبن. هۆکاری گرنه له وزه ی کارهبا تهزووه که یه تی که به (ئه مپیر و ملی ئه مپیر) دهپئورئ. تهزوی کارهبا به پئی یاسای (ئوم Ohm) دهووستیته سهرهینزی کارهبا که به (فۆلتیه) ناسراوه و به (فۆلت Volt) دهپئورئ و بهرگری ئه و مادهیه ی که تهزووه کارهبا یبه که ی به ناودا تیده په ری که ئه ویش به (ئوم) دهپئورئ.

کارهبا ی گشتی (نیشتمانی) له لای ئیمه له نیوان (۲۲۰ – ۲۴۰) فۆلت دایه و له جۆری تهزوی گۆراوه (AC). له هه ندیک ولاتدا (۱۱۰ – ۱۲۰) فۆلته، وهک له ئه مریکا، که مردن به هۆی لیدانی کارهبا له لایان زور که مه. بۆ ئه وه ی تهزوی کارهبا که زور به هین، دهبن یان فۆلتیه که ی پتر بکرئ یان بهرگری که م بکرتته وه.

لیدانی کارهبا به زوری کتوپر و له نه کاوه، واته بهرنامه ی بۆ دانه رپئراوه، به لام له وانه شه خۆکوژی بئ یان به مه به ستیکی تاوانکار به وه ئه نجام درابن. له گۆفاره پزیشکیه کاندایه و له ولاته بیانیه رۆژئاواییه کان، حالته ی وا باس کراوه که به هۆی ناته واوی سیکسیه وه و لادان له ریبازی سروشتی (شندود

جنسي) و بۆ وەرگرتنى تامى سىڭكىسى، ھەندىك كەس تەزۈۈنكى نزمى كارەبايى بەكار دېنن، كە جارى وا بوو ھەتتە ھۆى مردن، كاتىك كە بە ھەتتە بەكار ھاتوو. ئەمە تا ئىستا لە لاي ئىمە تۆمار نەكراو.

كارىگەرى تەزۈۈى كارەبا لەسەر لەش لەم خىشتە يەى خوار ھەدا

دەردە كەوئ:

كارىگەرى يە كەى	بە كە	بى تەزۈۈ
دەبىتە ھۆى تەنبا ھەست پىكر دنى	ملى ئەمپىر	۱
دەبىتە ھۆى سىپوونى نەو شوئەنى تەزۈۈ كەى بەركە وتوو	ملى ئەمپىر	۲
دەبىتە ھۆى لەرزىن وتتە لىدان، ئەگەر بە دەست بگەوئ، بە توندى دەستە كە تپە لىدەدا.	ملى ئەمپىر	۵
دەبىتە ھۆى لىدانىكى بە ھىز، بە لام كەسە كە دەتوانى خۆى لى رابىسكىئى.	ملى ئەمپىر	۱۰
دەبىتە ھۆى كورژبوونى ماسوولكە كانى نەو شوئەنى بەر تەزۈۈ كە كە وتوو و لەوانە يە نەتوانى خۆى لى دوور بختا ھە، چۈنكە لەگەل كورژبوونى ماسوولكە كانى دەستى، ناولەپ دەقووجى و سەرچاۋە كارەبا يە كە توندتر لەناو دەستى دەگرئ و تەزۈۈ كە بەردەوام دەپن.	ملى ئەمپىر	۱۵
دەبىتە ھۆى نازارنى زۆر و كورژبوونىكى زۆر توندى ماسوولكە كان.	ملى ئەمپىر	۲۰

بە شىپو يە كى گىشى، تەزۈۈنكى كارەبايى (۱۰) مىلى ئەمپىرى ماسوولكە كان بۆ ماۋە يە كى كورت كورژ دەكا، بە لام ئەگەر نەو بىرە تەزۈۈ گە يىشتە (۳۰) مىلى ئەمپىر، نەوا وا لە ماسوولكە كان دەكا بە توندى كورژىن، بۆ يە ئەگەر سەرچاۋە كارەبا يە كە لەناو لەپدا بىن، نەوا بە توندى دەبىگرئ و بەرى نادا. ئەمەش وادەكا تەزۈۈ كە بۆ ماۋە يە كى زۆر بە لەش ھەو بەمىنئەتە ھە. ئەگەر تەزۈۈ كە گە يىشتە (۵۰) مىلى ئەمپىر، ھەرچە نەدە بۆ ماۋە يە كى زۆر

کور تیش به له شه وه بمینیتته وه، نهوا ده بیته هۆی کورژبوونیکى توندی ماسوولکه کانی دل و وه ستانی. ته زووی گۆپاوی (AC) مالان زور له ته زووی (DC) نه گۆر به ترستره.

مه رج نیه سه رچاوه کاره باییه که به له شه وه بنووسئ، چونکه له فۆلتیهی به رزدا که وانه یه کی کاره بایى به ده وری سه رچاوه که دروست ده بن که دووری و نزیکى نه و که وانه یه (بازنه یه) به پئی توندی هیزه کاره باییه که ده گۆرئ. له هه زار فۆلت به خواره وه به کاره بایه کی فۆلتیه نزم داده نرئ و له هه زار فۆلت به سه ره وه به کاره بای په ستان زور داده نرئ (ضغط عالی). نه و سه رچاوه یه ش که هیزه کاره باییه که ی (۱۰۰۰) فۆلت بن، نهوا نه و که وانه کاره باییه کی که به ده وریدا دروست ده بن ته نیا چه ند ملیمه تر تک لیه وه دووره، به لام له هیژیکى (۱۰۰۰۰) فۆلتی دا رهنگه نه و که وانه کاره باییه له دووری (۳۵) سانتیمه تریش هه بن و نه وه ی بکه ویتته ناو نه و بازنه یه وه لئی ده دا.

فۆلتیهی کاره با له و نامیرانه ی مندال یاریان پیده که ن، نابن له (۱۴) ملی نه مپیر به رزتر بیته. له ماله کانیش نه و په رپی هیژی کاره بایى که بن ترس بن ده گاته (۴۲) فۆلت، به لام به زوری نه گه ره یژی کاره با له (۱۰۰) فۆلت که متر بن، نهوا به ده گمه ن ده بیته هۆی مردن، هه رچه نده نه وه ده وه ستیته سه ر رپر وه ی ته زووه که له ناو له شدا و ماوه ی به رکه وتنه که ی. هه رچه ندى ماوه ی تیبه رپوونی ته زووه که درتزر بخایه نئ، نه وه نده مه ترسی مردن پتر ده بن. جاری وا بووه هیژیکى کاره بایى (۵۰) فۆلتی بووته هۆی مردن، چونکه بۆ ماوه یه کی زور به له شه وه ماوه ته وه. له لایه کی دیکه وه نه گه ره ته زووی کاره با به ناو ماسوولکه ی دلدا تیبه رپئ، نهوا ده بیته هۆی کورژبوونی ماسوولکه کانی دل، به شپوه یه ک که وه کو نه وه ی له لیدان که وتبن وای لیدی (Ventricular)

(fibrillation)، بۆيە له كار ده كه وي و تواناي گواستنه وه و پالڊاني خوڻي نامپڻي. هه ره ئه مه ش به زوري ده بڻته هۆي مردن به ليداني ته زووي كاره با. به لام هه نديك جار كه ته زووي كاره با به كه له سه ردا تيده په پڻي، له وان هه به بڻته هۆي له كار خستني سه نته رنكي گرنگي له ش، وهك سه نته ري هه ناسه دان، يان كه ته زووه كه به قه فه زه ي سينگدا ره ت ده بڻي، ده بڻته هۆي له كار خستني ماسوولكه كاني نيوان په راسووه كان و ناو په نچك، به مه ش ئيفليجيان ده كا و هه ناسه دان راده وه ستڻي. ئه وان هه به وه ستاني هه ناسه ده مرن، رهنگيان شين و مۆر ده بڻي، به لام ئه وان هه به وه ستاني دل ده مرن رهنگيان زهرد و هه لېزېر كاوه.

زۆرجاران كه ته زووي كاره با به ناو دلدا ده روا و ده بڻته هۆي وه ستاني دل، ئه گه رزوو فرساي بكه وين، رهنگه دل كه بكه و پته وه كار، ئه مه ش به به كار هڻاني ئامپري تايبه ت به بووژاندنه وه ي دل ئه نجام ده دري. مه رجيش نيه ئه وه كه سه ي كاره با ده يگرئ ده موده ست بمرئ، جاري وا بووه قسه ي كردووه و ماوه يه كيش ژاوه ئه و جا مردووه، بۆيە له كاتي كاره با گرتندا باشتري وايه ئه وه كه سه له ژېر چاودېري پزېشكيدا بمڻنڻته وه و به لاي كه م بۆ ماوه ي (٢٤) كاتزمېران پيش ئه وه ي ره وان هه ي ماله وه بكرتته وه له نه خوڻخانه بخه و پتڻي و چاودېري بكري. هه نديك جاران ليداني كاره با ده بڻته هۆي له ناوچووني ده ماري بينين كه ده كه و پته نيوان مېشك و گوڤي چاوه وه و بينايي نامپڻي، يان هه نديك كاريگه ري ده رووني له لاي ئه وه كه سه په يدا ده كا و واي ليدئ شتي له بير بچپته وه يان قسه ي پڻ نه كرى.

به زوري نيشانه ي ليداني ته زووي كاره با برتتبه له سووتاني پڻست له و شوپته ي ته زووه كه ي بهر كه وتوووه و ليه وه چۆته ناو له شه وه، يان له و شوپته ي كه ته زووه كاره با يه كه ي لڻ هاتۆته ده ره وه، چونكه كه كاره با له

یەکیک دەدا تەزوووە که لە سەرچاوە کارەباییە که وە دەچیتە ناو لەشی و لە شوئینیکی دیکە لەشی دیتە دەرەووە که بەزۆری لە قاچەکان دا دەبن. پێستی مەرۆف بەرگری کارەبایی هەبە. بری ئەو بەرگری لە نیوان (۱ - ۲) ملیۆن ئۆم دایە. لەو شوئینانە ی که رەق و وشکن، وەک پازنە ی پێیەکان یان ناو لەپی ئەو کرێکارانە ی که کاری قورس دەکەن و پێستە که ی ئەستووورە، بەرگری که زۆترە وەک لە شوئینیکی دیکە. ئەگەر شوئینە که تەربن، چ بە ئارەقە ی لەش بن یان بە ئاو، ئەوا رەنگە بۆ تەنیا (۱۰۰) ئۆم دابەزی. بە مەش تەزوووە که خێراتر بە ناو لەشدا دەروا.

نیشانە توێکارەکانی لێدانی کارەبا:

۱- هەبوونی شوئینی چوونە ناووە (دەرەووە) و هاتنە دەرەووە ی (دەرچە) تەزوووە کارەباییە که: تا شوئینی بەرکەوتنی پێستە که بە سەرچاوە کارەباییە که وە رووبەرە که ی بچوو کتر بن، ئەو وەندە کاریگەرە که ی پتەر دەبن لە سەر شوئینە که و ئەگەر شوئینە که رووبەرکی فراوانی لەش داگیر بکا، ئەوا لەوانە یە هیچ شوئینە وارێکی لێدانی کارەبا که ی بە سەرەووە دیار نەبن، وەکو ئەوانە ی لە ناو ئاو دا کارەبا دەیان گری یان ئەوانە ی لەشیان تەرە، چونکە تەزوووە کارەباییە که پەرتووبلاو دەبیتە وە. شوئینە بەرکەوتوووە که بە زۆری بریتیه لە برینیکی بچووکی وشک که ناو پراستە که ی توژیک قووڵە و دەور و پشته که شی (لێوارە که ی) بەرزترە لە دەور و پەرە که ی و لەوانە یە رەشداگە پابن لە بەر سووتان، یان وەکو گوشتی برژاو بن. که سەرچاوە ی تەزوووە که زۆر بە هێز بن، بە شیک لە سەرچاوە که (وەکو سەرە وایەرە کارەباییە که) رەنگە لەوئ بتووتە وە و لە سەر برینە که بە جی بمینن. ئەمە نیشانە یە کی باشە بۆ جیاکردنە وە ی شوئینی چوونە ژووورە وە ی تەزوووە که

له شوونی چوونه دهرهوهی برینه که له سه ره تادا به زوری بریتیه له پفکه یه ک که له گه ل بهرکه وتنی ته زوو که په یدا ده بن و پاشان ده ته ق و ناوهنده که ی قول ده بن و لیوا ره کانی که میک بهرتر ده بن له پیسته که ی دهورو پستی. بازنه یه ک له پیستی دهورو بهری برینه که کال و سپتر ده بن له به شه کانی دیکه، چونکه موولو له خوئنه کانی نه و شوئنه له گه ل ته زوو که کاره باییه که کورژ ده بن و خوئیان تیدا نامیئ. برینه که له وانیه تیره که ی چهند میلیمه ترنک بی یان چهند سانتیمه ترنک، به پی توندی ته زوو که و ماوهی پیوه مانه وهی.

له وانیه پتر له شوئیکی چوونه ژوو ره وه یان هاتنه دهرهوهی ته زوی کاره با له سه ره له ش هه بن. بویه پیویسته زور به وردی پشکنی. نه گه ر ته زوو که زور به هیز بن و ماوهیه کی زوریش به له شه وه بمینیته وه، له وانیه روو به ریکی گوره ی پیست بسووتی و له ناوه وه ش سووتان په یدا بکا.

۲- هه ندیک گور انکاری له شان کانی له ش ده بیترین له وانیه به کاره با ده مرن، نه گه ر به وردین (مایکرو سکوب) سه یران بکه ین ده بین ناوکی خانه کانیان له سه ره هیلکی راست و ته ریب به یه کتری رتزه بن، به لام نه م نیشانه یه له سووتانی ئاساییشدا تبینی کراوه، بویه زور تابه ت نیه به لیدان کاره با.

۳- له کاتی توئکاری لاشه ی نه وانیه به لیدان کاره با ده مرن، خال (پنتکی) ی خوین به ربوون له سه ره سپینه ی چاو و له هه ندیک شوئی پیست و له سه ره په رده کانی ناوه وهی له شی، وه ک: په رده ی دل و سیه کان ده بیترین. به و پنتکه خوئنه ده گوتری پنتکی (تاردیو) به ناوی نه وزانایه ی که بو یه که مجار ناوی هیناون. (بقع تاردیو Tardeau spots).

۴- شلبوون و نهمه یینی خوین له ناو لووله کانی خوینی ئەو که سانه ی به کاره با گیان له دهست ددهن: له ناو خانه ناو پۆشه کانی دیواری لووله کانی خوین، هه ندیک ئە نزم هه ن (Fibrinolytic-enzymes) که نایه ئن خوین له ناویاندا به یین. له و که سانه ی به نه کاو و کتوپر ده مرن، وه ک: لیدانی کاره با، ئەو ئە نزمانه دهرده درین و نایه ئن خوینه که ی به یین، بۆیه خوینی مردوو ه که به شلی ده مینیت ه وه. ئەم دیارده یه له و که سانه شدا ده بینری که به خنکاندن ده کوژرین. ئەمه ش رهنگه له بهر ئە وه بێ که پیش مردن زۆر هه ول ددهن و ماسوولکه کانیان کوژد ه بن.

۵- شوینی دهرچوونی ته زوو ه کاره بایه که ش به هه مان شیوه له وانیه، وه ک سووتانیکی به ئاوی گهرم روویدا بن، دهرکه وئ و پیسته که بتوخته وه و له ژئوردیندا دهرده که وئ که پرۆتینه کانی ئەو شوینه مه ییون.

۶- پیوسته ئە وه ش له بیر نه کری که ئە گهر جلو به رگ له شوینی به رکه وتنی ته زوو ه که دا هه بن، ئە وانیش له شوینی چوونه زووره وه و هاتنه دهره وه ی ته زوو ه که دا ده سویتین چونکه له گه ل به رکه وتنی ته زوو ه کاره بایه که گهرمیبه کی زۆر پهیدا ده بن و جاری وا بووه بلیسه ی ناگر له دهره وازه یان دهرچه ی کاره بایه که بینراوه.

لیدانی برووسک (ههوره تریشقه)

(الصعق الجوی Lightning)

برووسک بریتیه له بارگه په کی کاره بای وه ستاو (ستاتیکی - مستقر)، یان ته زووئیکی کاره بای فۆلئته بهرز، که له ناسماندا دروست ده بئ و له گه په نهریکی سهرزه ویدا به تال ده بئ و له وانیه بره که ی ملیۆنان نه مپیئر بئ. هه ندیک له وانیه ههوره تریشقه لیان ده دا شوینه بهرکه و تووه که ی له شیان تووشی سووتانیک یان ته نیا گهرمدا هاتنیک و سووربوونه وه په کی له سه رشیوه ی گه لای دار ده بئ (تسجر - Fern-like pattern). سووتانه که ساده یه و به زوری نه و شیوه یه له ناوچه کانی سینگ و نیوان هه ردوو شانیه کان دا په یدا ده بئ و رهنگه مووی شوینه که ش بسووتن. باوهر وایه هوی دروستبوونی نه و شیوه یه تیکشکانی خرۆکه سووره کانی خوین بئ، که له ناو مولووله کانی پیستدان و هیمۆگلوبینه که ی ناویان به ناو شانیه ته نکه کانی ده ورپشتی نه و شوینه دا بلاو ده بنه وه. یان هوی که ی ده گه پتته وه بو فراوان بوون و پرخوین بوونی نه و مولوولانه که پاش ماوه ی چهند کاتزمیتریک نامیئ، نه گهر که سه که نه مرئ.

له وانیه له گه ل برووسکه که دا نه و ئامیترانه ی له ده ست که سه که دانه بشکیئ و جلو به رگی بدرپئ. مووی شوینه برووسک لیدراوه که ده سووتپن و وه کو نه وه یان لیدئ که تاشرابن. نه گهر کانزا هه بئ له و شوینه رهنگه بتاوتته وه به هوی گهرمیه که ی. به زوری شوینی ده رچووونی ته زوووه کاره بای په گه ی برووسکه که له قاچه کاندا ده بینرئ. له وانیه شه له ناوه وه نه دنامه کانی له ش بپچرپن، وه ک پچرانی سیپه لاک و دل یان ئیسکیکی له ش بشکیئ. نه وانیه شه به هوی هیزی ته قینه وه که ده بئ که له گه ل ههوره تریشقه که له ههوا دا روو ده دا. نیشانه کانی دیکه ی وه کو له کاره با لیدان دا هه ن، نه وانیه شه ده بینرپن.

خنکان له ئاو و شله کاندای

له زمانى عه ره بى وشه ى (غرق) و له زمانى ئینگلیزى وشه ى (Drowning) بۆ خنکانى ناو ئاو و شله کان به کار دئ، به لآم له زمانى کوردیدا خنکان، نه ک هه ر بۆ نقوو مپوونى ناو ئاو، به لکو بۆ جۆره کانى دیکه ش هه مان وشه به کار ده هیئى، بۆیه لیره دهسته واژه ى خنکانى ناو ئاو و شله کان به کار دئین، تا له جۆره کانى دیکه ى خنکانى جیا بکهینه وه. له ناو ئاو نقووم بوون و خنکان بریتیه له مردن به هۆى هه لئى شله یه ک له جیاتى هه وا. ئه و شله یه ش به زۆرى ئاوه، به لآم له وانیه شله ى دیکه ش بینه هۆى خنکان، وه ک: چلکاو ى ناوه رپۆکان، مه نجه ئى پڕ شیر یان هه ر خواردنه وه یه کى دیکه که ره نگه مندآل تئیدا نقووم بئ و بخنکئ. به زۆرى خنکانى ناو ئاو له لای ئیمه رووداوى له نه کاوه (کتوپره)، به لآم له وانیه شه خۆکوژى (انتحارى) یان تاوانکارىش بئ. ئه وه ى پتر له لای ئیمه ده بیئى و روو ده دا ئه وه یه که له سه یرانگا کان مندآل و مئرمندآل له کاتى چوونه ناو ئاودا ده خنکئ به هۆى نه شاره زایبان له مه له کردندا. جارى وا ده بن گه وره ش له رووباردا ده خنکئ، چ له بهر ئه وه ى مه له نازانئ یان تووشى گرفتیک دئ و خۆى بئ ده رباز ناکرئ.

له خنکانى ناو ئاودا مه رج نیه هه موو له ش نقوومى ناو ئاوه که بئ. ته نیا کونه کانى هه ناسه دان به شله که بگيرئ به سه بۆ خنکانى نه و که سه، نه گه ر نه توانئ خۆى رزگار بکا، وه ک له و که سانه ى که په رکه مدارن و له کاتى خووگرتنه که یاندا ده مه وپوو ده که ونه سه ر شله یه ک و ده خنکئ، یان ئه وانیه سه رخۆش ده بن و له هۆشخۆ ده چن، جا به هه ره هۆیه ک بئ، یان مندآل ساوا که ده مه وپوو ده که وئسته سه ر شله یه ک. ئه وانیه که ناتوانن خۆیان ده رباز بکه ن له جیاتى هه وا شله که له گه ئ هه ناسه دان یاندا هه لئه مژن و پئى ده خنکئ و ده مرن.

میکانیزمى نقوو مپوونى که سه که و گيرانى کونه کانى هه ناسه دان (ده م و کونه لووته کان) له خنکاندا به پئنج قوئاغ تئیده په رئ:

۱- قۇناغى ھەپەسان و سەرلېشىۋان و واق و پىمان: ئەمە بىرىتپە لەھەناسە ھەلمزىنىكى قوول و خېرا، بۇ جارىتېك يان دووجاران، يەكسەر دواى كەوتنە ناو ئاۋەكەۋە. ئەوانەى كە خۇيان فېرى دەدەنە ناو ئاۋىتېكى سارد ھەست بەمە دەكەن. بەمەش ھەۋايەكى زۆر ھەلدەمژن. ئەگەر كۈنەكانى ھەناسە لەناو ئاۋەكەدابن، ئەوا ئاۋەكە لەجياتى ھەۋا ھەلدەمژن.

۲- قۇناغى راگرتى ھەناسە: ئەو كەسەى لەئاودا نقووم دەبې، ھەۋل دەدا ھەناسەى راگرئ، بۇ ئەۋەى ئاۋ ھەلنەمژئ. ئەۋەش بۇ ماۋەى رەنگە يەك خولەك بتوانې بەبې ھەناسەدان بمېنىتتەۋە و لەو كاتەدا ھەۋل و تەقەلا دەدا خۇى رزگارېكا و سەر ئاۋ بکەۋىتتەۋە. لەو ماۋەى دەدا گازی (كاربۇنى دووئۆكسايد) لەناو لەشيدا كۆدەبېتتەۋە و دەبېتتە ھۇى وروژاندنى سەنتەرى ھەناسەدان لەناو مېشكدا و ئەۋىش دەبېتتە قۇناغى سېيەم كە:

۳- قۇناغى ھەناسە ھەلكىشانېكى قوول: ئەو قۇناغە لەۋانەى يەك خولەك بخايەنې و لەو ماۋەى دەدا كەسە نقووم بوۋەكە لەجياتى ھەۋا ئاۋ يان شلەكەى كە تېيدا نقووم بوۋە ھەلدەمژئ. ھەناسەى كە توند ھەلدەكىشئ و سېەكانى پېر دەبن لە ئاۋ يان شلەكە. كە ھەناسەش دەداتتەۋە ئەۋا ئاۋ يان شلەكە لەسەر شېۋەى كەفېك لە دەم و لووتتەۋە دېتتە دەرەۋە. لەو قۇناغەدا نقووم بوۋەكە لە پەلەقازە دەكەۋى و دەست دەكاتە كۆخە و رشانەۋە و چاۋ و دەمى دەكرتتەۋە و پتەر شلەكە يان ئاۋەكە، لەجياتى ھەۋا، ھەلدەمژتتەۋە و قووتى دەدا تا ئەۋ كاتەى لەھۇش خۇى دەچئ.

۴- قۇناغى ۋەستانى ھەناسەدان: ئەو قۇناغە بەك خولەك دەخايەنئى و نقوومبوو لە ھۆشخۆى دەچى و جوولەى لئ دەپرى و بىلبىلەكانى چاوى فراوان دەبن و ھەستى نامىئى.

۵- قۇناغى سەرەمەرگ: ئەم قۇناغە نىزىكەى نىو خولەككىك دەخايەنئى و چەند جوولەىيەكى ھەناسەدان، كە رەنگە (۳ - ۴) جاران روو بدەن و ھەندىك جوولەى ناپىكى ماسوولكەكانىش روو دەدەن، لە ھەردوو جۆرە ماسوولكەى ھىلدار و لووس، تا بەتەواوى گىانى دەردەچى. بەم جوولانە دەگوترى جوولەى سەرەمەرگ.

ئەو گۆرانە فىزىئولوگىيەنى لەناو لەشدا لەكاتى خنكان روو دەدەن، بە پى جۆرى ئاۋەكە (شلەكە) دەگۆرىن، چونكە خنكانى ناو ئاۋى سازگار جىاۋازى ھەيە لەخنكانى ناو ئاۋى سوپىر (ئاۋى دەرياكان). ئەۋەش لەبەر جىاۋازى چىرى و خەستى ئەو دوو جۆرە ئاۋانەيە.

خنكانى ناو ئاۋى سازگار

ۋەك ئاۋى رووبار و كانى و بىر و گۆمەكان: لەبەر ئەۋەى ئاۋى شىرىن و سازگار خوئى لەناۋدا كەمە و خەستىكەى لە خەستى خوئى مرؤف كەمترە، بۆيە ئەو ئاۋە كە دەچىتە ناو سىپەلاكەكانەۋە بەخىراى ھەلدەمژرى بۇ ناو سوورپى خوئىنەۋە چونكە خەستىكەى ئەو خوئىنەى تىپدايە لەھى خوئىن كەمترە، ئەۋىش لەپىنگەى دىۋارە تەنكەكانى سىكلدانۆچكەكانى سىپەلاكەكانەۋە، بۆيە سىپەلاكى ئەو كەسەى لەئاۋى سازگاردە خنكاۋە، ئەگەر بەچاۋ سەير بىرىن يان بە وردىن بىشكىرى، دەبىن بەئاۋ ئاۋساۋە (پەنماۋە) و ۋەك ئەو نىسەنجهى لەئاۋ ھەئىنجرابىن واىە و رەنگىكى كالى ھەيە. كە ئاۋەكە لەئاۋ سوورپى خوئىن و لەئاۋ سىپەكاندا پتر دەبن، واتە خوئىن

تېر دەبى، ھەندىكى بۇ ناو ئەو بۆشايىبەي كە لەتەنىشت سىبەكانەو ھەبە دەدەلېندىرئ و ئەو ھەي دىكەشى لە كوونى لووت و دەمەو ھەبە شىو ھەي كەفېكى سې دېتە دەرەو ھە. ئاوەكە دەچېتە ناو خړۆكەكانى خوئنىش، بەتايبەتى خړۆكە سوورەكان و ئەوانىش دەئاوسېن و دەتەقن و خوئىبەكانى ناويان، وەك: خوئى (پۆتاسىۆم)، دېنە دەرەو ھەبە خەستى ئەو خوئىبەكانە لەناو خوئندا دەگۆرئ. لەلايەكى دىكەو ھەبە زۆر بوونى قەبارەي خوئىن بارىكى (لوئىكى) زۆر دەخاتە سەر زگۆلەكانى دل و دەبېتە ھۆي كورژبوون و وەستانيان. جگە لەو ھەبە زۆر بوونى قەبارەي خوئىنى ناو لەش دەبېتە ھۆي دروست بوونى پنتكى (خالئ) خوئىن لەسەر پەردەكانى ناو ھەبە لەش، وەك پەردەي دل و سىپەلاك و ناو زگ (پرىتۆن). بەو خالانە دەگوتىرئ خال يان پنتكى (تاردىۆ) كە ناوى ئەو زانايەبە بۆيەكەم جار تېبىنى كردو ھەبە ناوى ھېناو ھە.

خىنكان لە ناوى سوئردا (ئاوى ناساز):

وەك ناوى دەرياكان: لەبەر ئەو ھەبە ناوى سوئىر خەستى ھەبە و خەستىبەكەشى لە خەستى خوئىن پتەرە، (نەزىكەي ۳%ى خوئى چىشتى "سوئىۆم" تىدايە)، بۆيە ئەو ئاوە كە دەچېتە ناو سىپەلاكەكانەو دەبېتە ھۆي راکىشان و مژىنى ناو و شلەكانى ناو خوئىن بۆ ناو سىكلدانۆچكەكانى سىبەكان، بۆيە سىپەلاكەكان دەئاوسېن و خوئىن خەست تەردەبى و ئاستى خوئىبەكانى ناوى بەرز دەبېتەو ھەبە. خړۆكەكانى خوئىن ناتەقن و قەبارەي خوئىنى ناو جەستە كەم دەبېتەو ھەبە زگۆلەكانى دل لەكار ناكەون، بۆيە مردن بەخىنكان لەناو ناوى سوئردا ماو ھەبەكى درتۇزى دەوئ. فرىاكەوتنى ئەو كەسانەي لەناو ناوى سوئردا نعووم دەبن، ئەنجامى باشترە لەوانەي لەناوى سازگادا نعووم دەبن.

له کاتی دۆزینه وه و دهرهینانی مردووی ناو، پئیویسته پزیشکی تاوانناس ره چاوی نهو خالانهی (نهو نه گهرانهی) خواره وه بکا، له کاتی پشکنینی لاشه که، چونکه له وانه یه:

۱- که سه که پیش که وتنه ناو ناوه وه مردب یان کوژراب، نه و جا فری درابته ناو ناو بو شار دنه وهی شوینه واری تاوانکاریه که. هۆکاری نهو جوړه مردنانه زورن، له وانه: به لیدان کوژراب، خنکیتراب به دهست و پت و... تد، دهرمان خواردی یان زهر خواردی کراب یان به هر شیوه یه کی دیکه مردب، نه و جا که وتبته ناو ناوه که وه.

۲- له گه ل که وتنه ناو ناوه که وه مردب، پیش نه وهی بخنکی. نه مه ش زور جوړه هۆکاری هه یه، له وانه مردن به:

أ- نه خوشی وهک: وه ستانی کتوپری دل له نه نجامی خوین لی برانی (جه لته ی دل).

ب- ورووژانی دهماری بوو بیته هۆی مردن، له کاتیک که ناوه که به رده م و لووت و بۆریه کانی هه ناسه ی ده که وئ و هه ناسه ی راده گری.

ت- چه په سان و واق و پرمان، وهک: له وانه ی به سه رخوشی ده که ونه ناو ناوه وه.

پ- قورسای له شی یان شه پۆلی به هیزی ناوه که ده بیته هۆی شکانی شوینیکی گرنگی له شی، وهک: برپه کانی پشتی یان ملی یان بهر که وتنی سه ری به شتیکی ره ق ناو ناوه که له کاتی خۆتبه لدانی بو ناو ناو... تد.

۳- خنکان له ناو ناوه که دا: نه وه ش چ له بهر نه وهی مه له نه زان، یان دهست و قاچه کانی به سترابنه وه و فری درابته ناو ناوه وه... که نه مه یان خنکانی ته واو و راسته قینه یه.

۴- لهوانه شه پاش چوونه ناو ناوه که وه به ماوه یه ک مردبڼ، چ له بهر نه وهی گیاندارنک پری دابیتڼ، یان بهر په روانه ی پاپوړنک که وتبڼ، یان هر کارنکی دیکه ی توندوتیژی له گه ل کرابڼ... که لهوانه یه پښوخت بوی ناماده کرابڼ.

تا لاشه که زووتر بدوژرتته وه و له ناو دهره پښیږی، نه وه نده ئاسانتر هوکاری مردنه که ده ستنیشان ده کری. که لاشه که له ناو ناودا ده مینیتته وه، نه وا ماوه ی بوگن بوونی ده وه ستیتته سهر پله ی گهرمی شویتنه که (ناوه که). که بوگه نبوون و رزیبوون ده ستیږده کا، نه وا لاشه که سهر ناو ده که وی له بهر نه وه ی ناوه وه ی لاشه که هه وای تیده که وی و هه لده ده فی، نه وه ش له نه جامی نه و کرداره کیمیاویه ئاؤزانه ی که له ناو خانه کانی له شدا روو دده ن. که لاشه که دهرده هیږیږی، پرؤسه ی بوگه نبوونه که خیراتر ده بی، لهوانه یه نیشانه توئکاربه کانی ههر زوو له ناو بچن. نه گهر بارودوخه که گونجاو بی، لهوانه یه لاشه که کرداری به شه من بوونی (التشمع) لن روو بدا (بگه پتوه بوگورانه کانی دوا ی مردن) و به مهش هه ندیک له نیشانه توئکاربه کانی ده پارتزین و بو ده ستنیشان کردنی هوکاری مردنه که به که لک دین.

نیشانه کانی خنکان:

لیره دا پیوسته دوو جوړه نیشانه ی نقوومبوونی ناو ئاو لیک جیا بکه ینه وه، نه وانیش نیشانه کانی مانه وه و نقوومبوونی ناو ئاو و نیشانه کانی خنکان له ناو ئاودا:

۱- نیشانه کانی نقوومبوون و مانه وه ی لاشه له ناو ئاودا:

أ- ساردبوونه وه ی لاشه که: چونکه پله ی گهرمی ناو ناوه که به زوری له پله ی گهرمی لاشه که و ده وروپشتی که متره بویه لاشه که له کاتی دهره یانی له ئاودا سارده.

ب- رهننگرتنه کانی دواى مردن: رهننگیكى سوورى کال دهبن و به زوری له سهر و چاو و مل و شانەکان و به شى سه ره وهى قهه و کو تاييه کانی په له کان دهبن، چونکه به زوری لاشه ی خنکاو له ناو ئاودا له سهر شیوه ی گیاندارى چوارپى ده وهستى، (واته په له کان و سهر و ملی بو خواره وه دهبن)، بۆیه ش رهننگ گرتنه کانی دواى مردن له و شوئنانه ده رده که ون که سه ره به ره و خوارپن و خوئنى ناو له ش له ویدا کو ده بیته وه.

ت- پیره لۆک بوونى پیست: نه وانەى له ژياندا زور له ناو ئاودا دهبن، یان نافرەتانی که کوئل ده که ن و بو ماوه به کی درتژه یرار و جلو به رگ و حه وشه و ناومال ده شۆن، ناو له پيان یان بنى پيان پیره لۆک ده بن، نه مه له بهر نه وهى نه و چینه ره ق و وشکە سه ره وهى پیست ناو هه ئنده مژئ و ده ئاوسئ و لۆچ لۆچ ده بن و رهنگی سه ی هه ئنده گه چه ند پتر له ناو ئاودا به مینیتته وه، نه وه نده نه و کرداره روونتر ده بن، تا واى لیدئ له مردووه که دا هه موو پیستی ده ست و قاچه کانی داده مائیتئ.

پ- له وانەیه پیستی نقوو مبووی ناو ئاوه کو پیستی مریشکی ئاوه پرووتکراوی لپمئ. نه وه ش چونکه نه و ماسوولکه بچوو کانه ی که به بن و ره گی مووه کانی له شه وه نووساون، کورژ ده بن و مووه کان قیت و ره ق راده گرن. هه ندیك جار له ژيانیشدا نه مه له هه ندیك شوئنى له شدا ده بیئری به تاييه تی له کاتى ترس و تۆقین و ورووژان یان دواى ساردبوونى شوئنیکی پیست.

ج- له وانەیه ناو یان نه و شله یه ی که تیدا نقووم بووه له ناو بۆشاییه کانی له شیدا بیئیری، وه ک: ناو دهم و لووت و کونه گوئییه کان. نه وه ش نه ک له بهر هه لمرئى، به لکو له بهر نه وهى ئاوه که یان شله که خوئى ده چیتته ناو

ئەو شوپتاناھو، بەپیی یاسای بەکسانبوونی ئاستی شلەکان (قاعدا
الوانی المستطرقه).

ح- لەوانە یە ھەندیک جوړه کەرۆو، ئەوانە ی لەناو ئاوه کەدا ھەن، لەسەر
لاشە کە برۆین، کە بەھۆیەو دەتوانی شوینی مانەوہی لاشە کە
دەستنیشان بکری، بە بەراورد کردنیان لەگەڵ کەرۆوی ناو ئاوه کە.
ئەمانە بەگشتی نیشانەکانی نقوومبوونی ناو ئاون نەک نیشانە ی خنکان.
ھەرچەندە تاکە نیشانە یەکی توپکاری نیە بۆ دەستنیشان کردنی خنکان،
بەلام لە کۆی گشتی ئەو نیشانانە ی خواروہ، رەنگە دەریکەوئ کە ھۆکاری
مردنە کە خنکانە. ئەوانە ش:

نیشانەکانی خنکان لەناو ئاو و شلەکاندا:

۱- کەف ھەلکپران—دەردان (Froth - کەف دەردان): ئەو کەفە لە دەم و
کونەلووتەکانەوہ دیتە دەروہ و بەشیوہی بلقی بچووک و چرو
بە یە کەوہ نووساوہوہ دەردە کەوئ، کە رەنگیکی سپی ھە یە (لەوانە یە
کەمیک پەمبە یی بی ئەگەر خوینی لەگەڵ ھاتبی). کەف ھەلخپاندن
یە کیکە لە نیشانەکانی ئاوسانی سیپە لاکەکان بە ناو کە لەژانیشدا
لەکاتی بەرزبوونەوہی پەستانی خوین و پتریوونی شلە ی ناو کۆنەندامی
سوورپانەوہی خوین و بیتوانایی زگۆلە ی چەپی دڵ روو دەدا Pulmonary
Oedema. یان لەوانە ی بە ھەلە قەبارە یەکی زۆر لە شلە یان تیدە کری
لەکاتی خەوتنیان لەنەخۆشخانەدا. ھەلمژینی ھەندیک گازی تیژو
ژەھراویش ئەمە دەکا...، بەلام ئەو کەفە ی کە لەمردووی بەخنکانی ناو
ئاودا دەبینی، برپە کە ی زۆرە و تا بیسپەوہ و پەستان بخە یە سەر
سنگی، ئەوا ھەر لە کونەلووت و دەمەوہ دیتە دەروہ. رەنگە ئەمە تاکە

نیشانەیه کی راسته قینهی خنکائی ناو ئاوبن له و لاشانهی که له ناو ئاودا ده دۆزرتنه وه.

۲- بوونی پنتکی خوین له سه ره پرده ته نکه کانی ناو بو شای سینگ وزگ و له سه ره هی دل که به پنتکی (تاردیق) ناسراون.

۳- به پشکنینی تاقیگه رهنگه ده ربکه وئ که رنزه ی خوئییه کانی وهک: (پۆتاسیۆم) له ناو خرۆکه سووره کانی خوین و له هه ندیک شویتی دیکه ی وهک گۆی چاو گۆپاوه.

۴- جوړه که پروویک له ناو ئاودا هه یه پی ده گوتری (دایاتۆم - Diatom) که له سه ره شیوه ی قه پیلکی رقه وه به وردبین ده بینری. نه گه ره به شیک له شانەکانی له شی مردوو که له ژیر وردبیندا پشکندری رهنگه نه و که پرووه ی تیدا بدۆزرتنه وه. که هه ره به و که پرووه ده چ که له ناو ئاوه که دا هه یه. به زۆری نه وانه ی له ناو ئاودا ده خنکین له گه ل نه و ئاوه ی ده چیتنه ناو جه سه ته یانه وه هه ندیک له و که پرووه ده گه نه شانەکانی له ش وهک میشک بو نموونه. کاتی که نه و شانانه ده پشکنرین ده توانری به وردبین بدۆزرتنه وه. و ژماره یان دیاری بکری و پاشان له گه ل هی ناو ئاوه که به راورد بکری. بوونی نه و که پرووه مانای نه ویه که مردوو که به زیندوویتی چۆنه ناو ئاوه که وه.

خنکاندن

(الاختناق - Asphyxia)

خنکاندن لہ پرووی پزیشکی تاوانناسیہ وہ بریتیه له نه هیشتنی گه یشتنی گازی ئۆکسیجن بۆ شانہ کانی له ش. به زوری کرداری نه هیشتنه که له بهر گیرانی رتبازی هه ناسه دانه، نه و جا گیرانه که له هر خائیکدا بن، هر له نیوان کونه کانی دهره وهی هه ناسه دان، که دهم و لووته تا ده گاته دیواری ناوه وهی سیکلدا نۆچکه کانی سیبه لاکه کان. هر بۆ جودا کردنه وهی له خنکانه کانی ناو ناو و شله کان، پیمان باش بوو وشه ی خنکاندن بۆ نه م جوره مردنه هه لئیرین که له راستیشدا زور جار نه و که سه له لایه ن که سیکه وه ده خنکینری.

هۆکاره کانی نه و خنکاندانه به گشتی نه مانه ن:

۱- نه بوونی گازی ئۆکسیجن: نه و شوینانه ی که گازی ئۆکسیجینان تیدا نیه، وه ک شوینه زور به رزه کانی ناسمان و دهره وهی زه پۆش (الغلاف الجوی)، یان ئۆکسیجن هه یه به لام ناگاته سیبه لاکه کان، وه کوله کاتی گرتنی کونه کانی هه ناسه دانی دهره وه دا ده بن، چ به ده ست بن (کتم النفس Smothering) یان به هر شتیکی دیکه بگیریئن. خنکاندن به هه ئواسین به پهت Hanging و گرتنی قرتقرتۆک به ده ست Manual Strangulation یان پهت له مل وهرنآلاندن Ligature Strangulation یان گیرانی بۆرپی سه ره کی هه ناسه دان له قورگرا به پارووی خواردن بن (غصه) Café Coronary وه ک له هه ندیک له وانه ی نه خو شی دهره و نیان هه یه یان له زور پیرو په ککه وته دا ده بیئری، یان به توندی په رۆک و جلکی تی بناخندری Choking یان گازنکی دیکه له جیاتی ئۆکسیجن بچیته ناو سیه کانه وه که بۆ هه ناسه دان نه شی،

وہک: گازی چیشٹ لینانی مالان و گازہکانی کاربونی یهک و دووئوکسایدی و نایتروژین و ھہلمہدوووکھی نہوت و بہرہمہکانی و گہلیکی دیکھی کہ بۆ ھہناسەدان ناگونجیئن.

۲- ھیواش بوونہوھی سووری خوین و نہگہیانندی ئوکسجین بۆ شانەکان: ھەرۆهکو له بارەکانی له کارکەوتنی دل و سووری خویندا روو دەدا له کاتی خوین له بەررپۆیشتن و کەوتنی دل.

۳- کەمی ئەو ھیمۆگلوبینەھی کہ ئوکسجین دەگوازتتەوہ: وەک له بارەکانی کەمخوینی و خوین بەربوون و گرتن و تیریوونی ھیمۆگلوبینەکە بەگازی کاربونی یهک ئوکساید.

۴- ژەھراوی بوونی شانەکانی لەش یان تیکچوونی زیندەچالاکیەکانی (وہک له ھەوکردنی شانەکانی ناوہوھی لەش روودەدا).

زاراوی (Asphyxia) له زمانی گریکی کۆنەوہ وەرگیراوە کہ ماناکھی "نەبوونی لیدانی دلە" بەلام له پزیشکیدا بەو بارە دەگوترئ کہ تییدا ئوکسجین نیہ بۆ ھەناسەدان، ئەوجا چ بەتەواوی بئ کہ پیتی دەگوترئ بئ ئوکسجینی (Anoxia) یان بە ناتەواوی (بپهکھی زۆرکەم بئ) کہ پیتی دەگوترئ (Hypoxia). له زمانی عەرەبیدا (اختناق) له بەرامبەرەکھی بەکارھاتووہ. له زمانی کوردیدا وشھی خنکاندن بەکار دینین وەکو زاراوہیەکی گشتی و لەشوینی خۆیدا بۆ ھەر جۆریک له خنکاندنەکان بە دەستەواژھی تایبەت روونی دەکەینەوہ، چونکە وەکو لەزمانی زانستی پزیشکیدا ھەیە، ھیشتا لەکوردی زاراوہی تایبەتیمان بۆ ھەموو جۆرە خنکاندنەکان نەدۆزیوہتەوہ.

خنکاندن بەزۆری لەئەنجامی کارئکی تاوانکاریوہ روو دەدا، بەلام دەشبئ کەسەکە خۆی بەدەستی خۆی، خۆی بخنکینئ یان رووداویئک بئ کہ بەدەست خۆی نەبئ، وەک ئەوانھی لەئەنجامی کارکردن لەسەر نامپۆرە

جۆراوجۆره كاندا، په تىك يان هه رشتىكى دىكهى له و جۆره، له مليان ده نائى و ناتوانن خويانى لى رزگار بىكه و ده خنكىن. زورجار و ابووه مندا لى له كاتى يارىكردن به تووره گهى نايلون خنكاوه كاتىك له سهرى خوى كردوو ه يان كه وتوته ناو شو تىك كه سه رپوشى هه بووه و له سهرى داخراوه و خنكاوه، وه كو نه وهى ده چىته ناو به فرگره وهى (مجمدة) مالا ن و له سهرى داده خرى يان نه وانهى ده چنه ناو بىرى كو ن و كو ر بووه وه وه كه به زورى گازى زه هراويان تىدايه و بو هه ناسه دان ناشى و له وى له هوشخوده چن و ده خنكىن.

قوناغە كانی خنكاندن: خنكاندن به سى قوناغدا ده روا:

۱- قوناغى هه ناسه ته نگی: نه وهش له بهر كه مبوونه وهى نو كس جىن ده بى له ناو خو پندا و ده بىته هوى هه ناسهى قوول و خىرا و به هىز، كه كو بوونه وهى گازى كار بو نى دوو نو ك سايدى به دوا دا دى و به (هيموگلوبىن) هوه ده نووسى و لى نايته وه. له مه وه رهنگى شىن و مو ر Cyanosis هه لده گه رى و دلى خىرا لى ده دا و په ستانى خو پنى به رزده بىته وه.

۲- قوناغى جوولە خىرا و سه ره مه رگيه كان: له م قوناغدا لى دانی دل هى واش ده بىته وه به لام په ستانى خو پن به رزده بىته وه كه ده بىته هوى پچرانى موو لووله خو پنه بارى كه كان كه له سه ر شى وهى پنتك پنتك ده رده كه ون له هه نى دىك ناوچهى له شى وه ك: ناوچاو و له سه ره په رده ته نكه كان كه به پنتكى (تاردىق) ناسراون. لى ره دا شى نو مو ر بوونه كه تو ختر ده بى و سى په لاکه كان پر ده بن له شله Oedema و جوولە ما سوو لکه بيه كان پتر ده بن و بىلبيلهى چاوه كان ده كر تنه وه و ده ست و په له كانى ده كه ونه په له قازه و كو نتر و ل له ده ست ده دا.

۳- قۇناغى گيان دەرچوون: جوولە ھەناسەيىھەكەنى بەتەواوى تىكەدەچن و لەھۆشخۇى دەچى كۆنترۆلى لەدەست دەدا و مېزوپېسايى بەخۇدادەكا و دەرپىتەوہ و لەوانەيە ئاوى پياوېتېشى (مى) بېتەخوارى. كە ھەندىك بە ھەلە بەكردارى سىكسكردنى پىش مردنى دەزانن. ئەم قۇناغە تا ۋەستانى دل بەردەوام دەبى.

زەحمەتە كاتى دەستپىكردنى خنكاندن تا گياندەرچوون ديارى بكرى و ھەر جوړە خنكاندىك تايبەتمەندىي خۇى دەبى. لەوانەيە لەھەندىك ميكانيزمدا دەمودەست گيان بدا، بى ئەوہى برى ئۆكسجىنى لەناولەشدا كەمبېتەوہ. ئەويش بەھۇى ۋەستانى كتوپرى دل. لەو كاتانەدا رەنگە ئەو نىشانانەي خنكاندى لى دەرنەكەوئى. تا قۇناغەكانى خنكاندن درىتر بېنەوہ ئەوئەندە نىشانەكانى خنكاندن ئاشكراتر دەردەكەون.

نىشانەكانى خنكاندن:

ھەرچەندە خنكاندن زۆر جوړى ھەيە و ھەريەكە رەنگە نىشانەي تايبەت بەخۇى ھەبى، بەلام بەگشتى لە خنكاندندا ئەم نىشانە توپكارانە بەزۆرى دەبىزىن:

۱- سـووربوونەوہى دەموچاۋ (احتقان) Congestion : ئەمەش لەئەنجامى گىرانى خوئېنەرەكانى مل دەبى كاتىك كە پەستان دەخرتە سەريان و خوئىن لەو بەشانەي سەرەوہى شوئى پەستانەكە ناگەرپتەوہ بۇ ناو دل و لەناو لوولەكانى خوئىن ئەو شوئىنە كۆدەبېتەوہ.

۲- ئاوسانى دەموچاۋ (تورم) Oedema : ئەمەش لەئەنجامى دەلاندى شلەكانى ناو خوئىنەوہ دەبى كە لە خوئېنەرە بارىك و گىراۋەكانەوہ دەرپزىنە ناو شانەكانى ئەو شوئىنە و دەپەنمىن.

۳- شین ههنگه پان یان شینومۆربوون (ازرقاق) Cyanosis: که خوین و خرۆکه سووره کان ئۆکسجینیان تیدا نامیئ و به گازی کاربۆنی دوونۆکسایدی تیر دهبن، رهنگی ده موچاو و پیست شین ههنگه گه پری. له خنکانی به ئاو و شله کان و ژههراوی بوون به گازی کاربۆنی یهک ئۆکسایدی نهو شینومۆربوونه ده رناکه وی به ئکورهنگی کال و په مبه یی ده بن.

۴- خوین به ربوون (نزف) Petechial haemorrhage: هه ره به هۆی گیرانی خوین پینه ره کانه وه خوین له دیواری نهو لوه له خوینه وردانه دپته دهروه و له وشوینانه ی که ناسکن، وهک ناو چاو، به شپوهی پنتک ده رده که ون. به و پنتکانه ده گوتری پنتکی تاردیۆ Tardaeu spots.

۵- شلبوونه وهی خوین: نه مه یان ئیستا به نیشانه ی خنکاندن دانانری هه رچه نده پیشان پیان وابوو له نه نجامی خنکاندن و په له قازه ی مردوو ه که وه خوینه که ی نامه یی و شل ده بیته وه، به لام نه مه له زۆرباری دیکه شدا ده بینری، وهک: له مردن به لیدانی کاره با و زۆربه ی نه وانیه ی به خیرایی ده مرن یان جووله ی توندیان له گه لدا ده بن.

خنکاندن بو نه و جوړانه ی خواره وه پۆلین ده کری:

۱- به په ستان خسته نه سه رمل و گه رده ن: نه و جا چ ریبازی هه ناسه دان بگیریئ یان نه یگیریئ، نه وانه ش به م شپوانه ده بن:

أ- به په ت هه ئواسران. (شنق) Hanging

ب- به هه ردوو ده ست خنکاندن. (خنق یدوی) Strangulation Manual

ج- به په ت خنکاندن (خنق ریاطی) Ligature Strangulation

۲- گیرانی رتیبازی هه ناسه دان: ئه ویش بۆ ئه مانه دابه ش ده بێ:

أ- ده مولووت به ستن به دهسته كان يان به هه رشتیكى دیکه ی وهک

بالیف بۆ نموونه (کتم النفس) Smothering

ب- گیرانی رتیبازی هه ناسه دان به ته نیک، وهک ئه وانه ی ددانى

دهستکردیان هه یه و له نه کاو ده که وینه ناو قورگیان يان وهکو کارنیکی

تاوانکاری په رۆک و جلکی تیباخری. Choking

ج - گیرانی قورگ به پارووه نان Café Coronary

د - ئاوسانی په رده ی ناو پۆشی گه روو، وهک نه وه ی له هه ندیك

ههسته وه ریدا رووده دا يان کاتیک مسته کۆله یهک بهر گه رده ن

ده که وئ یان میش و مه گه ز به وشوینه وه ده دهن يان به هۆی

هه وکردن و سووتانه وه وه به شیوه یهک ده په نه ی که کونی هه ناسه دان

به ته واوی داده خری.

ه - بئ ئۆکسجینی به هۆی سه ره نگرنبوون يان شوینی جهسته

به شیوه یهک بئ که ملی بنووشتینه وه و نه تیوانی هه ناسه بدا.

Positional Asphyxia

۳- په ستان خستنه سه رسینگ که نه یه ئچ بچوولیتنه وه. Compression of

Chest

۴- نه بوونی ئۆکسجین يان جیگرته وه ی Exclusion of Oxygen به گازی

دیکه ی وهک: کاربۆن دایۆکساید، نایترو جین و گازی ساپانایدی زه هراوی و

نه و گازانه ی که بۆ هه ناسه دان ناگونجین Irrespirable gases.

۵- خنکاندن له کاتی نه انجامدانی کاری سیکیسی نامۆ Sex-Associated

Asphyxia .

هەئواسران Hanging

هەئواسران يان هەئواسين (شنق) بە پەت و شتی دیکەى لەو جوړه‌ى وهک: وایه‌ریان پارچه جلك و په‌رۆک بۆ خوځنکاندن و خوځوشتن زۆر ده‌بینرئ و دوور نیه تاوانکارش بئ. ئەوانه‌ش که له دادگا بریارى له سیداره‌دانیان بۆ دهرده‌چئ به‌شیوازی تاییه‌تى به پەت هەئده‌واسرئین. مه‌رج نیه هەئواسين ته‌نیا له شوئى به‌رزوه‌ى بئ، به‌لکو به دانیشتن و خوځ به په‌نجهره و دەرگا و قه‌ره‌وئله وه‌کردنیش بووه، هەر ئەوه‌نده پئویسته که په‌ته‌که له مل بشه‌تئ و په‌ستان بخاته سه‌ر مل و خوئپه‌ینه‌ره‌کان. مردن به هەئواسين به زۆر شیوه‌ى ده‌بئ. له‌وانه‌یه په‌ته‌که هەر ئەوه‌نده توند و له‌مل بشه‌تئ که گه‌رانه‌وه‌ى خوئتى سه‌رومل و ده‌موچاو بگرئ و خوئپه‌ینه‌ره‌کان توند بکا و ئەو خوئنه‌ى که له‌سه‌ره‌وه‌ى شوئى په‌ته‌که دایه بمئینتته‌وه و ئەوه‌ش ده‌بئته هۆى سووربوونه‌وه‌ى سه‌رومل و ده‌موچاو و پاشان که‌میک شله‌ى خوئن له دیوارى لئوله خوئنه‌ى بچووک و ناسکه‌گانه‌وه ده‌ده‌ئیندرئته دهره‌وه‌یان و له‌ناو شانەکانى ئەو به‌شانه کۆده‌بئته‌وه و ده‌بئته هۆى ئاوسان و په‌نمانى ده‌موچاو. که خوئن گه‌رانه‌که هەر به‌رده‌وام ده‌بئ ئەوا پئستی ئەو ناوچه‌یه شین هەئده‌گه‌رئ چونکه‌ گازی ئۆکسجینی تیدا نامئئ و مئشک له بئ ئۆکسجینیدا توانای کارکردنى نامئئ و ئەو که‌سه له‌هۆشخۆى ده‌چئ و له جوله و په‌لویۆ ده‌که‌وئ و به‌مه‌ش پتر قورسایى له‌شى وا ده‌کا په‌ته‌که له‌ملى توندتر بئ تا گیان له‌ده‌ست ده‌دا ئەگه‌رزوو فریای نه‌که‌ون و لئى که‌نه‌وه.

له‌وانه‌ى که په‌ته‌که‌ى ملیان په‌ستان ده‌خاته سه‌ر ئەو شوئنه هه‌ستیاره‌ى که ده‌که‌وئته نئوان هه‌ردوو ئەو لقه‌ى که له خوئنبه‌رى مله‌وه جودا ده‌بنه‌وه‌و به Carotid Sinus

ناسراوه رهنکه به هۆی ههستیاری زۆری ئەو ناوچە یە یە کسەر تووشی
وهستانی دڵ بن پێش ئەوهی هیچ نیشانە یەکی خنکاندنیان ئی دەریکە وئێ گە
بەم بارە دەگوترئ Death due to Carotid Sinus Reflex .

خنکاندن بە گرتنی دەم و کونە لووتەکان

ئەم جوۆرە خنکاندنه (کتم النفس) پتەر لە لایەن ئافرە تانە وە ئەنجام
دەدرئ بۆ خنکاندنی مندال یان خنکاندنی ئەو کە سانە ی پیر و پە ککە و تەن و
توانای بەرگریکردنیان نیە. بە زۆری شوئنی سەری پەنجەکان و نینۆکەکان لە
دەور و پێشتی دەمولووتدا دەبیرئین کە وە کور ووشانی شێوێ مانگی دەردە کە و ن.
ئەگەر خنکینراو بتوانئ بەرەنگاری بکا ئەوا رهنکه شوئین پەنجە و نینۆکی
ئەویش هەبئ (کە بە برین و رووشانی بەرگریکردن ناودەبرئ).

خنکاندنی بە دەست (پەستان خستنه سەرمل)

گرتنی قرتقرتۆک و مل بە هەردوو دەست دەبیتە هۆی پەیدا بوونی
خوئنتیزان و رووشان لە شوئنی پەنجە و نینۆکەکان و ئەگەر خنکینراو هەوئێ
خۆرپزگارکردن بدا ئەوا شوئنی پەنجە و نینۆکەکانی ئەویش لە سەر پێستی ملی
دەردە کە و ن بە لām رووشان و خوئنتیزانەکانی پەنجەکانی خنکینەر
بە شێوێ یەکی ستوونی دەبن کە چی هی خنکینراو رهنکه پتەر ئاسۆی بن. لەم
جوۆرە خنکاندنه لەوانە یە ئیسکی ژێرچە ناگە Hyoid bone بشکئ کە ئەمە
وەکو نیشانە یە ک بۆ خنکاندنی بە دەست پێشتی پئ دەبە سترئ.

خنکاندنهکانی دیکە ی بە پەرۆ ناخیننه ناو دەم یان بە ستنه وە ی دەم بە
کاری تاوانکاری ئەنجام دەدرئین بە لām ئەوانە ی کە نەخۆش و پە ککە و تە و
بیرکولن بە زۆری لە رنگە ی گیریوونی پارووه نانئکی گە و رە لە ناو قورگیان دا

دهخنکین که کتوپروله کاتی نانخواردندا نهو کهسه هه ناسه ی ده گیرئ و دهخنکئ. له کاتی توپکاری کردنیدا پارووه نانپکی گه وره له ناو قورقوراگه ی ده دؤزرتته وه که ریبازی هه ناسه ی گرتووه. به مه ده گوترئ Café Coronary.

خنکاندن به هۆی گیربوون له شوپننکی داخراودا

هه ندیک جار له وانه یه له شوپننیک گیربئ و نه توانئ هه ناسه بدا وهک ئه وانه ی ده که ونه ژئر ئوتومبیل یان دیوار یان به سه ردا ده که وئ یان هه ر شتیکی قورس که ده که ویتته سه ر سینگیان و نایه ئی هه ناسه بدهن...

كرده سېكسيه كان

- ئەو حالەتانهى كە پەيوەندىيان بەسېكسەوہ (جنس) ھەيە و دەنپردرئنه بەشەكانى پزىشكىي تاوانناسى، لەبەر يەكئىك لەو ھۆكارانەى خوارەوہيە:
- ۱- بەركەوتنى لەناكاو و كتوپرى ناوگەلان و ئەندامەكانى زاووزتى مندالانى مېيىنە بەھەر شتىكى رەق لەمالەوہ و لەكاتى يارىكردندا يان لەشوئنىك بەربوويئتەوہ و بە رووداوتك ئەو ناوچەيەى لەشى زيانى پئىكەوتبئ. ئەوانە بۆ پشكئىن دەنپردرئن و بەزورى كەسوكارىان دەيان ھئىن بۆ دئنيابوون و زانىنى سەلامەتى پەردەى كچئىيان بۆ دوارپۆژ.
  - ۲- كاتىك كە گومان لەكچئىتى كچئىك دەكرئ، چ لەكاتى بەمئرددان بئ و زاوا گومانى لئبكا يان ماوہيەك لەمال دەرچووئ و بزربووئ يان رفاندرابئ...تد.
  - ۳- لە بارەكانى پردان و ئابرووبردندا و ئەو دوژمنكارىانەى كە لئيان دەكەوتتەوہ.
  - ۴- لەو كاتەى كە ژن شكايەت لەمئردەكەى دەكا و بەوہ تۆمەتبارى دەكا كە پياوہتئى نىە و ھئزى سېكسىي تەواو نىە و داواى تەلاقى لئدەكا.
  - ۵- لە حالەتى سكرپرى كە گومانى لئبكرئ، يان لەبارچوونى زگ كە ئەويش گومانى لئبكرئ يان رئك نەكەوتن لەسەر باوكايەتى و دايكايەتى مندالئىك...تد.
  - ۶- بۆ دەست نيشانكردنى كارى سؤدؤمى (لواطە) كە ئەويش لەبەشى داھاتوودا باس دەكرئ.

چۆنیه تی پشکین و رهفتارکردنی پزشکی تاواناس له کاتی دهست نیشانکردنی کاره سیکسیه کاند:

بیش هه موو شتیپک پیوسته پزشکی له وه دُنیا بِن که نه و که سه ی دهپشکئ له پنگه ی دادگا و لیکۆله ری دادی یان پۆلیسه وه به شیوه یه کی رنکوپیپک و به نووسراویکی فه رمی رهوانه کرابن و ناوی ته واو و وینه و مۆری له سه ردهستی هه بِن و بزانی له بهرچی بۆ نه و پشکینه ناردراره و جۆری پشکینه کانیش دیاری کرابن. پاشان ژووړیکی تایبه تی بۆ پشکینی نه و که سانه ناماده کرابن که رووناکیه کی باش و میزی پشکین و هه موو نه و که رهستانه ی تیدابن که له کاتی پشکیندا رهنگه پیوست بن، وهک: هاوینه ی گه وره کردن و تیلک (Swab مسحة) و په نجه وانه و ... تد. نه و جا پزشکی بۆ نه و که سه روون بکاته وه که چی بۆ دهکا و ده بِن چۆن پشکینئ. نه گه ر پشکینراو گه وره بِن، نابن به زۆری پشکینئ و نه گه ر خۆی قایل (رازی) نه بوو، نه وا به نووسراو ده گه ر تیرتته وه نه و شوته ی لئیه وه هاتوو و بۆ نه و لایه نه روون ده کرتته وه که قایل نیه پشکینئ. له کاتی پشکینی هه ر که سیکدا پیوسته یاریده ده رتک له گه ل پزشکی هه بِن، به تایبه تی بۆ میینه بوونی په رستارتک زۆر پیوسته. بۆ مندالانیش که سیک نزیکی خۆی له گه ل دابن بۆ دلنه واییکردنی باشته.

پیوسته پزشکی پشکینه بزانی که نه ندامه کانی سیکس هه ستیارو ناسکن، بۆیه ده بِن به نه رمی و ده ستوبرد پشکینه که نه نجام بدا و هه موو نه وانه ی که ده یان بیئ به وردی تۆماریان بکا و به زاراوه ی روون و ناشکرا ناویان بیئ به شیوه یه ک که دادگا تییان بگا. رهنگه هه ندیک جارن و ده رگرتنی تیلک (مسحه) یان گلدانه وه ی جلکوبه رگی پشکینراو پیوست بِن بۆ نه وه ی له تا قیگه دا پشکینئ، له و بارانه دا ده بِن پزشکی نه وانه به دهستی خۆی

وهرېگرې بۆ دلتيا بوون له وهی که دهسکاری نه کراون و نه گوردراون. پاش ته و او بوونی پشکینه که نه و که سه دهرېته وه دهست نه وهی که هینا بووی و نه جامی پشکینه که شی دهرېته دهستی، دواي نه وهی ده کرتته ناو زهرېکه وه و موری لیده درې یان به پوسته رهوانه ده کری.

تونکاری په ردهی کچان:

له ولاتانی روزه لات و ئیسلامیه کاندایا تا نه مرقوش رهنکه تاکه نیشانه و به لگه کی کچینی و به نابرووی کچان، سه لامه تی په ردهی کچینیان بی، بویه زورگرنگه پزیشکی تاوانناس به تایبه تی شاره زاییه کی ته و اوی هه بی له سه ر جوره کانی نه و په ردهیه و شیوه کانی.

په ردهی کچینی بریتیه له و په ردهیه کی که دهر و ازی دهر وهی رنبازی زاووزی میینه داده پوئی، چ به ته و اوی بی، وهک له وانه کی په رده که یان کونبره یان به نیوه چلی که له باری ئاساییدا کونیکي تیدایه بۆ هاتنه دهر وهی نه و خوینه کی له کاتی بالقبوون و خولی مانگانه په یدا ده بی. نه م په ردهیه، وهکو پیست، له دوو چین پیکه اتوو: چینی دهر وهی رووکه ش و چینی بنه وه (ژووره وه)، له شانیه ک دروست بوونه که خانه کانی له هی پیست ده چن و له نیوان نه م دوو چینه دا شانه و ریشالی (فایبه ری) نهرم و لاستیکی و موولو له کی خوینی ورد و کو تایی ده ماری هه ستردن هه به. نه و پیکه اته یه و له و په ردهیه ده کا که دواي برینداریون و پچران ئیدی یه کدی نه گرتته وه.

په ردهی کچینی بۆ چه ند جوریک دابه ش ده کری، له وانه:

۱- به پی بوونی کون تیدا: وهک نه وهی یه ک کون یان پتر یان هه ر کونی نه بی. نه گه ریه ک کونی تیدای و شیوه کی کونه که رنکو پیک بی و له هه موو

لایه که وه دهوره درابن، نه وه پتی ده گوتری شیوه نه لقه یی یان بازنه یی. نه گهر له به شی سهره وهی په رده که که نزیک کونی میزه، به شیک له په رده که نه بوو، به لام له هه ردوو لای و له خواره وهش هه بوو، نه وه شیوه که ی وه کو پیتی (ن) ی کوردی ده بن یان وه کونائی نه سپ، بویه پتی ده گوتری شیوه نوون یان ناله نه سپی. نه گهر نیوهی سهره وهی هه به ته واوی نه بوو و ته نیا له به شی خواره وه هه بوو، نه وا پتی ده گوتری که وانه یی یان شیوه مانگ. له وانه یه له هه ندیک که سدا کونه که وه کو تلیشیک و ابن، بویه به وه شیوه په رده یه ده گوتری شیوه لیوی یان زاری. نه گهر دوو کونی تیدا بوو و به پارچه یه ک (تیلیمیک) لیک جودا کرابوونه وه، نه وه شیوه که ی وه کو پرد ده بن و هه ر شیوه پردیشی پتی ده گوتری. نه گهر له دوو کون پتری هه بوو نه وه شیوه بیژنگی پتی ده گوتری. نه گهر هه هیچ کونیشی نه بوو نه وه به به ستراو داده نری و نه و بارهش ناوه ناوه ده بینری، به تایبه تی دوا ی نه وهی کچه ده گاته ته مه نی بالقبوون و خویتی بینویتی سهره مانگان نابین، بویه له لایه ن دایک و که سوکاریه وه بو پیشکین ده نیردرین و رهنکه گومانی سکپیشی لیبرکی، بویه پیوسته بو که سوکاری روون بکرته وه، چونکه روویداوه کچ له سهر نه وه کوژراوه که بینویتی نه بووه و ناوه ناوه زگی نه ستور بووه له بهر کو بوونه وهی خویتی سهره مانگان و له لایه ن که سوکاریه وه وازانراوه که زگی پرکراوه!.. نه وانه یی په رده یان کونبره ده بن به نه شته رگه ری کونیان بو دروست بکری و راپورتیان بدرتی که په رده ی کچینیان نه ماوه بو نه وهی که له دواروژدا میرد ده که ن تووشی گرفتی شهوی بوو کیتی نه بن، چونکه نه وانه خوین نابین له شهوی بوو کیتیاندا.

۲- به پتی شیوه یی نه و لیوا ره ی ده وره ی کونه که ی داوه: نه و لیوا ره ی ده وره ی کونه که ی داوه به زوری رنکو پیک و لووسه. له وانه یه شیوه یی دوورگه یی بن

کاتیک که له شوئینیکیدا لاجکینکی دووکه رت ده بن و تلیشیکه ده بن. بۆ جو دا کردنه وهی ئه و شیوه دوورگه یه یه پهرده ی کچینی له هی دراو، ده بن بزانی که له شیوه دوورگه یه که تلیشه که ناگاته بنه وهی پهرده که و لیوا ره که ی لووس و ریکه و شوئنه واری بریندار بوونی به سه ره وه نیه. پهرده ی وا هه یه که لیوا ره که ی گرینج و لۆجی تیدایه و نارنکه و له عاره بیدا به (مشرشر الحواف) ناوده بری.

۳- به پیتی ته نکی و نه ستووری پهرده که: له وانه یه پهرده که ته نک و ناسک بن، وه ک له مندالاندا به زوری ده بینری، یان نه ستوور و به هیز بن. هه ندیک له لیکۆله رانی پزیشکی تاوانناسی باسیان له جو ره پهرده یه ک کردوه که نه وهنده نه ستوور و به هیزه وه ک. ک کراگه وایه، نه وانه گوایه له گه و ره کچاندا هه یه که به ناسانی نادرین ر پئویست به ده ست تیوه ردانی نه شته رگه ری ده که ن. نه و جو ره پهرده یه یه نه زور باوه ناوه نجیه و نه ستووریه که ی له نیوان ۲-۳ مللیمه تر دایه و گوشتنه و به زوری له شه وی بوو کینیدا ده پچری و چه ند دلۆبه خوئینیکیشی لیدی.

۴- به پیتی گه و ره و بچووی کونه که: له وانه یه کونه که ی نه وهنده بچووک بن که به قه د سه ره ده رزیه ک بن یان نه وهنده فراوان بن که دوو په نجیه ی پتوه بچن. به زوری له باری ناساییدا ته نیا سه ری په نجه گچکه ی پتوه ده چن. له وانه ی که کونه که یان فراوانه، به تایبه تی نه گه ره پهرده که یان لاستیک بن له وانه یه له کاتی نه انجامدانی جووتبووندا نه پچری و خویتی لئ نه بن. هی وا بینراوه که له دوای مندالبوونی یه که میشیدا هه ر نه پچراوه. به لām ده بن نه وهش بزانی که نه وانه ی کونی پهرده یان گه و ره یه دوورنیه ده سکاری کرابن چ به په نجه تیوه ردان بن یان شتی دیکه ی له و جو ره...

له نه نجامی جووتبوونی سیکسی ناساییدا به زوری په ردهی کچینی له نیوهی خواره ویدا ددپرئ، نه ودهش له وانه یه له بهر نه وه بی که به شی سهره وهی به ئیسکه وه به ستر او ته وه، به لّام لای خواره وهی هیچ پالېشتیکي نیه، بویه به زوری له ناستی لای کومه وه ده پچرئ، نه و جا له یه ک شوین بی یان پتر. پچرانی نه و په رده یه به وه دهناسرته وه که تا ده گاته بنه وهی (قاعده) لیواره که ی ده پچرئ و سوور ه لده گه پرئ و خوینی لیدئ و تا دوا ی چند کاتزمپرنکیش ناووزلّله ی لئ دیته خواری. نه وانه به پی ته نک و نه ستووری په رده که و زوری و که می موولو له ی خوینی ناوی ده گورین. پچرانی په رده که نازارنکی نه و توئی له گه ل ناین، به لّام باری دهر وونی و هندیک بیرو باوهری نادر وست وا له کچه که ده کا هه ست به ئیش و نازارنکی زور بکا. نه وهی به زوری ده بینرئ نه وه یه که له شوینی کاتزمپر ۵ و ۷ دا زور تر ددپرئ. بو دیاری کردنی شوینی پچرانه که با شتر وایه وینه ی هیلکاری (دایا گرامی) کاتزمپر به کاره پیرئ که کاتزمپر ۱۲ بو به شی سهره وه و کاتزمپر ۶ بو به شی خواره وه داده نرئ، به و پییه ی پشکینه ررووی له و بی و پشکینراویش له سهر پشست راکشابن و لنگی لیک کرایته وه. له وانه یه کاری سیکسی به کاره پینانی توندوتیزیشی له گه لدا بی که نه و کاته برین و خوینتیزان و رووشانیش له ده وروپشتی په رده که و له ناو گه لانی که سه که به ناسانی ده بینرین.

سۆدۆمی

Sodomy

وشەى (لواطە) لەزمانى عارەبىدا بۆ ئەو كارە سىكسىيانە بەكار دەهێنرێ كە لەدواوێ (لەكونى كۆمەوێ) ئەنجام دەدرێن. ئەم وشەى لەناوى (ئووت) پىغەمبەرەوێ وەرگىراوێ كە گوايە ئەو نەتەوێهەى ئووت پىغەمبەر لەناوێاندا پەيدا بووێ ئەو كارەيان كردووێ. بەلام لەزمانە ئوروپايى و لەئىنگلىزىدا بەتايبەتى، وشەى (سۆدۆمى Sodomy) بەكار دەهێنرێ كە ئەو پىش ھەر لەناوى ئەو شارە (دییە) وێ (سەدووم) ھاتووێ كە ئەو نەتەوێهەى ئووت پىغەمبەرى تىدا ژياوێ. لەزمانى كوردىدا پىم باشە ھەر بەو ناوێ ناوى پىن. لەلایە كى دىكەوێ پىوێستە ئەو وشەى لەوشەى (ھۆمۆسىكسوالىتى Homosexuality) ى پىزىشكى جودا بکەینەوێ چونكە زاراوێ (ھۆمۆسىكس) كە پىسەر بەپىزىشكى دەروونى و بۆ ئەو بارە سىكسىە بەكار دەهێنرێ كە كەسەكە تووشى لادانىكى سىكسى بووێ و بەخواھىشتى خۆى و بەرەزامەندى خۆى ئەم كارە دەكا. ئىستا لەھەندىك وڵادا بە سەرپىچى ياسايى دانانى و سزادانى ياسايى لەسەرنى. ئەوانەى (ھۆمۆسىكسوال) ن پىسەر بەھەردوو سەران ئەو كردارە ئەنجام دەدەن، بەلام لەپىزىشكى تاوانناسىدا ئەو كارەى (سۆدۆمى) وەكو تاوانىك سەردەكرى و بەزۆرى ئەوانەى رەوانەى بەشى پىزىشكى تاوانناسى دەكرى منداڵ و مېرمندان كە لەلایەن كەسانى لەخۆيان گەورەتر زۆرىيان لىكراوێ يان ھەنخەلە تىنراون و دواى ئەو كەسە تاوانلىكراوێ يان كە سوكارەكەى داواى ياسايى لەسەر تۆمەتبار تۆمار دەكەن. ئەو كاتە دادوەر يان پۆلىس ئەو كەسەى دەستدرىژى

كراوتە سەر ۋە ھەندىك چار دەستىزىكە رىش دەنپىرن بۇ دۇنيا بون
لەرودانى ئەو كارە ۋە چۈنپە تى ئەنجامدان ۋە كاتى روودانە كەى.

بۇ پىشكىنى ئەوانەى كارى سۇدۇمىان لەگە ئدا دەكرى، پىشت
بەھەندىك راستى توپكارى ئەو شوپنە دەبەستىرئ كە لەلای پىشك
ئاشكرايە. كونى كۆم لە شوپنكى پارىزراو ۋە قايمة ۋە ئەگەر ئەو كەسە خۇى
نەخوازى ئەو كارەى لەگە ئدا بكرى، ئەوا بەئاسانى ناكىرتتەو ۋە ھەرشىكى
بەزۇرى تى بكوترى، ئەوا دەپتە ھۇى برىندارىبون ۋە پىچرانى ئەو گوشەرى
(معصرة) كە لەكونى كۆمدا ھەيە. بۇيە ئەوانەى كە بەزۇرى زۇردارى كارى
سۇدۇمىان لەگە ئدا دەكرى يان ھەرشىكى رەق ۋە ئەستورىيان تىدەكوترى،
دەپتە ھۇى رووشانى پىستى دەوروبەرى ئەو كونە ۋە پەلەى خوتىنتىزان ۋە
تەنانەت برىنىشى ئى دروست دەپن.

بەئاسىنەو ۋە بىنىنى ئەو بەركەوتنانه، دەكرى روودانى سۇدۇمى ۋە كاتى
روودانەكەى بۇ ماو ۋە چەند رۇژىكى نىك دەستىشان بكرىن. لەو
كەسانەش كە خۇيان فىرى ئەو كارەن ۋە بەرەزامەندى خۇيان لەگە ئياندا
دەكرى ۋە مەرھەم ۋە مادەى چەور ۋە لىنج بەكاردىنن، ئەوا رەنگە ھىچ
شوپنەوارىك بەجى نەمىنى، بەلام ئەوئەندە ھەيە لەو كەسانەدا، دواى ئەو ۋەى
كردارەكە زۇرجاران دووبارە دەپتەو ۋە، پىستى دەوروپىشتى كۆمىان لووس
دەپن ۋە لۇچە ئاسايەكانى نامىنى ۋە كونەكەى ۋە كو دەمە پەحەتى فراوان
دەپن ۋە گوشەرەكەشيان خاودەپن، بۇيە لەكاتى پىشكىنى ئەوانە ۋە لەگە ئ
پەنجە پىاكردىندا، لەخۇيەو ۋە دەكرىتەو ۋە ئەگەر شىكىشى تىبكوترى بەپن
بەرگرى ۋە بەئاسانى دەچىتە ژوروى.

بەم نیشانانە دەتوانرئ ئەگەری روودانی سۆدۆمی بخوێنرئتەو، بەلام دەبئ لەووش ئاگاداربین کە ھەندیک جار لەوانە ی لەسەری راھاتوون ناکرئ بەئاسانی روودان و روونەدانی یەکلای بکرتەو.

زۆر جار وادەبئ ژنی بەمێرد دەنێردرئتە بەشی پزیشکی تاوانناسی بۆ پشکنینی کۆم لەبەر ئەوێ نافرەتە کە مێردە کە ی تۆمەتبار دەکا بەوێ ئەو کارە ی لەدواوە لەگەل ئەنجام داو و بۆ ئەو داوای تەلاق دەکا، یان ھەر کە سیکێ دیکە و لەبەر ھەر ھۆیک ئەو جۆرە دەستدرئزێی کردی تە سەری. ئەگەر ماوێ بەسەر چوونی کاری سیکسی زۆر نەبوو ئەو باشترایە تیلکیک (مسحة) لەشوێنە کە وەرگیرئ بۆ گەران لەتاقیگە دا بەدوای پاشماوێ تۆوی پیاو یان دەربئ ژێرەوێ بنێردرئتە تاقیگە بۆ ھەمان مەبەست.

لەو کەسە ی دەستدرئزێ کە ی کردووە ھیچ نیشانە یە ک لەسەر ئەندامی نێریە ی بەجئ نامئئ، تەنیا ئەو نەندە نەبئ کە لەویش تیلکیک وەرگیرئ، ھەرچەندە بوونی تۆو خانە ی پیاو لە تیلکە کە ی ئەو کەسە دا مانای ئەو نە کە کارە کە ی ئەنجام داو. لەبەر ئەوێ پاشماوێ تۆوی نێرینە بەشوشتن و چوونە سەر دەستاو لادەجئ، بۆیە یە کسەر دوای دەست بەسەر کردنی ئەو کەسانە پئویستە زوو تیلکیان لئ وەرگیرئ چونکە ئەگەر ماوێ یە ک بەسەر چوو ئەو بەشوشتن و جلک گۆرین و وشکبوونەو نامئئ.

دەبئ پزیشکی پشکنینەری تاوانە سیکسیە کان لەو ئاگادار بئ کە ئەنجامی پشکنینە کە ی نەگاتە دەست کەسانی ناپەبوەنددار چونکە، بۆ نموونە، بپاردان لەسەر نەمانی پەردە ی کچئ کچئک لەوانە یە بیئتە ھۆی کوشتنی لەلایەن کە سوکار یەو، بۆیە دەبئ ئەنجامە کە بەنێمی و بەنووسراوئکی داخراو بئ و بئرتەو دەست ئەو پۆلیسە ی کە ھئناوێ تئ.

و خۆى شار دېۋو. بە جېمىنى پەلەى خوتىن يان بە شىك لە جلكوبە رگ و جەستەى بە رگە وتوو بە لاشەى ھۆبە كەى ھاتوچۆۋە، ئەوانىش بۇ لىكۆلېنە ۋە بە كەلك دېن.

پېۋىستە ئەۋەش بزائى كە رووداۋە كانى ھاتوچۆ ھەربە ئوتومبېل نابن بە لكو پايىسكل و مۆتۆر سىكل و تەنانەت عەرەبانە و تراكتور و... ھىدىكەش، ئەۋ رووداۋانە يان لى دەكە ۋىتەۋە.

لە رووداۋە كانى پىكدادانى ئوتومبېل دا جۆرە بە رگە ۋىتەنىك دەبىنرئ ئەۋىش شكانى بېرپە كانى ملە، كە رەنگە لە گەل ئەۋ شكانانە مووخە پەتېش (الحبل الشوكي) بىرېندار بىن يان بە تەۋاۋى بېچرئ. ئەمە ئەۋ كانە روو دەدا كە ئوتومبېلە كە بە خىرايىبە كى زۆر دەروا و لە پىرئكە ۋە بە ھۆى پىكدادان دەۋەستئ، ئەمە دەبىتە ھۆى ئەۋەى كە سەرى ئەۋ كە سەى لە ناۋ ئوتومبېلە كە داىە، بە تايبەتى شوپىرە كە، بە خىرايىبە كى زۆر ۋە توندى بۇ دواۋە بگەرتتەۋە، ئەگەر بالىفى پىشتە سەرى نەبى، لىرەدا بېرپە كانى مى لە سەرى بە ك دەخزن و لەۋانە يە بشكېن يان لە بارى بە ك بچن و ئەۋ مووخە پەتەى بە ناۋىان دا تىدە پەپرئ بېچرئ. ئەگەر بچرپانە كەش لە سەرى ۋە بېرپەى ژمارە چوارى ملە ۋە بى، ئەۋ ئەۋ كە سە دەمۇدەست ھەناسەى دەۋەستئ و دەمرئ، ئەگەر لە خوارترىش بى، ئەۋا ھەر چواربەلى تووشى ئىفلىجى دەبن. رەنگە بە چاۋ ھىچ نىشانە يە ك نەبىنرئ بە لام كە بە تىشك دەپشكزئ ئەۋە ئاشكرا دەبى. لە پىزىشكىدا بەۋ بە رگە ۋىتە دەگوترئ Whiplash Injury چۈنكە سەرومل ۋە كو قامچىبە كى لىدئ كە رايۋە شىتئ. دەستنىشان كىردنى ھۆكارى مردن لە رووداۋە كانى ھاتوچۆدا و نامارى مانگانە يان سالانە بەۋ جۆرە رووداۋانە لەۋانە يە بۇ دانانى سىياسەتتىكى باشى ھاتوچۆ ۋە ھەلپۇزاردنى جۆرى باشتى ھۆبە كانى ھاتوچۆ لەۋلاتدا سوودىان ھەبى.

پشكىنەكانى تاقىگە

Laboratory Investigations

ئەمىرۇ لەسەردەمى تەكنۇلۇجىيە پېشكەوتوودا پشكىنەكانى تاقىگە رۇلىكى گىرنگ دەبىنن لە زانستى تاواناسىدا. بۇ نموونە: پىوانى ناستى ئەلكەوول لەخوتى ئەوانەى تاوانىكىيان كىردووه يان تووشى رووداوى ھاتوچۇ بوون، دەستىشانكىردى پەلە سوورەكانى سەر ئامرازەكانى كە لەتاوانىكىدا بەكار ھاتوون و لەخوتىن دەچن، يان دىيارى كىردى گروپى ئەو پەلە خوتىنانەى كە لەشوتى رووداوى لەسەر كەلپەلاندا ھەلەدەگىرئەو و بەراوردكىردىيان لەگەل ھى تاوانباريان تاوانلىكراو، ھەرگىرنى تىلىك لەئەندامەكانى زاووزى و لەكونى كۆم بۇ دۆزىنەوھى تۆووخانە بۆزانىنى روودانى كارى سىكىسى، لەگەل پشكىنى مىزو ئاوى ناوگەدە و رىخۇلەكان بۇ دۆزىنەوھى دەرمان و مادەى ھۆشبەر و زەھرى بەكارھاتوو بۇ كوشتى يەككىك يان خۇكوشتى كەسىك...تە، ئەوانە و زورپشكىنى دىكەى ھەك: (دى ئىن ئەى DNA) ئەگەر ھەبن، بۆروونكىردنەوھى رووداوى دىيارىكىردى ناسنامەى لاشەى نادىيار و ئاشكرىكىردى باوكايەتى و گەلىك لايەنى دىكەى لەم جورانە... زۆرىارمەتى پىشخستى رىبازى لىكۆلىنەوھەكان دەدەن و گەپشتنە ئەنجامى راست و دروست ئاسانتر دەكەن. نموونەكانى كە بۇ پشكىن رەوانەى پىشكى تاوانناسى دەكىرن دەبى زور بەوردى و لىزانىوھە ھەرگىراپن و كات و شوتىيان دىيارى كرابى و لەناو ھەلگىرى تايبەتدا پىچرابنەوھە بۇ ئەوھى دەسكارى نەكىرن و تا دەگەنە تاقىگە گۆرانيان بەسەردا نەين. پىوستە ھەر نموونەيەكى كە دەنپىردى بەمۆم مۆركرابى و نووسراوى قەرمى

له گه ئدابى و جوړى پشکینه که ی دیارکراڼ و میژووی و هرگرتنه که شی
ناشکراڼ.

له کاتی پشکینیشدا ده بى کات و شوین و میژووی پشکینه که روون
بکرتته وه و به زووترین کات نه انجام بدرئ و به نووسراوی فه رمی وه لام
بدرتته وه و ناو و نیمزای پشکینه ری له سه ربى و به زمانیکى روون و پاراو
نه انجامه که دیارکراڼ. نه انجامه که پیوسته به هه مان شیوه ی هاتنى به نه پئى
به پلرتته وه و ته نیا نه و لایه نه پئى بزانی که ناردوویه تی.

چۆنيەتى نووسىنى راپۇرتى پزىشكى دادوهرى

راپۇرتى سەرەتايى پزىشكى دادوهرى (يان "يەكەم راپۇرتى پزىشكى دادى" وەكولە فۆرمەكەدا ھاتووه) بۆنەو بارانەي (كەيسانەي-Case) كە بەھۆي رووداوه جۇراوجۆرەكانەو دەنپىردىنە نەخۇشخانەكانى فراكەوتن و ھىشتا لەژياندا ماون، بايەخىكى زۆرى ھەيە بۆ برىندارەكە و بۆ دوارپۇزى و بۆنەو پزىشكەش كە دەينووسى و بۆ پزىشكى پسپۇرى تاوانناسىش، كە لەكۆتايىدا رەنگە پىويست بكا، بەتاييەتى لەو كاتانەي كە برىندارەكە گيان لەدەست دەداو دەنپىردىنە بەشى پزىشكى دادوهرى، بۆ نووسىنەوھى راپۇرتى كۆتايى و دەست نىشانكردنى ھۆكارو چۆنيەتى مردنەكەي.

پزىشكى تازە دەرچوو (خولاو - Rotator, Internship) كە لە بەشەكانى فراكەوتندا كار دەكا، رۆژانە تووشى نەو بارانە دى و ھەر ئەويشە بەزۆرى كە راپۇرتى پزىشكى دادوهرى سەرەتايى بۆنەو كەسانە دەنووسى كە پۆليس رەوانەيان دەكا يان گومانى كارى تاونكارىان لىدەكرى. لە ھەموو نەخۇشخانە و بەشەكانى فراكەوتندا فۆرمى (استمارە) نامادەكراوى تاييەت بە نووسىنى راپۇرتى سەرەتايى ھەيە كە بە عارەبى يان كوردى نامادە كراوھ و پزىشك سەرەتا دەبى لەناو شوپتى دياركراوى فۆرمەكەدا ناوى تەواوى خۆي بنووسى و ناوى نەو شوپنە بنووسى كە برىندارەكەي لى چارەسەر دەكرى و كات و مېژووھەكەشى بە وردى تۆمار بكا. نەوجا ناوى تەواوى برىندارەكە و ھەر بىگرى، چ لەخۆي، نەگەر ھۆشى ھەبوو، يان لەكە سوكارو نەوانەي لەگەلىدان. كات و مېژوو پشكىنەكەش تۆمار بكا و ناوى نەو سەرچاويەش بنووسى كە داواي پشكىن يان راپۇرتەكەي كردووھ، وەك: بىكەي پۆليس يان ھەرلايەنكى ديكە. بۆنەوھى پزىشك سەرقال نەبى و خەرىكى چارەكردنى برىندارەكە بى، دەكرى نەوانە

له لايه ن ياريدده ده رنكه وه بنووسرتن. نه و جا پزىشك تېبينه كاني خوځى له سه ر برينداره كه له ناو نه و بو شاييه دا تو مار ده كا كه له ناو ه پراستى فورمه كه به جى هئيش تراوه به م شيوه يه ي خواره وه:

تېبينى: پزىشك نابن چاره سه رى فرياگوزارى بو برينداره كه پشتگوځ بخا، به تاييه تى نه گه ر برينداره كه له بارى كى شردابوو، له به ر نوومى نى راپورت. ده توانن له كاتى نه نجامدانى چاره سه ريه كه ناوه ناوه چند تېبينه ك له ناو كاغه زىك يان دهفته رنكى بچووكى گيرفانى تو مار بكا و دواتر به وردى بيانخانه سه ر راپورته كه:

۱- يه كه م تېبينه ك كه پزىشك له سه ر برينداره كه ده بنووسئ ده بئ بارى هو شدارى بن. بو نه م مه به سته ده توانن بارى هو شدارى ته نيا بو سئ جو ر دابه ش بكا، وه ك: (۱) به ته واوى هو شى له خو به يان بارى هو شدارى ته واوه. (۲) هو شى ته واو نيه. (۳) هيچ هو شى له خوځى نيه. نه مانه له كاتى قسه كردن و پرسى نى ناوى بريندار و هو كارى بريندار بوونه كه ي دا ده رده كه ون كه نايا برينداره كه واگايه و ده زانن به چى واى به سه ر هاتووه يان نا. ده شكړئ پزىشك بو نه م مه به سته خسته ي گلاسگو (Glasgow Coma Scale) به كار بئئ.

۲- پاش ديار بگردنى بارى هو شدارى، پزىشك به وردى جه سته ي برينداره كه ده بشكئ و هه رچيه كى هه بئ له برين و رووشان و خوځنتيزان و شكان... تد، ده بئ به وردى دياريان بكا و وه سفيا ن بكا كه شيوه يان چونه و ژماره يان چهنده و شوځنه كانيان له كوځيه. بو نموونه: نه گه ر برينكى هه بوو پيوسته به وردى جو رى برينه كه ديارى بكا كه نايا برينه كه كو ره يان تيزه... درنځيه كه ي چهنده، ليواره كاني رنكه يان پچرپچره، خوځنى له به ر ده روا يان نا، هيچ پيسيه كى له ناودا هه يه، وه ك: وردكه به رد و شووشه و پاشماوه ي جلك و... تد. رووشان و گووانه كان يه كه يه كه شيوه و شوځن و قه باره يان ديارى بكا. له كاتى هه بوونى سووتان پيوسته رووبه رى سووتانه كه (به به كار هئنانى رنساى نوبه كان (Rule of Nines) و پله كه ي (واته قوونيه كه ي) ديارى بكرئ و بزائري به ناو و شله سووتاو ه يان به گرو بئيسه...

۳- له ههندیک رووداوی تایبه تدا، وهک: رووداوی هاتوچۆ و کوشتی به گولله و دهمه قالی، به تایبه تی له شهوان که شه په چه قۆ رووده دهن، نه گهر پزیشک ههستی کرد بریندار بۆنی عارهق (مه ی) له ده می دئ، باشتروایه خویتی به بری (۵) سی سی لئوه گرئ و بۆ تاقیگه ی بنیئ، بۆ زانیی رتزه ی نه لکه پوول له ناو خویتی. نه گهر رشانه وه ی هه بوو باشته ههندیک له رشانه وه که ی کۆبکرتته وه و بۆ تاقیگه بنیئردرئ بۆ پشکنین. له وانه به میز و پیسای برینداره که پیویست به پشکنین بکا. له وانه ی که هه وئی خۆکوشتن ددهن به درمان و ماده ی ژهراوی، نه گهر درمان و ماده که ی هینابوو، پیویسته هه لگیئ بۆ ناسینه وه و پشکنینی.

۴- له وانه ی به گولله بریندار ده کرئین زۆر گرنگه برینی گولله کان به وردی وه سف بکرئین و ده روازه (مدخل) و ده رچه کانیا (مخرج) دیاری بکرئین و تیره و شیوه ی برینه کانی گولله (بۆ نموونه: خره یان پچراو و شیوه نه ستیره ییه...) ده ست نیشان بکرئین و هه رچه کی که به سه ر برینه کانه وه هه یه، وهک: سووتان و ره شدا گه ران و ده نکۆله ی باروود و چه وری و.. تد، هه موویان دیاری بکرئین. نه گهر بکرئ دووری و ئاراسته ی گولله کانیش دیاری بکرئین، چونکه نه گهر نه و که سه نه مرد و چاره سه ر کرا، نه ووا پاش ده ستکار بکردنی نه شته رگه ری و تیمار کردنی و چاکبوونه وه ی برینه کان، نه و نیشانانه ی سه ر برینه کانی بزر ده بن و له دوا رۆژدا پزیشکی دادوه ری ناتوانن به ته وای وه لآمی نه و پرسیارانه بداته وه که دادوه ر لئی ده کا له کاتی لیکۆئینه وه له کوشتی یان بریندر کردنی نه و که سه.

۵- له و بارانه ی که گومانی کاری سیکسیان لیده کرئ پیویسته تیلک (مسحة- Swab) له و شوئنه وه ره بگیئ، وهک: نه ندای میینه و نیئرینه له دواوه و پیشه وه و بنیئردرئته تاقیگه بۆ دۆزینه وه ی تۆوی پیاو، چونکه دوا ی تیپه ریوونی ۲۴ کاتر میئر، نه و پاشماوانه به سه ر نه و شوئنه وه نامیینه وه و

رهنگه شوپنه واری تاوانه که ش بزر بن. بیجگه لهوانه هه ربرین و رووشان و گۆوانیکیش که له ده و روبه ری نه ندامه کانی سیکسیه وه هه بن، ده بن تۆمار بکرین. نه گهر تاوانلیکراو کچ بوو پنیویسته پشکنینی په رده ی کچینی زوو بو نه نجام بدری له لایه ن پزشکی پسیپوره وه. باشتر وایه جله کانی بنه وه ی لئ وه ربگری و بو تاقیگه بنیپردرین بو پشکنین، نه گهر پۆلیس وه ری نه گرتیوون و ده بن به بن ده ستکاری له ناو تووره گه ی نایلۆن هه لیبگریئن و ناوی له سه ر بنووسری له گه ل کات و میژوو هه که شی.

6- دوا ی دیاری کردنی هه موو به رکه و تنه کان، پیویسته پزشکی نه وه تۆمار بکا که نایا نه خو شه که ی ناردوو ه بو تاقیگه یان بو پشکنینی تیشک بو زانیی هه بوون یان نه بوونی شکان و هه ر پشکنین و تیشکیکی که بۆی کراوه ده بن تۆمار بکری.

7- دوا ی ته و او بوونی نه و کارانه، ده بن پزشکی بریاری خو ی به نووسین دیاری بکا که نایا نه خو شه که ی خه واندوو ه و چاره سه ری وه رده گری، یان بو نه شته رگه ربی ناردوو ه یان باری ته ندروستی باش بووه و ره وانه ی ماله وه کراوه یان مۆله تی نه خو شی پنداوه.

8- له کو تایی فۆرمه که دا خانه یه ک هه یه بو دیاری کردنی هۆکاری روودانی نه وانه ی که له سه ره وه ناویان هاتوو ه. نه گهر پزشکی دنیا بوو له هۆکاره که نه و ده نووسی: وای ده بینم هۆکاره که نه مه یه (یان وه کو له فۆرمه که دا هه یه: رامان وایه هۆی نه و زیانانه... بو نمونه گولله یه یان به ربوو نه وه یه، داره به رده... تد. به لām نه گهر دنیا نه بوو، نه و نووسی (زه بری دهره کی) هه موو کارنک ده گرتنه وه.

تیپینی: نه گهر پزشکی هه ستی کرد شاره زایی ته وای نیه یان گومانی له زانیاریه کانی خو ی هه یه، وا به باش ده زانیی که راوژی به پزشکیکی دیکه بکا که شاره زایی پتری هه یه. بو پتر روونکردنه وه ده کری به وینه ش (Diagrams) زیانه کان دیاری بکرین.

۹- لەكۆتايى راپۆرتەكەدا پېۋىستە ئەو پزىشكەى كە راپۆرتەكەى نامادە كىردووە ناوى خۆى بنووسى و ئىمزا و مۆرى خۆى لىيدا و وئىنەپەك لە راپۆرتەكە بە دۆسى (تەبەلە) بىرىندارەكەوە بلكىنن و ئەوى دىكە بداتە ئەو لايەنەى كە داواى كىردىو. كۆپەكىش بە دەفتەرەكەوە دەمىنئىتەوە بۆ دوارۆز بۆ گەرەنەوە سەرى لەكاتى پېۋىست.

پېۋىستە پزىشك ئەو بەزىنن كە دروست نەكردنى راپۆرتى سەرەتايى بۆ ئەو رووداوانەى كە بە (رووداوى پۆلىس - Police Cases) ناودەبىرن، رووبەرووى بەرپرسىيارىتتى دەبىتەوە لەدوا رۆژدا، چونكە ئەگەر ئەو كەسە شكايەتى كىردى يان داواى مافىكى خۆى كىرد ئەو دادگا دەگەرنتەوە بۆ ئەو راپۆرتە و ئەو پزىشكەى كە بۆ يەكەمجار بىرىندارەكەى بىنىوە و تىمارى كىردووە لەوانەپە بانگ بىكرى وەكو شاھىد لە دادگاپى كىردنەكەدا.

ناپن پزىشك لە نۆرىنگەى تايبەتى خۆى ھىچ بىرىندارتكى لەو جورانە تىمار بكا بەلكو پېۋىستە پەوانەى نەخۆشخانەيان بكا بۆ ئەو ھى لەوئى وەكو كەيسى پۆلىس تىكەو لىكەيان لەگەندا بىكرى. بەپىي ياسا ھەر پزىشكىك لە نۆرىنگەكەى خۆى يان لە مائەوەو بەبىن ناگدارى پۆلىس كەسىك تىمار بكا بەرپرسىيار دەبى بەرامبەر دادگا كە ئاشكراش دەبى لىپىچىنەوەى لەگەندا دەكرىت.

تویکاریکردنی لاشه‌ی مردوو

Post-Mortem Autopsy

به کیک له رنگا هره گرنه‌کانی لیکۆئینه‌وه له نه‌خۆشییان، نه‌نجامدانی تویکاربه بۆ لاشه‌ی مردوو. لیکۆئینککردنه‌وه‌ی Dissection لاشه‌ی مردوو Morbid Anatomy و پشکنینی شاننه‌خۆشکه‌وتوووه‌کانی لاشه‌که Morbid Histology له‌وانه‌یه‌پیکه‌وه (به‌هردوو کردار) وینه‌یه‌کی ته‌واوی نه‌خۆشیه‌که‌مان نیشان بدن که به‌هۆبه‌وه‌ نه‌وه که‌سه‌گیانی له‌ده‌ست داوه.

به‌نه‌نجامدانی تویکاری دوا‌ی مردن، هه‌ول ده‌ده‌ین وه‌لامی زۆر‌پرسیاران بده‌ینه‌وه‌ که گرنه‌تیرینان نه‌وه‌په‌وه‌ندی‌یه‌ که له‌نیوان نیشانه‌هه‌ستینکراو Symptom و بینراوه‌کانی Sign نه‌خۆشه‌که‌هه‌بوونه‌له‌کاتی ژانیدا له‌گه‌ل نه‌وه‌ساعیه‌راسته‌قینه‌یه‌ی که له‌ناو‌شانه‌کانی دا ده‌دۆزرتته‌وه. سه‌رباری نه‌وه‌ی له‌وانه‌یه‌بتوانین ده‌ست نیشانکردنی نه‌خۆشیه‌که‌ی و چاره‌سه‌رکردنه‌کله‌شی، پیش مردنی، هه‌لبه‌سه‌نگینین و بزاینن نایا راست و دروست بووه یان نا...

هیچ پیشکه‌وتنیک‌ی زانستی گه‌وره‌له‌مه‌یدانی پزشکیدا به‌ده‌ست نایه‌ به‌بێ پۆلینکردنی نه‌وه‌نه‌ژماره (داتا) زانستیانه‌ی Scientific Data که له‌دوا‌ی تویکاریکردنه‌وه ده‌ستمان ده‌که‌ون، بۆ نمونه: نه‌خۆشیه‌که‌ی چ بووه و له‌به‌رچ هۆیه‌ک مردوو و چۆن مردوو و گۆرانه‌کانی ناوه‌وه‌چ بوونه و...تد. نه‌مانه‌بریتین له‌هه‌ندیک‌پرسیاری راسته‌وخۆ که پزشکی (ده‌ردناس) نه‌ساعیناس Pathologist و تویکار Autopsy Pathologist ده‌بێ به‌کسه‌روه‌لامیان بده‌نه‌وه.

نه‌وه‌هه‌نگاوانه‌ی ده‌هاو‌یشت‌ترین له‌کاتی نه‌نجامدانی تویکاری و نه‌وراستیانه‌ی که دوا‌ی تویکاریکردنه‌که‌تۆمار ده‌کرتن له‌ راپۆرتیکدا، ده‌بێ به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه بێ:

۱- پشکینینی لاشه که Inspection: که به پشکینینی دهره کی External Examination

ناو دهری، که نه ویش به م شیوهیه دهری:

أ- ته مانی مردوو (به نزیککراوه بی نه گهر دیار نه بوو)، کیش و درژی لاشه که.

ب- رهنگی پیستی، جور و شیوازی دابه شبوونی مووی جه سته ی به تایبه تی له سهرو دهموچاوی و په له کانی...تد.

ت- گوپانه کانی دوا ی مردن: وهک ره قبوونی لاشه (Rigor Mortis هه یه یان

نیه و نه گهر هه یه تا چه ند...)، رهنگرتنی لاشه Livor Mortis . Post -Mortem

(Hypostasis) دیار بکردنی شوین و قه باره و توندیه که ی).

پ- دهموچاو: ههردوو لا دهموچاوی وهکویه که Symmetry یان نا، هیچ

رووشان و شینومؤربونی هه یه، هیچ دهر دراویک له کونه کانی گوئی و لووت

و دهمی دهره اتوو ه یان دپته دهری...تد.

ج- چاوه کانی: زق و دهر په ریوون یان به قوولدا چوون، بیلبله کانی وهکویه کن

یان جیاواز له قه باره و کرانه وه یان، ناوچاوه کانی به و په رده به ی سه ری و

ره شینه و سپینه که ی هیچ ناته واویه کیان هه یه (وهک: خوئنتیزان و

زهر دیوون یان هه رهنگیکی دیکه).

ح- گوئی و لووت: شیوه یان له دهر وه، برین و شکان و...تد. دهر دراویان

لیدی، کونه کانیان چونه و هیچیان تیدایه...

خ- دهم: ددانه کان (سرووشتی، شکاوه، دروستکراون، کلوربوون هه یه،

تاخمه...) ناوه وهی دهمی (هیچ برین یان شتیکی تیدایه) زمانی هیچی

لینه هاتوو ه...؟

د- مل: هیچ گرتیه کی لیبه (له ته نیش و پشت و پیشه وهی...)، خوئنتینه ره کانی

ملی (ده بیترین، ناوساون...)، هه ره ستووربوونیک که هه بن (وهک: گلاندی

تایرؤید و گرتیه لیمفاویه کان).

ژ- په يکځه مړدوو: لاوازه، قه له وه، کورته، درنزه، سه رسينگي هه لده فاوه، هيچ نارنکيه کي هه يه....

ر- پيست: زهرتکي هه يه يان هه رره ننگيکي دیکه، خوړن يان پنتکه خوړنې له سه ره، ناوسان و ناودزبووني هه يه، هيچ نيشانه و کوتراني له سه ر کراوه، کوڼه برين و قه تماغه ي هه يه، شوړني نه شته رگه رې و بريني چاکبووه...تد.

ز- گري ليمفاويه کاني دهره وه ي له ش: له بته نگل، له به رزه هار، له پشت چوکه کاني، له ملي. نه گه ر هه يه ناي ا به ده ست ده گيرين و قه باره يان چند و ژماره يان و تونديان له کاتي ده ست ليدان (رهق، نهرم، ده جوولين يان به بنه وه نووساون...).

س- گلاندي قورته مل (تايرويد Thyroid) نه گه ر ده بينري ناي ا گه وره و بچووي و شيوه ي (نارنکه و لپرلر و گري گريه يان رنکه...)

ش- مه مکه کاني: (له ژن و پياوان) قه باره و شيوه و گري و هه ر برينه کي له سه ريان هه بن. ماون يان براون به نه شته رگه رې...

ئ- سينگ: شيوه و يه کساني هه ر دوو لا و هه ر نارنکيه کي که هه يي ده بن تو مار بکري.

چ- زگ: هه لده فاوه، هيچ لووله خوړننکي نااساي له سه ر به دي ده کري، فق نه گه ر هه بوو (قه باره و جوړ و شوينه که ي...).

گ- نه دنامه کاني زاوړي له دهره وه: برين به کوڼ و نوپيه وه، قه تماغه، به ته واوي گه شه يان کردووه يان نااسايين، هيچ ناواسانتيکيان هه يه...

ف- هه ر چوار په له کان: شوړني دهرزي ليدان، شين و مؤربوون بوون، شکان و کوڼه برين و چاکبوونه وه و هيچ خواروخيچيه ک که هه بن، ناوسان يان تووشي گانگرين بووبن، په نجه کاني و نينوکه کاني و هه ر گورانيکيان به سه ردا هاتن...

۲- **کردنه وهی لاشه:** له توئکار بکردندا زۆر شیواز ههیه بۆ کردنه وهی لاشه ی مردوو و دهرهینانی ئەندامه کانی و پشکنینیان که ههریه که و له لایه ن زانایه که وه به کارهاتوو. له وانه: رنگه ی ناسراو به Ghon و Virchow و Rokitansky، به لām دووانیان زۆر باون، ئەوانیش **یه که م:** له بن چه ناگه وه به برینکی درتژ و راست ده بردرئ تا ده گاته سه ر ئیسی به رموسلدان Symphysis Mentis to Symphysis Pubis **دووهم:** له سه ر شیوه ی دارلاستیک یان پیتی ۷ که دوو برین ههریه که له لیواری پششه وهی بن هه نگله کانه وه درتژ ده کرتنه وه و به بن مه مکه کانه وه (له ژنان) تا له سه ر سینگ و له خواره وهی ئیسی کۆله ی سینگ Xiphisternum به یه ک ده گهن، ئەوجا ده بنه یه ک برین و به هه مان شیوه ی پشتر تا سه ر ئیسی به رموسلدان دیته خواری، یان له سه ر شانه کانه وه برینه کان ده ست پنده که ن و له قۆرته ملدا به یه ک ده گهن.

به ههر رنگه یه ک بن، سه ره تا پسته که له سه ر په راسوو هه کان داده مائری (که وئ ده کری) و له هه ردوو لاره هه ئده درتته وه، ئەوجا په راسوو هه کان له هه ردوو لاره به دووری یه ک ساتنیمه تر له ئیسی سینگه وه ده بردرین و ئەو پارچه ئیسه ی سینگ هه ئده درتته وه بۆ ئەوهی بۆشایی ناوه وهی سینگ Pleural Cavity و ئەندامه کانی ده ربکه ون. لپه ردا ئەندامه کانی وه ک: دئ و سیبه لاکه کان له شوینی خۆیاندا ته ماشا ده کرین و هه ر ناته واویه ک هه بی تۆمار ده کری، پاشان بۆشاییه کانی ده ورپشتی سیبه لاکه کان ده پشکنرین بۆ هه ر شله و خوتننکی که تیانداین و نموونه یان لئ و هه ر ده گیری و قه باره و رهنگیان دیار ده کری و هه ر پتوه نووسانیک یان شتیکی نااسایی وه ک گرێیان تیدا بن، تیبینی ده کری. دوا ی ئەوه په رده ی دئ ده کرتته وه و به هه مان شیوه بۆشاییه که Pericardium ده پشکنرئ بۆ هه ر شله و خوین و دیسان قه باره و رهنگی تۆمار ده کری. ئەوجا زگ ده کرتته وه و سه یری ریخۆله کان و گه ده و جه رگ و سه پئ و گورچيله کان یه که

يەكە دەكرى و ھەر گرى و برىن و شتىكى نائاساى بىنرا لەناو بۆشايىبەكەدا
Peritoneal Cavity تۆمار دەكرى. دواى تەواو بوونى پشكىنەكان دىنە سەر يەكە
يەكەى ئەندامەكان، ئەوانىش دواى لىكردنەوھىان بۆ پشكىنى بەجىا. لەھەموو
رنگايەك باشتر و خىراتر بۆ لىكردنەوھى و پشكىنى ئەندامەكان رنگاى ناسراو بە
Rokitansky's Modified Method يە. بەم رنگەيە ئەندامەكان لە قرتقرتۆكەوھە تا
كۆتايى ريخۆلە ئەستورە بەيەكەوھە لىدەكرتتەوھە و دەخرتتە سەر مېزى تايبەت بۆ
پشكىن. ئەويش بەم شىوھە دەپ:

خوتپىنەرى سىبەلاك Pulmonary artery لەشوتى خويدا دەكرتتەوھە بۆ گەپان
بەدواى خوتى مەيىوو لەناويدا يان لەناو لقە گەورەكانى كە ھەندىك جار دەبىتتە
ھۆى گىران و مردن بەھۆبەوھە دەپ Pulmonary Thrombo-embolism.
ريخۆلەكان لە دوازە گرىوھ لەسەرەوھە و لەخوارەوھەش لە نرىك كۆمەوھە لە
Rectum دەبەسترتتەوھە و لەديوارى پشتەوھى زگ جودا دەكرتتەوھە و
لىدەكرتتەوھە. پاشان ھەردوو رووى سەرەوھە و دواوھى جگەر دەجولپىرئى و سېلىش
بەھەمان شىوھە و پەنكرىاس و گورچىلەكانىش لىك دەكرتتەوھە بەوھى كە بەستەر
و لووولە خوتنەكانىان دەبىرپىرئى و ھەموويان دەخرتتە سەر مېزى پشكىن.
مىزىدان و ئەندامەكانى دىكەى زاوئى، وەك: ھىلكەگونەكان يان ھىلكەدان و
مندالدىن لە ژنان لىدەكرتتەوھە. دواى ئەوھە شاخوتىبەرى زگ دەردەكەوئى كە
دەكرى بۆ پشكىن لىبكرتتەوھە.

پاش تەواوبوونى ئەمانە، دىنە سەر كەللەسەر. چەرمى سەر بە برىنىك دەبىرپىرئى
كە لە ھەردوو لاوھ لە پشتەوھى گوتىبەكانەوھە تا تەوقى سەر بەيەك دەگەيەنرى و
ھەردوو پارچەى چەرمى سەر Scalp بۆ پىشەوھە و دواوھە لە ئىسكى كەللەسەر
دەكرتتەوھە. ئەوجا ئىسكى كەللەسەر بە مشارى تايبەت بەشىوھى بازنە دەبىرپىرئى
كە لەشىوھى قەباغىك لىدەكرتتەوھە تا مىشك دەردەكەوئى. مىشك Brain و
بەردەكانى Meningese لەشوتى خويان دەپشكىرئى بۆ ھەر خوتن و سووتانەوھە و

شتىكى كە لەسەريان ھەبن، ئەوجا مېشكەكە لەبنەو ھە بەگشتى دەردەھىترى و لەسەرمېز دەپشكىرى .

۳- پشكىنى يەكە يەكە ئەندامەكان: بۇ ئەو ھى ئەندامە ناسكەكان بۆگەن نەبن، بەتايبەتى لە ھەرزى گەرمادا، پېويستە خېرا پارچەى بچووك Sections بۆپشكىنى شانەى لە گلاندەكانى سەرگورچىلەكان و گورچىلەكان و پەنكرىاس ھەرىگىرىن. پارچەى بە ئەستورايى نىو سانتىمەتر باشە بۆ ئەم مەبەستە و لەناو ۱۰% فۆرمالېن دادەنرىن .

۱- دىل: كېش و قەبارەكەى تۆمار بكە. رووى دەرەو ھى بېينە ئەوجا بە چەقۆبەك لە ھەردوو كونەكانى خوتنېنەرى سەرەو ھە و خوارەو Inferior & Superior Vena Cava دىلەكە بكەو ھە. گوئچكە ئەى راستە بكەو ھە. بە چەقۆ زگۆلەى چەپ بكەو ھە لەسەرەو ھە تا خوارەو ھە. شاخوتنېبەر بكەو ھە. خوتنېبەرەكانى دىل Coronary Artery بۆپشكىن ناو ھە ناو ھە بە چەقۆ دەبېردىن بۆ بېنىنى ھەر خوتن مەبىنىك يان رەقبوونىك. ناو ھەو ھى دىل پشكەنە. ماسوولكەى دىل ئەستوربەكەى بېئو ھە رەنگ و ھەربەشكى رەق و لەكاركەوتووى Fibrosis & Infarction تېيدا بېئرا تۆماريان بكە. ئەمانەش بۆمېرە: تېرە و قەبارەى ھەرىك لە چوار زمانەكانى دىل Mitral ، Pulmonary Tricuspid & Aortic Valve. ئەستوربى ماسوولكەكانى دىل ھى چەپە و راستە بخوتنەو ھە. ھەرچەكى نااساىت بېنى تۆمارى بكە.

ب- سېپەلاكەكان: كېشى ھەرىكەيان ديارى بكە. قىرقتۆك و بۆرى ھەناسە بكەو ھە لەگەل لقە گەورەكانى. لوولە خوتنەكان بە مقەس بكەو ھە. سېەكان لەناو ھەراستدا بكە دوو بەشى ھەك يەكى پېشەو ھە و دوو ھە. ھەرگىرى و توورەكە و شتىكت بېنى تۆماريان بكە.

ج- جه‌رگ، په‌نک‌راس، سپل، گورچيله‌کان: نه‌وانه‌يه‌که‌يه‌که‌پشکنه‌و‌بيان
کيشه‌و‌شپوه‌ی‌ده‌روه‌و‌ناوه‌يان‌بينه‌و‌پارچه‌يان‌لن‌وه‌رگره‌و‌تیبينی
خوتيان‌له‌سه‌ر‌بنووسه‌.

د- سوورتنچک‌بکه‌وه‌تا‌ده‌گه‌يه‌گه‌ده‌و‌دوازه‌گرئ‌و‌بيان‌پشکنه‌.‌نه‌گه‌ر
پنويست‌به‌پشکينی‌تاقیگه‌ی‌کرد‌بو‌ژه‌هر‌نه‌وا‌گه‌ده‌له‌هه‌ردوو‌سه‌روه
بيه‌سته‌وه‌و‌به‌ناوه‌رؤکيه‌وه‌بينيره‌تاقیگه‌.

ه- نه‌وانه‌ی‌که‌ده‌میننه‌وه‌وه‌ک:‌لووله‌خوئنه‌کان‌و‌ديواره‌کانی‌سینگ‌و‌زگ
و‌هه‌ر‌به‌شیکي‌دیکه‌،‌يه‌که‌يه‌که‌بيانپشکنه‌و‌به‌دوای‌هه‌ر‌نه‌ساغی‌و
ناته‌واويه‌ک‌که‌هه‌بن‌بگه‌رئ‌و‌تۆماری‌بکه‌.

وا‌له‌م‌خشته‌يه‌ی‌دادئ‌کيشی‌نه‌ندامه‌کانی‌ناوه‌وه‌ی‌له‌شی‌مرؤفیکي
ناسايی‌(ناوه‌نجی)‌نیشان‌ده‌ده‌ين‌له‌گه‌ل‌نه‌ستووری‌ديواری‌ماسوولکه‌کانی
دل‌بو‌به‌راورد‌کردن‌يان‌له‌گه‌ل‌نه‌و‌پنوانانه‌ی‌که‌له‌جه‌سته‌ی‌مردووه‌کاندا
ده‌دۆزرنه‌وه‌.

کیشی نه‌ندامه‌کانی له‌ش له مروڤئیکی ئاسایی دا

کیشی به گرام	نه‌ندام
۱۷۰۰-۱۱۰۰	میشک
۳۵۰-۲۵۰	دڻ
	سپیه‌لاک
۵۵۰-۳۷۵	لای راست
۴۸۰-۳۲۳	لای چه‌پ
۱۷۰۰-۱۵۰۰	جه‌رگ
۱۷۵-۱۲۵	سپڻ
۱۲۰-۶۰	په‌نکریاس (شیلک)
۱۶۰-۱۲۰	گورچیله‌کان (هه‌ریه‌که‌یان)
۲۰-۱۵	پرۆستات
۱۲-۷	هیلکه‌دانه‌کان (هه‌ریه‌که‌یان)
۸-۶	گلانده‌کانی سه‌ر گورچیله‌کان (هه‌ریه‌که‌یان)

یه‌که	نه‌ستووری ماسوولکه‌کانی دڻ
۲-۱ سانتیمه‌تر	نه‌ستووری ماسوولکه‌ی زگۆله‌ی چه‌پ
۳-۲ ملیمه‌تر	نه‌ستووری ماسوولکه‌ی زگۆله‌ی راست
۲-۱ ملیمه‌تر	نه‌ستووری ماسوولکه‌ی گونچکه‌نه‌کانی دڻ

سه رچاوه كان:

١- الطب القضائي واداب المهنة الطبية. د. ضياء نوري حسن.

٢- الطب العدلي. د. وصفي محمد علي.

3- Simpson's Forensic Medicnie. 13th Ed.

لتحميل كتب متنوعة راجع: (مُنْتَهَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

بِوَدَائِعِهَا وَتَأْتِي بِحُورِهَا كَتَيْبٍ سَهْرَانِي: (مُنْتَهَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

برای دانلود کتابهای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا الثقافی)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للکتاب (کوردی ، عربی ، فارسی)

الطب الجنائي

تأليف

الدكتور فيصل عارب بلباس

اختصاص في الطب الجنائي وعلم السموم بمعهد الطب العدلي - أربيل.
محاضر (سابقاً) في كلية القانون والسياسة - جامعة صلاح الدين.
محاضر في كلية الطب - جامعة أربيل الطبية.
بكالوريوس بالطب الباطني والجراحة العامة - بغداد.
بكالوريوس في القانون وفي اللغة والآداب الانكليزية - جامعة صلاح الدين.

الطبعة الثانية
موسعة ومنقحة
أربيل - 2013

FORENSIC MEDICINE

By

Dr. Faisal Arab Bilbas

MB., ChB. Baghdad. M. Sc. In Forensic

Medicine. Bachelore in Law & English Language

Lecturer in College of Medicine - Erbil

Second Edition

Erbil - 2013